

2020

þý “ μ í Á ³ 1 ¿ Â í ± 1 ´ μ ã Ä · ½ ì Â ¿ ’ „

þý Á É Ä ¿ È ¬ » Ä · Â Ä · Â œ μ ³ ¬ » · Â Ä

þý § Á ¹ ã Ä ¿ í • ° ° » · ã ¬ ± Â 1 8 3 3 - 1 8 8 9

þý ” Á ¿ ã ¬ ° · Â , “ μ í Á ³ 1 ¿ Â

þý Á ì ³ Á ± ¼ ¼ ± ~ μ ¿ » ¿ ³ 1 ° í ½ £ Ä ¿ Á ´ í ½ , £ Ç ¿ » ® · Ä ¹ ã Ä · ¼ í ½ ¥ ³ μ ¬ ± Â , ± ½ μ Ä ¹ ã Ä ® ¼ 1

<http://hdl.handle.net/11728/11583>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

Γεώργιος Δροσάκης

**Γεώργιος Ραιδεστηνός ο Β΄
Πρωτοψάλτης
της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας
1833-1889**

Πάφος

2020

**Γεώργιος Ραιδεστηνός ο Β΄
Πρωτοψάλτης
της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας
1833-1889**

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Γεώργιος Δροσάκης, 2020

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου.

Η έγκριση της παρούσας πτυχιακής εργασίας από το Τμήμα Θεολογικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφος δεν υποδηλώνει απαραίτητα και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους της Σχολής και του Πανεπιστημίου.

Γεώργιος Δροσάκης

**Γεώργιος Ραιδεστηνός ο Β΄
Πρωτοψάλτης
της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας
1833-1889**

Πάφος

2020

Πανεπιστήμιο "Νεάπολις" Πάφου
Τμήμα Θεολογικών Σπουδών
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Θεολογικών Σπουδών

Διπλωματική διατριβή
Επιβλέπων Καθηγητής: π. Κωνσταντίνος Κωστάκης

Μεταπτυχιακή εργασία, υποβληθείσα στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα
Θεολογικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφος, ως μέρος των
απαιτήσεων για την απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών

**Στην αγαπητή μου σύζυγο Κωνσταντία
και τα τέσσερα παιδιά μας
Μαρία, Χρύσα, Δημήτριο και Αλέξανδρο**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η διπλωματική εργασία με τίτλο «Γεώργιος Ραιδεστηνός ο Β΄, Πρωτοψάλτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, 1833-1889» συγγράφηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του Πανεπιστημίου “Νεάπολις” Πάφου και συγκεκριμένα στο γνωστικό αντικείμενο της Εκκλησιαστικής Ιστορίας, υπό την επίβλεψη του Επικ. Καθηγητού π. Κωνσταντίνου Κωστάκη.

Η επιλογή του θέματος δεν είναι τυχαία. Η πρώτη μου επαφή με το έργο του Γεωργίου Ραιδεστηνού έγινε πριν από πολλά χρόνια, την δεκαετία του 1980. Στον Ιερό Ναό Αγίου Δημητρίου Πέπλου, όπου διακονούσα ως ιεροψάλτης, ανακάλυψα ένα παλαιό βιβλίο, με κιτρινισμένα φύλλα και φθαρμένες άκρες. Οι πρώτες σελίδες ήταν σκισμένες και έλειπαν. Ανήκε στον εφημέριο του ναού π. Αδαμάντιο Διαμαντίδη και περιείχε μαθήματα της Μεγάλης Εβδομάδος. Επρόκειτο για την *Αγία και Μεγάλη Εβδομάδα* του άρχοντος πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. Οι προσπάθειές μου να σώσω το βιβλίο δεν είχαν αίσια κατάληξη· η φθορά του χρόνου είχε επιφέρει στο χαρτί ανεπανόρθωτη βλάβη. Από τότε όμως αγάπησα τον Ραιδεστηνό και έψαλλα πάντοτε από το βιβλίο του τις ακολουθίες της Μεγάλης Εβδομάδος μαζί με τον αείμνηστο ιεροψάλτη του ναού Χρήστο Νόλη. Όταν τον Δεκέμβριο του 2016 ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως κ. Ανθιμος Β΄ εμπιστεύθηκε το χειρόγραφο αρχείο που παρέλαβε από τους απογόνους του μεγάλου πρωτοψάλτου στον Σύλλογο Ιεροψαλτών της πόλης μας, αισθάνθηκα δέος και ευθύνη για την αξιοποίησή του.

Ευχαριστώ ιδιαίτερος τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Αλεξανδρουπόλεως για την εμπιστοσύνη του προς τον Σύλλογό μας και το πρόσωπό μου. Το ενδιαφέρον του για την ανάδειξη του χειρόγραφου αρχείου του Γεωργίου Ραιδεστηνού αποτέλεσε την αφετηρία μίας προσπάθειας που προσθέτει ένα μικρό λιθαράκι στο οικοδόμημα της εκκλησιαστικής μας μουσικής. Με το παράδειγμα και την καθοδήγησή του με κατήυθνε να ασχοληθώ συστηματικά με την μελέτη της εποχής του Γεωργίου Ραιδεστηνού. Τα πρώτα αποτελέσματα της παρότρυνσής του ήταν η έκδοση δύο μουσικών βιβλίων, του Τριωδίου και της Θείας Λειτουργίας, καρπός της συλλογικής προσπάθειας των φίλων και συνεργατών μου στο Σύλλογο Ιεροψαλτών Αλεξανδρουπόλεως. Επιπλέον με την σύνταξη της παρούσας εργασίας προσπάθησα να φανώ αντάξιος της ευεργεσίας.

Ιδιαίτερη ευχαριστία οφείλω προς τον πρωτοσύγκελο της Ιεράς Μητροπόλεως Αλεξανδρουπόλεως π. Ειρηναίο Λαφτσή για την πολύτιμη βοήθειά του. Υπήρξε ο εμπνευστής αυτής της εργασίας και ο ακάματος βοηθός, ο οποίος βοήθησε να ξεπεραστούν άμεσα όλα τα εμπόδια και οι δυσκολίες.

Ευχαριστίες πρέπει να αποδώσω και στον Ιερό Ναό Αγίου Νικολάου Αλεξανδρουπόλεως, στον οποίο διακόνησα ως βοηθός ιεροψάλτης επί πενταετία (1998-2003) και συνεχίζω να υπηρετώ από την θέση του πρωτοψάλτη από το 2006 έως σήμερα. Χωρίς την ηθική και υλική στήριξη του προϊσταμένου του Ναού π. Δημητρίου Κεσκίνη, των συνεφημερίων του π. Ευαγγέλου Καλλινάκη και π. Κωνσταντίνου Μίχογλου και της Επιτροπής του Ναού δεν θα ήταν δυνατόν να ολοκληρωθεί η παρούσα εργασία.

Στις μουσικολογικές απορίες που μου δημιούργησε η μελέτη των συνθέσεων του Ραιδεστηνού, αρωγός στάθηκε ο κ. Ιωάννης Λιάκος, πρωτοψάλτης του Ιερού Μητροπολιτικού Ναού Αγίου Γρηγορίου Παλαμά Θεσσαλονίκης και Επίκουρος Καθηγητής Α.Ε.Α. Βελλάς Ιωαννίνων. Με την επιστημονική του κατάρτιση και την γνώση της εκκλησιαστικής μας μουσικής με βοήθησε να κατανοήσω τον μουσικό πλούτο που μας παρέδωσε ο άρχοντας πρωτοψάλτης.

Μεγάλη ήταν η συνεισφορά της κ. Κωνσταντίας Γιαννάκου, θεολόγου εκπαιδευτικού, και της κ. Αικατερίνης Χαριτούδη, πτυχιούχου του Τμήματος Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία του Δ.Π.Θ. και φοιτήτριας της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ. Επιμελήθηκαν το κείμενο της εργασίας φροντίζοντας να διορθώσουν τα ορθογραφικά και συντακτικά λάθη. Επιπλέον ο κ. Χρήστος Παπαναστασίου μετέφρασε την περίληψη της εργασίας στην αγγλική γλώσσα.

Τέλος πολύτιμη ήταν η βοήθεια του π. Κωνσταντίνου Κωστάκη, Επίκουρου Καθηγητού της Εκκλησιαστικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο “Νεάπολις” Πάφου. Με την οργανωτικότητα και την διάθεση προσφοράς που τον διακρίνει συνετέλεσε στην αρτιότερη κατά το δυνατόν συγγραφή της παρούσας διατριβής.

Γεώργιος Δροσάκης
Αλεξανδρούπολη, Φεβρουάριος 2020.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	7
Περιεχόμενα	9
Συντομογραφίες	10
Εισαγωγή	11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΑΙΔΕΣΤΗΝΟΥ

α) Βίος και ψαλτική διακονία του Γεωργίου Ραιδεστηνού.....	15
β) Μαρτυρίες για το ψαλτικό ύφος του Ραιδεστηνού.....	17
γ) Κατ' έννοιαν μελοποίηση	20
δ) Η «φήμη» του Ραιδεστηνού.....	22
ε) Απομάκρυνση από τον πατριαρχικό ναό.....	24
στ) Ο Ραιδεστηνός ως μελοποιός ασμάτων.....	27

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΡΑΙΔΕΣΤΗΝΟΥ ΣΤΙΣ ΜΟΥΣΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΜΟΥΣΙΚΟΥΣ ΣΥΛΛΟΓΟΥΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

1. Πατριαρχικές Μουσικές Σχολές.....	31
α) Ε΄ Πατριαρχική Μουσική Σχολή	32
β) ΣΤ΄ Πατριαρχική Μουσική Σχολή	32
γ) Προσπάθεια για ανασύσταση της Σχολής.....	35
2. Η δράση του Ραιδεστηνού στους Μουσικούς Συλλόγους	38
α) Ο εν Κωνσταντινουπόλει Μουσικός Σύλλογος	38
β) Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Μουσικός Σύλλογος....	39
γ) Μουσική Σχολή του Ελληνικού Μουσικού Συλλόγου.....	42
δ) Ο Ελληνικός Μουσικός Σύλλογος “Ορφεύς”.....	44
ε) Μαθητές.....	45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΑΙΔΕΣΤΗΝΟΥ

1. Εκδεδωμένα βιβλία.....	49
α) Η Αγία και Μεγάλη Εβδομάς.....	49
β) Πεντηκοστάριον.....	53
γ) Αναστασιματάριον.....	56
δ) Τριώδιον.....	58
ε) Θεία Λειτουργία.....	62
2. Εκδεδωμένες συνθέσεις του Γεωργίου Ραιδεστηνού	67
Συμπεράσματα	71
Summary	75
Βιβλιογραφία	77
Παράρτημα.....	83

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

<i>PG</i>	<i>J. – P. Migne, Patrologiae cursus completus, Series graeca, Parisiis 1844-1864, τόμοι 161</i>
<i>A.E.A.</i>	<i>Ανωτάτη Εκκλησιαστική Ακαδημία</i>
<i>A.Θ.Π.</i>	<i>Αυτού Θειοτάτη Παναγιότης</i>
<i>A.Π.Θ.</i>	<i>Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης</i>
<i>Δ.Π.Θ.</i>	<i>Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης</i>
<i>E.A.</i>	<i>Εκκλησιαστική Αλήθεια Κωνσταντινουπόλεως</i>
<i>E.E.B.Σ.</i>	<i>Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών</i>
<i>E.K.Π.Α.</i>	<i>Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών</i>
<i>E.T.E.</i>	<i>Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος</i>
<i>I.B.M.</i>	<i>Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας</i>
<i>M.X.E.</i>	<i>Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία</i>
<i>Π.Α.Α.</i>	<i>Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών</i>
<i>Π.Ε.Α.</i>	<i>Παράρτημα Εκκλησιαστικής Αλήθειας</i>
<i>ΧειρΑΡΣΙΜΑ</i>	<i>Χειρόγραφο Αρχείο Ραιδεστηνού Συλλόγου Ιεροψαλτών Μητροπόλεως Αλεξανδρουπόλεως</i>

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά τη διάρκεια της μακραίωνης ιστορίας της ελληνικής μουσικής της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας μας πάρα πολλοί είναι οι μελουργοί, οι οποίοι μας παρέδωσαν μελουργήματα απaráμιλλης ομορφιάς, μνημεία της ψαλτικής τέχνης. Ένας από αυτούς είναι ο Γεώργιος Ραιδεστηνός ο Β΄, πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας από τον Φεβρουάριο του 1871 έως την 4^η Νοεμβρίου 1876. Υπήρξε αμίμητος εκτελεστής της ψαλμωδίας, κορυφαίος μουσικός της εποχής του, ενώ εξαιρετική εντύπωση προκαλούσε το αρχαιοπρεπές πατριαρχικό του ύφος¹.

Ο Ραιδεστηνός ακμάζει στο β΄ μισό του 19^{ου} αι., λίγα χρόνια μετά την επιβολή του νέου συστήματος γραφής της βυζαντινής σημειογραφίας. Η αλλαγή αυτή ουσιαστικά αποτελεί καρπό της μεγάλης ακμής της εκκλησιαστικής μας μουσικής, η οποία παρατηρείται κατά τα έτη 1770-1820². Ο αρχιμανδρίτης Χρύσανθος, μετέπειτα μητροπολίτης Προύσης, ο Γρηγόριος Λευίτης, λαμπαδάριος και μετέπειτα πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε. και ο Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ είναι οι τρεις διδάσκαλοι που ανέλαβαν να ολοκληρώσουν μία προσπάθεια που ξεκίνησε εκατόν πενήντα και πλέον έτη νωρίτερα³. Για δύο λόγους κυρίως η μεταρρύθμιση αυτή αποδείχθηκε σπουδαία. Πρώτον μετέβαλε την συμβολική και στενογραφική ιδιότητα των φθόγγων σε τέλεια ανάγνωση, χωρίς όμως να νεωτερίσει⁴. Δεύτερον συμπεριέλαβε στο ρεπερτόριό της όλα τα παλαιά μαθήματα, τα οποία μεταγράφηκαν από τους Χουρμούζιο και Γρηγόριο⁵. Αποτέλεσμα αυτών ήταν η νέα μουσική μέθοδος να καταστεί εύκολη στη μάθηση και να διαδοθεί ταχύτατα.

Η επικράτηση της νέας μεθόδου όμως δεν έγινε χωρίς αντιδράσεις. Αμφισβητήθηκε από πολλούς μουσικούς, οι οποίοι αρνήθηκαν να εγκαταλείψουν την παλαιά γραφή⁶. Επιπλέον είχε και ορισμένες αρνητικές συνέπειες. Προτεραιότητα των μουσικών μετά την μεταρρύθμιση ήταν η διάδοση της νέας παρασημαντικής και όχι η εκμάθηση της παλαιάς γραφής. Η ευκολία με την οποία μπορούσε ο ενδιαφερόμενος να μάθει την μουσική σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα απέτρεπε την μακροχρόνια μαθητεία, η οποία συντελούσε στην καλύτερη εκγύμναση και τριβή

¹ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Ιστορική Επισκόπηση της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής από των Αποστολικών χρόνων μέχρι των καθ' ημάς. (1-1900 μ. Χ.)*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1990, σ. 174.

² Χατζηγακουμής Μανόλης, *Χειρόγραφα Εκκλησιαστικής Μουσικής 1453-1820*, εκδ. Ε.Τ.Ε., Αθήνα 1980, σ. 46 κ.ε.

³ Οι προσπάθειες εξήγησης της μουσικής σημειογραφίας ξεκινούν από τον Ακάκιο Χαλκεόπουλο, ο οποίος ακμάζει στο Ηράκλειο της Κρήτης κατά τον 16^ο αι. Ως πρώτος εξηγητής όμως μπορεί να θεωρηθεί ο Βαλάσιος Ιερέυς (τέλη 17^{ου} αι.). Σημαντική είναι η προσπάθεια του Ιωάννη Τραπεζούντιου κατόπιν προτροπής του Πατριάρχου Κυρίλλου του Ε΄ το 1756. Σπουδαιότερος όμως εξηγητής και συνθέτης, με τεράστια επιρροή στους μεταγενεστέρους, είναι ο Πέτρος ο Πελοποννήσιος (†1777 ή 1778).

⁴ Παρότι το σύστημα γραφής που καθιερώθηκε είναι αναλυτικό, δεν εξέλιπταν τελείως τα στενογραφικά στοιχεία.

⁵ Αλυγιζάκης Αντώνιος, *Θέματα Εκκλησιαστικής Μουσικής*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 103.

⁶ Για την πολεμική εναντίον του νέου συστήματος και τις αντιδράσεις βλ. Βαμβουδάκης Εμμανουήλ, *Συμβολή εις την σπουδήν της Παρασημαντικής των Βυζαντινών μουσικών*, τ. Α΄, Σάμος 1938, σ. μ΄-μδ΄· Στεφανίδης Βασίλειος, «Σχεδιάσμα περί μουσικής, ιδιαίτερον εκκλησιαστικής», *Παράρτημα Εκκλησιαστικής Αλήθειας*, τ. Ε΄, Κωνσταντινούπολις 1902, σ. 207-279 και Στάθης Γρηγόριος, *Η εξήγησης της Παλαιάς Βυζαντινής Σημειογραφίας*, εκδ. Ι.Β.Μ., Αθήνα 2006, σ. 33.

των ιεροψαλτών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ξεχαστούν η ενέργεια και η σημασία των παλαιών σημαδίων και να υπάρχουν έντονες επικρίσεις κατά της Νέας Μεθόδου από σημαντικούς μουσικοδιδασκάλους της εποχής⁷. Οι προβληματισμοί αυτοί εκφράζονται και από την επίσημη Εκκλησία και τις μουσικές επιτροπές του Οικουμενικού Πατριαρχείου⁸. Ταυτόχρονα, σχεδόν όλοι οι δάσκαλοι που είχαν γεννηθεί στα τέλη του 18^{ου} αι. είχαν εκλείψει, επομένως δεν υπήρχαν γνώστες της γραφής του Πέτρου ή της ακόμη παλαιότερης, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων⁹.

Ο Ραιδεστηνός είναι ένα από τα πρόσωπα που πρωταγωνιστούν στην επίλυση των θεωρητικών και των πρακτικών προβλημάτων που προέκυψαν από την μεταρρύθμιση. Ταυτόχρονα εξηγεί αρκετά μέλη από την παλαιά στη νέα γραφή ως γνώστης και της νέας και της παλαιάς. Ασφαλώς η εξήγηση των παλαιών μελών είναι έργο πολύ δύσκολο¹⁰ και προϋποθέτει βαθειά γνώση της εκκλησιαστικής μας μουσικής, της ποικιλίας των ήχων και των διαστημάτων της¹¹, των κανόνων ορθογραφίας και της μελοποιίας.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι σε όλη του τη μουσική διαδρομή προσπάθησε να διατηρήσει όσα παρέλαβε από τους διδασκάλους του και να τα μεταδώσει στις επόμενες γενιές μουσικών και ιεροψαλτών. Είχε την ικανότητα να διακρίνει και να μένει προσηλωμένος σε όσα διδάχθηκε κατά τη θητεία του στον Πατριαρχικό Ναό δίπλα στον Πρωτοψάλτη Κωνσταντίνο τον Βυζάντιο. Είναι από τους διδασκάλους που αντιτάχθηκαν στην αλλοίωση του εκκλησιαστικού μέλους, που άρχισε να παρατηρείται αμέσως μετά την επιβολή της Νέας Μεθόδου και της εφεύρεσης της μουσικής τυπογραφίας. Με τις εξηγήσεις παλαιών μαθημάτων και τις εκδόσεις των βιβλίων του συμβάλλει κι αυτός στις φιλότιμες προσπάθειες που ανέλαβαν μουσικοδιδάσκαλοι της εποχής του για την διαφύλαξη της ψαλτικής παραδόσεως¹².

⁷ Ο πρωτοψάλτης των Αθηνών εκδίδει το Αναστασιματάριον και στην εισαγωγή μας δίδει την πληροφορία ότι οι νέοι μουσικοί της εποχής ψάλλουν «εντελώς ξερά» και εισάγουν μουσικές θέσεις απρεπείς, μη εκκλησιαστικές. Βλ. Ζαφειρόπουλος Ζαφείριος, *Αναστασιματάριον Νέον, τονισθέν το πρώτον υπό Πέτρου Λαμπαδαρίου, υπό Ζ.Α. Ζαφειροπούλου Καθηγητού της Εκκλησιαστικής Μουσικής και Πρωτοψάλτου της Καθεδρικής Εκκλησίας*, Αθήνησιν εκ του Τυπογραφείου Χ.Ν. Φιλαδελφείως 1853, σ. ι'.

⁸ Βλ. *Κανονισμός της Πατριαρχικής Σχολής της Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Εν Κωνσταντινουπόλει, 1866· *Στοιχειώδης διδασκαλία της Εκκλησιαστικής Μουσικής εκπονηθείσα επί τη βάσει του ψαλτηρίου υπό της μουσικής Επιτροπής του Οικουμενικού Πατριαρχείου εν έτει 1883*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1888 · Ανωνύμου, *Η καθ' ημάς εκκλησιαστική Μουσική (Εκθεσις της Μουσικής Επιτροπής 1877-1888)*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1888.

⁹ Στάθης Γρηγόριος, *Η εξήγησις...*, ό.π., σ. 16.

¹⁰ Ενδεικτικό της δυσκολίας να αποτυπωθεί ακριβώς η μελωδία στην νέα παρασημαντική είναι το παρακάτω γεγονός: Ο πρωτοψάλτης Κωνσταντίνος, πολέμιος της νέας αναλυτικής γραφής, ανέθεσε σε ορισμένους μαθητές του (Στέφανο Μωϋσιάδη, Στέφανο Λαμπαδάριο, Νικόλαο λαμπαδάριο και Γεώργιο Ραιδεστηνό) να εξηγήσουν, ο καθένας μόνος του, το Δοξαστικό της Κυριακής μετά τα Χριστούγεννα «Αΐμα και πῦρ». Η εξήγηση του κάθε μαθητού διέφερε και υπήρξε ασυμφωνία μεταξύ τους. Βλ. Μελισσηνός Παμφίλου, «Ο ρυθμός εν σχέσει προς τον χρόνον και την παρασημαντικήν της ημετέρας μουσικής», *ΠΕΑ*, τ. Γ', Κωνσταντινουπόλη 1900, σ. 82.

¹¹ Σχετικά με την ποικιλία των διαστημάτων της βυζαντινής μουσικής βλ. Στάθης Γρηγόριος, «Η Παλαιά Βυζαντινή Σημειογραφία και το πρόβλημα μεταγραφής της εις το πεντάγραμμον», *Βυζαντινά* 7, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 199-201.

¹² Στάθης Γρηγόριος, Πρόλογος στο: Πέτρος Πελοποννήσιος και Πέτρος Βυζάντιος, *Ειρμολόγιον των καταβασιών Πέτρου του Πελοποννησίου μετά του συντόμου Ειρμολογίου Πέτρου Πρωτοψάλτου του Βυζαντίου: Εξηγημένα κατά την νέαν της μουσικής μέθοδον μετά προσθήκης ικανών μαθημάτων, ων*

Η εργασία αυτή επιχειρεί να προσεγγίσει την προσωπικότητα και το έργο του Αρχοντος Πρωτοψάλτου. Η συμβολή του στην πρόοδο της ψαλτικής τέχνης είναι πολύ μεγάλη και αυτό φαίνεται από τον σεβασμό του ιεροψαλτικού κόσμου προς το πρόσωπό του αν και πέρασαν εκατόν τριάντα έτη από την κοίμησή του. Πολλές αναφορές για τον Ραιδεστηνό βρίσκουμε σε ιστορικά, μουσικά βιβλία και μελέτες. Τα μαθήματά του ψάλλονται και σήμερα στις εκκλησίες μας και τα έργα του θεωρούνται κλασικά.

Οι πληροφορίες που υπάρχουν για το πρόσωπό του είναι πολλές. Συγγραφείς της εποχής του ασχολήθηκαν με το έργο και την προσωπικότητά του διασώζοντας πολλά περιστατικά από την ζωή του. Αυτό που πρέπει να σημειωθεί είναι το γεγονός ότι και μετέπειτα συγγραφείς ασχολούνται διεξοδικά με το έργο του. Πληροφορίες επίσης βρίσκουμε στα μουσικά βιβλία που εξέδωσε ο ίδιος, αλλά και άλλοι μελοποιοί και εκδότες. Ακόμη και στην προφορική παράδοση παραμένει ζωντανή η θύμησή του και μνημονεύονται πολλές ιστορίες στις οποίες πρωταγωνίστησε.

Σταθμό για την ιστορική έρευνα που αφορά τον άρχοντα πρωτοψάλτη της Μ.Χ.Ε. και την εποχή του αποτελεί ένα σημαντικό γεγονός που έλαβε χώρα το Φθινόπωρο του 2016, η δωρεά προς την Ιερά Μητρόπολη Αλεξανδρουπόλεως του χειρόγραφου αρχείου του Γεωργίου Ραιδεστηνού. Στο αρχείο περιλαμβάνονται επιστολές, αδημοσίευτες συνθέσεις του ίδιου και του υιού του Νικολάου, μουσικά βιβλία δεμένα από τον ίδιο για προσωπική χρήση ή για τις ανάγκες της διακονίας του στο αναλόγιο, αποκόμματα εφημερίδων, προσωπικές σημειώσεις¹³. Πρόκειται για ένα πολύτιμο θησαυρό, ο οποίος σταδιακά αξιοποιείται και προσφέρεται στους φιλόμουςους.

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, τον Ιανουάριο του 2018 κυκλοφόρησε από τον Σύλλογο Ιεροψαλτών της Ιεράς Μητροπόλεως Αλεξανδρουπόλεως το «*Τριώδιον*» και το 2019 η «*Θεία Λειτουργία*» του Γεωργίου Ραιδεστηνού. Ο Σύλλογος έχει εκφράσει επανειλημμένως την πρόθεση του να προχωρήσει στην έκδοση όλου του υλικού που έχει περιέλθει στην κατοχή του¹⁴. Πολλά στοιχεία αντλήθηκαν από το ανέκδοτο, εν πολλοίς, χειρόγραφο αρχείο του και δημοσιεύονται για πρώτη φορά με την ελπίδα ότι θα συμβάλλουν στην πρόοδο της ιστορικής γνώσης.

Στο πρώτο μέρος της παρούσας διπλωματικής εργασίας παρουσιάζονται στοιχεία για τη ζωή του μεγάλου μελοποιού, τον ερχομό του από την Ραιδεστό στην Κωνσταντινούπολη, την διακονία του σε διάφορους ναούς της Πόλης, την αναρρίχηση του στο ύψιστο ιεροψαλτικό αξίωμα, δηλαδή στην θέση του άρχοντος πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. Μέσα από μαρτυρίες συγχρόνων του γίνεται αναφορά στο ψαλτικό του ύφος, τον τρόπο που μελοποιούσε και τη φήμη που τον ακολουθούσε.

εστερούντο εις το παλαιόν. Επιθεωρηθέντα ήδη, και ακριβώς διορθωθέντα παρά του Διδασκάλου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος. Κωνσταντινούπολις 1825, αναστατική έκδοση, εκδ. Κουλτούρα, Αθήνα 2005, χωρίς αριθμηση.

¹³ Έχει ξεκινήσει από τον Σύλλογο Ιεροψαλτών Αλεξανδρουπόλεως η αρχειοθέτηση του υλικού και αμέσως μετά αναμένεται η καταλογογράφηση του.

¹⁴ Οι επώνυμες συνθέσεις του Ραιδεστηνού αλλά και όλων των μεταβυζαντινών μελοποιών αποτελούν «*συγκεκριμένες δημιουργίες και αποτελούν μνημεία τέχνης*». Με τον τρόπο αυτό αντιμετωπίζονται από τον Σύλλογο, ιδιαίτερα αν ληφθεί υπ' όψιν ότι αποτελούν «*μόχλυμο βλαστό της παραδόσεως*». Βλ. Στάθης Γρηγόριος, Πρόλογος..., ό.π., χωρίς αριθμηση.

Επιπλέον δίδονται όλες οι πληροφορίες που υπάρχουν σε διάφορες πηγές για την απομάκρυνση του από τον Πατριαρχικό Ναό και την μετέπειτα καρποφόρο πορεία του.

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η δράση του Ραιδεστηνού στους Μουσικούς Συλλόγους και τις Μουσικές Σχολές που λειτούργησαν στην Κωνσταντινούπολη το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. Ο ρόλος του ήταν πρωταγωνιστικός και η προσφορά του στη διαφύλαξη του εθνικού μουσικού πλούτου που μας παραδόθηκε τεράστια. Οι δράσεις που ανέλαβε σε συλλογικό επίπεδο φανερώνουν μία μουσική προσωπικότητα με μεγάλα χαρίσματα. Οι πρωτότυπες και πρωτοποριακές ιδέες για την πρόοδο της μουσικής και τη μεταλαμπάδευσή της εμπνέουν και σήμερα, όλους όσους ασχολούνται με τη μελέτη, τη διδασκαλία της και την οργάνωση των ιεροψαλτικών συλλόγων. Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται λόγος και για τους μαθητές του, οι οποίοι διδάχθηκαν και μετέδωσαν τον ιεροπρεπή *«τρόπο τοῦ ψάλλειν»* στις επόμενες γενεές ιεροψαλτών.

Στο τρίτο μέρος γίνεται μία προσπάθεια να καταγραφούν όλα τα μέλη του άρχοντος που έχουν δημοσιευθεί σε μουσικά βιβλία και μουσικά περιοδικά, εφημερίδες και εργασίες. Ο άρχων συνέθεσε μέλη σχεδόν για κάθε Ακολουθία και εορτή. Πολλά από αυτά έχουν γνωρίσει αλλεπάλληλες εκδόσεις και είναι ευρέως διαδεδομένα. Θα πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι πολλά χειρόγραφα του βρίσκονται σε προθήκες βιβλιοθηκών και σε ιδιωτικές συλλογές. Ελπίζουμε, αργά ή γρήγορα, ότι θα δουν το φως της δημοσιότητας για να ψάλλονται από τους ιεροψάλτες στις εκκλησίες ή να αποτελέσουν πηγή για την περαιτέρω έρευνα και καλύτερη κατανόηση του έργου που μας άφησε ο Γεώργιος Ραιδεστηνός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΑΙΔΕΣΤΗΝΟΥ

α) Βίος και ψαλτική διακονία του Γεωργίου Ραιδεστηνού

Η Ραιδεστός, πόλη της Ανατολικής Θράκης, είχε μεγάλη μουσική παράδοση και οι ψάλτες της ήταν περιζήτητοι¹⁵. Πολλοί και σημαντικοί μουσικοδιδάσκαλοι και διάκονοι της ψαλτικής τέχνης έλκουν την καταγωγή τους από την παραθαλάσσια πόλη της Προποντίδας¹⁶. Ο πιο γνωστός από αυτούς είναι ο Γεώργιος Ευστρατιάδης¹⁷, γνωστός ως Γεώργιος Ραιδεστηνός Β΄, ο οποίος γεννήθηκε εκεί το 1833 και έζησε τα παιδικά του χρόνια. Ο νεαρός Γεώργιος δίδαχθηκε τη μουσική από κάποιον ιερέα Δομέτιο και από μικρή ηλικία ασκούσε το επάγγελμα του ιεροψάλτη.

Στην Κωνσταντινούπολη μετέβη σε ηλικία δεκαέξι ετών, το 1849. Οι πληροφορίες που υπάρχουν για την οικογενειακή του κατάσταση είναι ελάχιστες. Είναι βέβαιο ότι νυμφεύθηκε¹⁸ και απέκτησε παιδιά, τουλάχιστον τέσσερα. Στα δύο αγόρια του δίδαξε τη βυζαντινή μουσική. Μάλιστα ο μεγαλύτερος υιός του, ο Νικόλαος, διακόνησε σε διάφορους ναούς της Πόλης και δίδαξε την εκκλησιαστική μουσική. Οι δύο θυγατέρες του γνωρίζουμε ότι παντρεύτηκαν ιεροψάλτες, μαθητές του πατέρα τους¹⁹.

¹⁵ «Κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἡρακλείας καὶ δὴ ἐν τῇ δευτέρᾳ πρωτευούσῃ αὐτῆς ἐν τῇ Ραιδεστῶ, ἐκαλλιεργήθη ἢ βυζαντινὴ μουσικὴ τοσοῦτον ὥστε τὸ Ραιδεστηνὸς νὰ θεωρῆται ἐπώνυμον τῶν μουσικοδιδασκάλων, καὶ οὕτως οἱ Ραιδεστηνοὶ ψάλλται ἦσαν περιζήτητοι», Κουρίλας Ευλόγιος, μητροπολίτης Κορυτσάς, «Επίσκοποι, Λόγιοι και Επίσημοι ἄνδρες και Ευεργέται της επαρχίας Ηρακλείας», *Θρακικά*, τ. 36, Εν Αθήναις 1963, σ.15.

¹⁶ Ενδεικτικά στο έργο του Ευστρατιάδη Σωφρονίου, πρ. Λεοντοπόλεως, «Θράκες Μουσικοί» (*Ε.Ε.Β.Σ.* τ.12, 1936, σ. 46-75) αναφέρονται οι: Μελχισεδέκ επίσκοπος Ραιδεστού (17^{ος} αι.), Γεώργιος Ραιδεστηνός (ο παλαιός) πρωτοψάλτης της Μ. Εκκλησίας (17^{ος} αι.), Δαυίδ μοναχός Ραιδεστηνός, δομέστικος της εν Αγίω Όρει Μονής του Παντοκράτορος (15^{ος} αι.), Δημήτριος Ραιδεστηνός (προ της αλώσεως), Δοσίθεος μοναχός Ραιδεστηνός, Θωμάς ο Ραιδεστηνός (18^{ος} αι.), Ιωάννης πρωτοψάλτης Ραιδεστού (18^{ος} αι.), Παγκράτιος ιερομόναχος (18^{ος} αι.). Επίσης στο παράρτημα του Γ΄ τόμου των Θρακικών σε άρθρο με τίτλο «Θράκες μουσικοί» (εν Αθήναις, 1931, σ. 224) αναφέρεται επιπλέον ο Γεννάδιος Ραιδεστηνός, μοναχός και ψάλτης καλλιφώνος. Οι ψάλτες και οι μουσικοδιδάσκαλοι της Ραιδεστού ήταν γνωστοί σε ένα ευρύτερο χώρο που κάλυπτε την Προποντίδα και το Αιγαίο. Συστηματική καταγραφή των Ραιδεστηνών ψαλτών βλ. Χαλδαιάκης Αχιλλεύς, «Ψαλτικές “οικογένειες”, Α: Οι Ραιδεστηνοί», *Βυζαντινομουσικολογικά*, Αθήνα 2010, σ. 533-587.

¹⁷ «Ὁ πατὴρ τοῦ διδασκάλου (ενν. του Νικολάου Ραιδεστηνού) κατήγετο ἐκ τῆς πόλεως Ραιδεστοῦ· ὁ δὲ πάππος αὐτοῦ ὠρμάτο ἐκ τοῦ Αὐδημίου (σημερινὸ Ὑσμκδερε) ὀνομαζόμενος Εὐστράτιος· ὁ τοῦτου υἱὸς ἐκαλεῖτο Γεώργιος Εὐστρατιάδης», Βουδούρης Ἄγγελος, *Πρωτοψαλτικά*, § 524, Εν Κωνσταντινουπόλει 1940, *Μουσικολογικά Απομνημονεύματα*, τ. 18, εκδ. Ευρωπαϊκού Κέντρου Τέχνης, Αθήνα 1998, σ. 330.

¹⁸ Οι πληροφορίες που έχουμε για την σύζυγό του είναι ελάχιστες. Γνωρίζουμε όμως ότι πέθανε και κηδεύθηκε την 16^η Ιανουαρίου 1885, ημέρα Τετάρτη, στον Ιερό Ναό του Σωτήρος Χριστού στον Γαλατά. Μάλιστα στην κηδεία έψαλε ο λαμπαδάριος του πατριαρχικού ναού Νικόλαος Στογιάννου. Ιδιαίτερη εντύπωση προκάλεσε το σοβαρό του ύψος, ιδιαίτερα η «καθ' ὁδόν» ψαλμώδηση του νεκρώσιμου τρισαγίου σε ήχο νενανώ, σύμφωνα με τις διατάξεις του Τυπικού, βλ. Βουδούρης Ἄγγελος, *Πρωτοψαλτικά...*, ὁ.π., § 556, σ. 340.

¹⁹ Τις κόρες του ο Ραιδεστηνός πάντρεψε με τους Γεώργιο Βινάκη και Σεκέρογλου. Ο Σεκέρογλου διετέλεσε πρωτοψάλτης Αγίου Δημητρίου Ταταούλων και μαθητής του ήταν ο λαμπαδάριος Ιωάννης Χαριατιδής. Ο Γεώργιος Βινάκης, δημιούργησε ισχυρή ψαλτική παράδοση στην Χίο.

Η πρώτη εκκλησία που έψαλε ήταν ο Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου Υψωμαθείων. Εκεί τον άκουσε ο τότε πρώην Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίνος ο Α΄, ο από Σιναίου²⁰, ο οποίος εφησύχαζε στην νήσο Αντιγόνη. Με την σύστασή του διορίστηκε ιεροψάλτης «εἰς τὸν κατὰ Βαλατᾶν ναὸν τοῦ Σιναιτικῶ μετοχίου»²¹. Ταυτόχρονα ο Γεώργιος Ραιδεστηνός μαθήτευσε στον Κωνσταντίνο Βυζάντιο, πρωτοψάλτη της Μ.Χ.Ε. και δίπλα του τελειοποιήθηκε στην μουσική²². Ο Κωνσταντίνος είναι ο τελευταίος πρωτοψάλτης ο οποίος έψαλλε απευθείας από την παλαιά γραφή και δεν ακολούθησε την νέα μέθοδο των τριών διδασκάλων. Κοντά του ο Ραιδεστηνός διδάχθηκε και την αρχαία γραφή. Στη συνέχεια έψαλλε στους Ιερούς Ναούς Αγίου Νικολάου Τζιβαλίου, Αγίας Παρασκευής στο Χάσκιοι²³, στην Κοίμηση της Θεοτόκου εν Διπλοκιονίω και στον Άγιο Δημήτριο στα Ταταύλα.

Ενώ στον θώκο του Πατριαρχείου βρισκόταν ο από Αμασείας Σωφρόνιος ο Γ΄²⁴, ασθένησε ο Στέφανος Λαμπαδάριος και με συνοδική απόφαση προσελήφθη έξωθεν ως αναπληρωτής λαμπαδάριος ό Γεώργιος Ευστρατιάδης ο Μέλισσα (ή Μελλίσσης)²⁵, όπως ονομαζόταν ο Γεώργιος Ραιδεστηνός. Ημερομηνία ανάληψης των καθηκόντων του ήταν η 30^η Νοεμβρίου 1863, εορτή του Αγίου Αποστόλου Ανδρέου. Μετά την κοίμηση του Στεφάνου το 1863, ο Γεώργιος ανέλαβε καθήκοντα λαμπαδαρίου²⁶ στον πάνσεπτο πατριαρχικό ναό με πρωτοψάλτη τον Ιωάννη τον

²⁰ Ο Ραιδεστηνός ευλαβώς αφιερώνει το Πεντηκοστάριον του «τῆ ἱερᾷ μνήμῃ τοῦ πανσεβάστου μοι Πατρός, Δεσπότης καὶ εὐεργέτου Κωνσταντίου Α΄ τοῦ ἀπὸ Σιναίου, ἀοιδίμου καὶ σοφωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως». Ο Γεώργιος «κατὰ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν εἶχε καθήκοντα καφετζῆ παρὰ τῷ πατριάρχει Κωνσταντίνῳ Α΄», Βουδούρης Ἄγγελος, ὁ.π., § 260, σ. 246.

²¹ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί εἰς τὴν ἱστορίαν της παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 364.

²² Σε ένδειξη σεβασμοῦ ο Γεώργιος Ραιδεστηνός αφιερώνει τὴν *Μεγάλῃ Εβδομάδῃ* του «τῆ ἱερᾷ μνήμῃ τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου μου Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας». Η μαθητεία του, και μάλιστα στο σπίτι του Κωνσταντίνου, επιβεβαιώνεται και από αυτόγραφο του Ραιδεστηνοῦ, το οποίο αναφέρεται στο: Τερζόπουλος Κωνσταντίνος, πρεσβύτερος Οικονόμος, *Ο Πρωτοψάλτης της Μεγάλης του Χριστοῦ Ἐκκλησίας Κωνσταντίνος Βυζάντιος († 30 Ἰουνίου 1862), ἡ συμβολή του στην Ψαλτικὴ Τέχνη*, Μελέται, τ. 9, Ι.Β.Μ., εκδ. Στάθης Γρηγόριος, Ἀθήναι 2004, σ.183.

²³ Κατὰ τὴν διάρκεια της διακονίας του στην Αγία Παρασκευή στο Χάσκιοι ο Ραιδεστηνός μελοποιεῖ ἓνα ἄσμα «εἰς τὴν Ἀυτοῦ μεγαλειότητα Σουλτᾶν Μετζιτ Χαν», το οποίο εψάλλη το 1857 από τα παιδιά της εν Χάσκιοι Δημοτικῆς Σχολῆς «ποιηθὲν μὲν ὑπὸ τοῦ (τότε) Ἑλληνοδιδασκάλου τῆς συνοικίας Γ. Νιάγκα». Το ἄσμα, το οποίο στο βρίσκεται χειρόγραφο ἀρχεῖο του Γ. Ραιδεστηνοῦ εἶναι τονισμένο στον βαρῦ διατονικό ἦχο. Το γεγονός ότι ἐμπιστεύθηκαν τὴν μελοποίηση του ἄσματος στον νεαρό τότε ιεροψάλτη, φανερώνει πόσο πλούσιο τάλαντο διέθετε.

²⁴ Σταυρίδης Βασίλειος, *Ἱστορία του Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου (1453-σήμερον)*, εκδ. ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 271.

²⁵ Για το επώνυμο-προσώνυμο αυτό υπάρχει αναφορά στο: Βουδούρης Ἄγγελος, *Πρωτοψαλτικά...*, § 525-526, σ. 330-331. Η μαρτυρία αυτή επιβεβαιώνεται και στο χειρόγραφο ἀρχεῖο του Γεωργίου Ραιδεστηνοῦ που ἔχει στην κατοχή του ο Σύλλογος Ἱεροψαλτῶν Ἱεράς Μητροπόλεως Ἀλεξανδρουπόλεως. Εκεί ο ἴδιος υπογράφει με αυτό το επώνυμο. Συγκεκριμένα σε αυτόγραφο κώδικα του, υπάρχουν πολύ ενδιαφέρουσες αναφορές. Σε φύλλο που ἔχει μελοποιημένο τον ὕμνο προς τὴν Θεοτόκου «Ἐπὶ Σοὶ χαίρει» σε ἦχο βαρῦ, ως προμετωπίδα ἀναγράφεται: «Ἦμνος τῆς Θεοτόκου μελλοποιηθῆς (sic) παρὰ Γεωργίου Μελλίσσης τοῦ Ραιδεστηνοῦ». Στον ἴδιο κώδικα προ του ὕμνου «Πατέρα Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα» ἀναγράφεται: «τὸ παρὸν ψάλλεται εἰς τὸν ἐν Χριστῷ ἄσπασμόν ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος παρὰ τοῦ δεξιῦ χοροῦ, ἐτονίσθη παρὰ Γεωργίου Μελλίσσης τοῦ Ραιδεστηνοῦ». Ἀσφαλῶς ο κώδικας χρονολογεῖται πριν τὴν ἀνάληψη καθηκόντων στον πατριαρχικό ναό (1863) εφόσον δεν δηλώνεται το οφφίκιό του στις παραπάνω αναφορές.

²⁶ Ο Ραιδεστηνός εἶναι ο πρώτος πατριαρχικός ψάλτης που ἀναλαμβάνει υπηρεσία φορώντας τὴν «φράγκικη» ἐνδυμασία, δηλαδή τὴν ἐξωτερικὴ ἐνδυμασία των λαϊκῶν. Βουδούρης Ἄγγελος, *Οἱ*

Βυζάντιο. Μετά τον θάνατο του Ιωάννου, τον διαδέχθηκε ο Σταυράκης Γρηγοριάδης, καταγόμενος από την Αίνο. Ο Σταυράκης παρέμεινε στην θέση του για πέντε έτη, έως την κοίμηση του, τον Ιανουάριο του 1871²⁷. Στις 2 Φεβρουαρίου 1871 επί Γρηγορίου του ΣΤ΄ ανεδείχθη πρωτοψάλτης ο Γεώργιος Ραιδεστηνός Β΄²⁸. Στη θέση αυτή παρέμεινε έως τον Οκτώβριο του 1876. Μετά την απόσυρση του από το Πατριαρχείο διετέλεσε ψάλτης στον εν Γαλατά Ιερό Ναό του Αγίου Ιωάννου, του Αγίου Νικολάου και Σωτήρος Χριστού²⁹ και στον Ιερό Ναό Αγίας Τριάδος στο Πέραν. Στα τελευταία έτη της ζωής του έψαλλε στην εν Τζιβαλίω εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Ο Γεώργιος Ραιδεστηνός απέθανε στις 6 ή 7 Αυγούστου 1889³⁰.

β) Μαρτυρίες για το ψαλτικό ύφος του Ραιδεστηνού

Ο Ραιδεστηνός είχε την φήμη άριστου ιεροψάλτου και μουσικοδιδασκάλου και τον θαύμαζαν οι σύγχρονοι του. Εξαιρετική εντύπωση προκαλούσε το

Μουσικοί Χοροί της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας κατά τους κάτω χρόνους, Εν Κωνσταντινούπολει 1935, σ. 17.

²⁷ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 350: «*Σταυράκης Γρηγοριάδης, ό έξ Αΐνου καταγόμενος... έμαθήτευσε παρά Γεωργίω Πρωτοψάλτη Αΐνου. Έγκρατής τής έξωτερικής μουσικής, και είδήμων τής χρήσεως τής λύρας και πανδουρίδος. Έχοροστάτησεν εις τας έκκλησίας τών έπισημοτέρων ένοριών τής Κωνσταντινουπόλεως, έκ δέ τοϋ β΄ χοροϋ τής έν Πέραν έκκλησίας τών Εισοδίων κληθείς, διωρίσθη πρωτοψάλτης τοϋ πατριαρχικοϋ ναοϋ. Μή ών κάτοχος τοϋ πατριαρχικοϋ ύφους, διευθύνετο ύπό τοϋ λαμπαδαρίου και τών δομεστίκων, ών τó ύφος έμμεΐτο*».

²⁸ Υπήρξε και έτερος πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε. με το ίδιο όνομα, ο οποίος ακμάζει στις αρχές του 17^ο αι. Ο Γεώργιος Ραιδεστηνός ο Α΄ διετέλεσε λαμπαδάριος (1616-1629) και πρωτοψάλτης (1629-1638). Η προσφορά του στην ψαλτική τέχνη είναι πολύ σημαντική. Μελοποίησε χερουβικά, κοινωνικά, κρατήματα και άλλα μαθήματα και λόγω της μεγάλης και πολυσχιδούς μουσικής του δραστηριότητας συνέβαλλε στην επαναφορά της Κωνσταντινουπόλεως στο μουσικό προσκήνιο. Μαθητής του Μελχισηδέκ, επισκόπου Ραιδεστού και διδάσκαλος πολλών μαθητών με επιφανέστερο τον Παναγιώτη Χρυσάφη τον νέο. Αναλυτικά για τους Ραιδεστηνούς βλ Χαλδαιάκης Αχιλλεύς, «Ψαλτικές “οικογένειες”...», ό.π., σ. 542-544.

²⁹ Ο Γεώργιος Ραιδεστηνός υπογράφει συμβόλαιο με την επιτροπή του εν Γαλατά ναοϋ του Σωτήρος Χριστού. Σύμφωνα με τους όρους της συμφωνίας λάμβανε μηνιαίως 12 ½ οθωμανικές χρυσές λίρες, δωμάτιο πλησίον του ναοϋ και τους καθορισμένους δίσκους, σύμφωνα με τον κανονισμό του ναοϋ. Η διάρκεια της συμφωνίας ήταν για ένα έτος, αρχής γενομένης από την 1^η Σεπτεμβρίου 1883. Αξίζει να σημειωθεί ότι την ίδια εποχή ο μισθός του πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε. ήταν 11 χρυσές λίρες. Αναλυτικά για τους μισθούς των ψαλτών βλ. Βουδούρης Άγγελος, *Οι Μουσικοί Χοροί της Μ.Χ.Ε. κατά τους κάτω χρόνους, μέρος Β*, Εν Κωνσταντινούπολει 1937, σ. 23.

³⁰ Γεδεών Μανουήλ, *Αποσημειώματα χρονογράφου 1800-1913*, Εν Αθήναις 1932, σ. 249. Η αγγελία θανάτου του δημοσιεύτηκε στην εφημ. *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, έτος Θ΄, αριθ. 41, 9 Αυγούστου 1889: «*μετά θλίψεως άγγέλομεν τόν θάνατον τοϋ μουσικοδιδασκάλου Γεωργίου Εϋστρατιάδου Ραιδεστηνοϋ, συμβάντα προχθές. Ό μακαρίτης Ραιδεστηνός έν διαφόροις ναοΐς διατελέσας, και λαμπαδάριος (-1871) και πρωτοψάλτης (-1876) τοϋ πατριαρχικοϋ ναοϋ χρηματίσας εύδοκιμώτατα, κατέστη γνωστός διά δύο συγγραμμάτων μουσικων πρό τινων έτών έκδοθέντων, ών τó μέν «Η Αγία και Μεγάλη Έβδομάς», τó δέ «Πεντηκοστάριον». Η κηδεία αύτοϋ, θανόντος έξηκονταετοϋς, έγένετο χθές έν τῷ ίερωΐ ναῶ τοϋ Αγίου Νικολάου έν Τζιβαλίω, οϋ διετέλει πρώτος ψάλτης, άπειρου πλήθους μετά συγκινήσεως παρισταμένου, προεξαρχόντων δέ τών πανιερ. πρώην Έρσεκίου, πρώην Κίτρος, και πρώην Έλευθερουπόλεως. Έπικήδειον άπήγγειλεν ό κ. Γ. Ι. Παπαδόπουλος, έκθέμενος έν πλάτει τόν βίον και τά έργα τοϋ μακαρίτου μουσικοδιδασκάλου*». Με βάση την αγγελία αυτή υπάρχει το ενδεχόμενο η ημερομηνία θανάτου του να είναι η 7^η Αυγούστου 1889. Την ημερομηνία αυτή δέχεται και ο Βουδούρης Άγγελος, *Μουσικολογικά Β΄*, ήτοι σημειώματα αναφερόμενα εις εκκλησιαστικούς μουσικούς διδασκάλους έξωτερικούς από του δεκάτου ενάτου αιώνας εν τε Κωνσταντινουπόλει και αλλαχού συνταχθείσα παρά Αγγέλου δομεστίκου της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας του εκ Χερρονήσου, § 53, Εν Κωνσταντινούπολει 1943, *Μουσικοκριτικά*, τ. 17, εκδ. Ευρωπαϊκού Κέντρου Τέχνης, Αθήνα 1998, σ. 357.

αρχαιοπρεπές εκκλησιαστικό του ύφους³¹, το οποίο δεν είναι τίποτε άλλο παρά «τὸ κατὰ σεμνοπρεπῆ τρόπον καὶ ἀπαγγελίαν ψάλλειν τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη»³². Τον τρόπο αυτό διδάχθηκε από τους Κωνσταντίνο και Ιωάννη, πρωτοψάλτες του πατριαρχικού ναού. Φαίνεται ότι είχε τελειοποιήσει την ψαλτική του έκφραση ενώ ακόμη ήταν λαμπαδάριος.

Ήδη από το πρώτο έτος της χοροστασίας του στον πατριαρχικό ναό έδειξε δείγματα των φωνητικών του δυνατοτήτων. Κατά τον όρθρο της Μεγάλης Τετάρτης, όταν ήλθε η ώρα να ψάλει το τροπάριο της Κασσιανής³³, ο Πατριάρχης Σωφρόνιος ο Γ΄ έστειλε δύο κεριά μεγάλα για να φωτίζουν το αναλόγιο του αριστερού χορού. Τα κεριά βάσταζαν οι κανονάρχες και ο δομέστικος Κωνσταντίνος Σαββόπουλος κρατούσε το βιβλίο που περιείχε το μουσικό κείμενο. Ξεκίνησε να ψάλλει το «Δόξα...» σε τονική βάση που βόλευε τον ίδιο. Ο Πρωτοψάλτης Ιωάννης ψάλλοντας το δεύτερο σκέλος «Καὶ νῦν...» του έκανε νόημα ότι πήρε υψηλή τονική βάση και ότι θα δυσκολευτεί να το ολοκληρώσει με επιτυχία. Αντιλήφθηκε ο λαμπαδάριος την κίνηση αυτή και αμέσως έσβησε τα κεριά, έκλεισε το βιβλίο με το μουσικό κείμενο και ανέβασε τη βάση ένα τόνο ψηλότερα! Όλο το εκκλησίασμα παρακολουθούσε με μεγάλο ενδιαφέρον την εκτέλεση του τροπαρίου. Ο Πατριάρχης, ο οποίος ήταν πολύ συγκινημένος καθ' όλη τη διάρκεια που ενάλλετο το δοξαστικό, λίγο πριν το τέλος ακούστηκε να λέγει «εὔγε, εὔγε», εκφράζοντας έτσι την ικανοποίησή του³⁴.

Ο πατριαρχικός δομέστικος Άγγελος Βουδούρης αναφέρει ένα ακόμη περιστατικό που επιβεβαιώνει ότι το ύφος του Ραιδεστηνού εντυπωσίαζε ακόμη και τους έμπειρους της ψαλτικής τέχνης. Κατά τη διάρκεια της πρωτοψαλτείας του Ιωάννου Βυζαντίου (†1866) συνέβη ένα ασυνήθιστο γεγονός. Ασθένησε και ο πρωτοψάλτης και ο πρώτος δομέστικος κατά τη Μεγάλη Εβδομάδα. Όπως ήταν φυσικό, τον Πατριάρχη απασχόλησε το ζήτημα ποιος ψάλτης από τις ενορίες της Κωνσταντινουπόλεως θα ήταν καταλληλότερος για να αναπληρώσει τον πρωτοψάλτη για τις ακολουθίες των ημερών εκείνων. Τελικά αποφασίστηκε να κληθεί ο Γεώργιος Βιολάκης, δεξιός ψάλτης του Ιερού Ναού Αγίου Ιωάννου των Χίων στον Γαλατά. Στην πρώτη Ακολουθία του Νυμφίου, εσπέρας της Κυριακής των Βαΐων, από τη θέση του πρωτοψάλτου έψαλε το αργόν «Άλληλούϊα» ο Γ. Βιολάκης. Στη συνέχεια άρχισε να ψάλλει το ίδιο «Άλληλούϊα» και ο λαμπαδάριος Γεώργιος Ραιδεστηνός μετά του δομεστικού Κωνσταντίνου Σαββόπουλου. Πάντα σύμφωνα με τον Βουδούρη, έκκληξη και φόβος κατέλαβε τον Βιολάκη, όταν άκουσε τον τρόπο και το ύφος με το οποίο απέδωσε τον ύμνο ο αριστερός χορός του πατριαρχικού ναού και κατάλαβε ότι

³¹ Το λεγόμενο ύφος είναι η έκφραση του βυζαντινού εκκλησιαστικού μέλους. Επιπλέον πρέπει να επισημάνουμε ότι το γνήσιο ύφος «είναι άπορροια τής τελείας γνώσεως τής ψαλτικής τέχνης και τής παραδόσεως με άπολυπραγμόνητο σεβασμό», βλ. Στάθης Γρηγόριος, *Μορφολογία και έκφραση της Βυζαντινής Μουσικής*, εκδ. Ι.Μ. Μεγάρων και Σαλαμίνος, Αθήνα 1980, σ. 56-57.

³² Βουδούρης Άγγελος, *Πρωτοψαλτικά...*, ό.π., § 541, σ. 335.

³³ Το τροπάριο της Κασσιανής ψάλλεται από τον αριστερό χορό. Η ψαλμώδησή του από τον δεξιό χορό αποτελεί παρέκκλιση από το τυπικό, αν και έχει επικρατήσει τα τελευταία χρόνια.

³⁴ Βουδούρης Άγγελος, *Πρωτοψαλτικά...*, ό.π., § 553, σ. 338-339.

δεν μπορούσε να ανταποκριθεί απέναντι στους πατριαρχικούς ψάλτες, οι οποίοι έψαλλαν εντελώς διαφορετικά από αυτόν³⁵.

Ως πρωτοψάλτης ο Ραιδεστηνός διέπρεψε. Έψαλλε χρησιμοποιώντας την παλαιά γραφή³⁶ και υπήρξε «*ἀμίμητος τῆς ψαλμωδίας ἐκτελεστής καὶ οὐδενὸς δεύτερος τῶν συγχρονησάντων αὐτῷ ἱεροψαλτῶν, φημιζόμενος ἰδία διὰ τὸ ἀρχαῖζον πατριαρχικὸν μουσικὸν ὕφος*»³⁷. Ο Μανουήλ Γεδεών αναφέρει χαρακτηριστικά για τον Ραιδεστηνό: «*Ὁ τελευταῖος πρωτοψάλτης, ὁ παρὰ τῶν γηραιότερων ἐπαινούμενος ὡς ὁ “τελευταῖος τῶν ἐλλήνων” διατηρήσας τὸ σεμνὸν πατριαρχικὸν ὕφος*»³⁸. Τίμησε το οφφίκιον του πρωτοψάλτου διότι είχε τη δυνατότητα να ανταποκρίνεται στις μεγαλοπρεπείς Ακολουθίες και τελετές του πατριαρχικού ναοῦ³⁹. Πολύ συχνές είναι οι αναφορές του Ἄγγελου Βουδούρη για τον Ραιδεστηνό. Στο ἔργο του διακρίνουμε την μεγάλη εκτίμηση και τον θαυμασμό προς το πρόσωπό του, τη διατήρηση της παραδόσεως των προκατόχων του και την ψαλτική του έκφραση⁴⁰.

Ακόμη και στον τύπο της εποχής βρίσκουμε αναφορές που αποδεικνύουν την εντύπωση που προκαλούσε ο τρόπος που έψαλλε ο Ἄρχοντας. Είναι αληθές ότι το ὕφος του προκαλούσε τον θαυμασμό όχι μόνο ὅσων γνώριζαν την εκκλησιαστική μουσική αλλά και των αλλογενών, οι οποίοι είχαν συνηθίσει να ακούν ένα εντελώς διαφορετικό μουσικό ὕφος. Χαρακτηριστική είναι η δημοσίευση που βρίσκουμε στην

³⁵ Βουδούρης Ἄγγελος, *Μουσικολογικὸν Ἡμερολόγιον*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1940, §44, *Μουσικοκριτικά*, τ. 17, εκδ. Ευρωπαϊκοῦ Κέντρου Τέχνης, Αθήνα 1998, σ. 64-65.

³⁶ «*Καθ’ ὅλον τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα οἱ πατριαρχικοὶ διδάσκαλοι ἠγνόησαν τὰ κατὰ τὴν νέαν γραφικὴν μέθοδον ἐξηγηθέντα μουσικὰ μέλη. Ὁ πρωτοψάλτης Κωνσταντῖνος, ὁ πρωτοψάλτης Γεώργιος ὁ Ραιδεστηνός καὶ ὁ λαμπαδάριος Νικόλαος ἐπὶ πεντηκονταετίαν χοροστατήσας ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ, πάντες οὗτοι ἔψαλλον τὰ μουσικὰ μέλη ὄχι ἀπὸ τὰς ἐξηγήσεις, ἀλλ’ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φωνητικῆς διδασκαλίας τοῦ παραδεδομένου μέλους τοῦ δεσμευμένου διὰ τῆς γραφῆς τοῦ Πέτρου*», βλ. Βουδούρης Ἄγγελος, *Μουσικολογικὸν Ἡμερολόγιον...*, ὁ.π., § 206, σ. 141.

³⁷ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις...*, ὁ.π., σ. 174.

³⁸ Γεδεών Μανουήλ, *Αποσημειώματα χρονογράφου...*, ὁ.π., σ. 249.

³⁹ «*Ὁ Γεώργιος Ραιδεστηνός εἰς τὴν θέσιν τοῦ πρωτοψάλτου διέπρεψε καὶ ἐτίμησε τὸ ὄφφικιον τοῦτο, ἐπειδὴ ἐν γένει ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰς μεγαλοπρεπεῖς ἀκολουθίας καὶ τελετάς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας· ἦτο ἀσυναγώνιστος εἰς τὸ ἔργον του*», Βουδούρης Ἄγγελος, *Μουσικοκριτικά*, § 43, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1943, *Μουσικοκριτικά*, τ. 17, σ. 32.

⁴⁰ Αναφέρω ενδεικτικὰ αποσπάσματα ἀπὸ τα Μουσικολογικὰ του Βουδούρη: «*Οἱ πατριαρχικοὶ διδάσκαλοι εἰς τὴν ψαλμωδίαν ἠκολούθουν τὴν προφορικὴν φωνητικὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν παρέλαβον ἀπὸ τοῦ διδασκάλου τους ἐν τῷ ναῷ. Τὴν παράδοσιν αὐτὴν τὴν διέσωσαν οἱ διδάσκαλοι Πέτρος Πελοποννήσιος, Δανιὴλ πρωτοψάλτης, Ἰάκωβος πρωτοψάλτης, Πέτρος πρωτοψάλτης Βυζάντιος, Μανωλάκης πρωτοψάλτης Βυζάντιος, Γρηγόριος, Κωνσταντῖνος Βυζάντιος, Νικόλαος λαμπαδάριος, Γεώργιος ὁ Ραιδεστηνός. Ὅλη αὐτὴ ἡ σειρά τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν ἠκολούθει, κατὰ κανόνα, τὰ ἐν τῇ παλαιᾷ γραφῇ τοῦ Πέτρου χειρόγραφα μουσικὰ κείμενα καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἔψαλλεν. Ἀκόμη καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ ἐκ τῶν ἐξηγητῶν ἔψαλλε καὶ αὐτὸς τὰ μέλη ὅπως τὰ διέσωζεν ἢ παράδοσις εἰς τὰς ἡμέρας του, ἀκολουθῶν τὴν τάξιν τοῦ ναοῦ καὶ τὸ παράδειγμα τῶν προκατόχων του πρωτοψαλτῶν. Αὐτὸ ἀργότερον ἔκαμνε καὶ ὁ Γ. Ραιδεστηνός κατὰ τὴν πρωτοψαλτείαν του*» καὶ «*οἱ πατριαρχικοὶ διδάσκαλοι δὲν ἦσαν ἐνθουσιασμένοι μὲ τὴν χρῆσιν τῆς νέας γραφικῆς μεθόδου, ἐπειδὴ δὲν κατῴρθωνε νὰ διατηρήσῃ τὴν μουσικὴν γραμμὴν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μέλους κατὰ τὸ ὕφος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Οἱ διδάσκαλοι οὗτοι δὲν ἠγνόησαν τὴν νέαν γραφὴν, οὔτε καὶ ἐπεδοκίμασαν ποτὲ τὰς γενομένας ἐξηγήσεις. Οἱ πρωτοψάλται Μανουήλ, Κωνσταντῖνος, Γεώργιος ὁ Ραιδεστηνός καὶ ὁ λαμπαδάριος Νικόλαος, καθὼς καὶ ὅλοι οἱ σύγχρονοι μὲ αὐτοὺς ἐκκλησιαστικοὶ ψάλται ἠκολούθουν τὰ μουσικὰ κείμενα τῆς γραφῆς τοῦ Πέτρου καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἔψαλλον καθ’ ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος*». Η εκτίμηση αυτή είναι πολύ πιθανόν να οφείλεται και στην φιλία που είχε με τον υἱό του πρωτοψάλτου, Νικόλαο Ραιδεστηνό. Βουδούρης Ἄγγελος, *Μουσικολογικὸν Ἡμερολόγιον...*, ὁ.π., §139 καὶ 172, σ. 108, 109, 124.

εφημερίδα της Κωνσταντινουπόλεως *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, τον Δεκέμβριο του 1881, από τον αρχισυντάκτη αυτής Μηνά Χαμουδόπουλο⁴¹.

Από την άλλη διαπιστώνουμε ότι υπήρξαν και κάποιες αναφορές πως όταν ο Ραιδεστηνός απομακρύνθηκε από τον πατριαρχικό ναό, τον Νοέμβριο του 1876, «έλοξοδρόμησεν από την μουσικήν παράδοσιν, τῆς ὁποίας ἦτο αὐστηρός τηρητής ὡς πρωτοψάλτης»⁴². Διαμόρφωσε δικό του σύστημα, το οποίο χαρακτηρίζεται σοβαρό και εκκλησιαστικό⁴³. Θα πρέπει όμως να επισημάνουμε ότι η παρατήρηση αυτή, ίσως δεν αφορά τον τρόπο που έψαλλε αλλά τη γραφή και ορθογραφία που μεταχειριζόταν στις συνθέσεις του. Ο ίδιος «ὡς ψάλτης ἔχει πλήρη συναίσθηση ὅτι ἀποτελεῖ ἐνεργὸ μέλος τῆς ζώσης παραδόσεως, δηλαδή παραλαμβάνει καὶ μεταδίδει τὰ γνήσια μέλη τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς»⁴⁴. Ταυτόχρονα επιχειρεί να διατηρήσει το σεμνοπρεπές και εκκλησιαστικό μέλος καθαρό και ανόθευτο από εξωτερικές επιδράσεις.

γ) Κατ' έννοιαν μελοποίηση

Στο χειρόγραφο αρχείο, το οποίο παρεδόθη από τους απογόνους του Ραιδεστηνού στην Ιερά Μητρόπολη Αλεξανδρουπόλεως και βρίσκεται στην κατοχή του Συλλόγου Ιεροψαλτών της Μητροπόλεως⁴⁵, βρίσκεται ένα μονόφυλλο περιοδικού με δημοσίευμα για τον Ραιδεστηνό. Έχει τον τίτλο «Ὁ ἀναμορφωτῆς τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, ἀπὸ τῆ ζωῆ τοῦ μεγάλου Πρωτοψάλτου τῆς Πόλης Γεωργίου Ραιδεστηνοῦ»⁴⁶ και φέρει την υπογραφή «Εραμιστής». Εκεί αναφέρεται ότι ο Άρχοντας κατόρθωσε να δώσει νέα ζωή στα τροπάρια, προσθέτοντας σε διάφορα σημεία δικές του θέσεις⁴⁷. Προσάρμοσε τις μελωδίες σε μία σύγχρονη μουσική αντίληψη, η οποία ήταν

⁴¹ «Ὁ πρώην Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ διακεκριμένος ἱεροψάλτης καὶ μουσικὸς κ. Γεώργιος Ραιδεστηνός, ὁ διατηρῶν ἀπαραιμῆστον τὸ λεγόμενον μουσικὸν ὕφος τῆς Μ. Ἐκκλησίας, οὕτινος τὰς καλλονὰς καὶ τῶν ἀλλογενῶν οἱ τῆς μουσικῆς ἐγκρατεῖς ἀνομολογοῦσι, καίτοι ἐξωκοιωμένον ἔχοντες τὸ οὖς πρὸς ἄλλο ὕφος μουσικόν, καὶ ὅπερ εὐκταῖον καὶ ἄλλοι τῶν ἱεροψαλτῶν μιμοῦνται ἐπὶ διαφυλάξει τοῦ πατροπαραδότου τούτου κειμηλίου», εφημ. *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, ἔτος Β', τ. Γ', σ. 161. Ο αρχισυντάκτης είχε παραβρεθεί στον εσπερινό του Σαββάτου στον «κατὰ τὸν Γαλατᾶν» ἱερό ναό Αγίου Νικολάου, όπου χοροστάτησε η Α.Θ.Π. Ο εσπερινός τελέστηκε «μετὰ πάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ εὐπρεπείας εἰς ἣν μεγάλως συνέβαλεν» ο Ραιδεστηνός.

⁴² Βουδούρης Ἀγγελος, *Μουσικολογικὸν Ἡμερολόγιον...*, ὁ.π., §11, σ. 50-51.

⁴³ Πολλές δεκαετίες μετά την κοίμηση του Ραιδεστηνού διατηρήθηκε ζωντανή η ανάμνηση του τρόπου που έψαλλε. Έτσι στα τέλη της δεκαετίας του 1920 ο Τριαντάφυλλος Γεωργιάδης, με λύπη διαπιστώνει ότι πολλοί ἱεροψάλτες ψάλλουν ἔχοντας ἔνρινη τοποθέτηση τῆς φωνῆς. Ο ίδιος θεωρεῖ ὅτι τὸ ὕφος αὐτὸ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ σεμνὸ μέλος καὶ ὕφος. Πιστεύει δε ὅτι μετὰ τὸ Γ. Ραιδεστηνὸ καὶ τὸν Κυριακὸ Ἰωαννίδη τὸ ὕφος αὐτὸ κινδυνεύει νὰ ἐκλείψει. Βλ. Γεωργιάδης Τριαντάφυλλος, ἄρχων πρωτοψάλτης τῆς Μ.Χ.Ε., «Ἡ Καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν Ἑρωπαϊκὴν Τετράφωνον», *Μουσικὸς Κόσμος*, ἔτος 1^ο, τεύχος 2^ο, σ. 40.

⁴⁴ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Τριώδιον*, ὁ.π., σ. ια' -ιβ'.

⁴⁵ Σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ ἀρχεῖο δίδονται στὸ προλογικὸ σημεῖωμα τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Αλεξανδρουπόλεως κ. Ανθίμου στὸ *Τριώδιον* τοῦ Γεωργίου Ραιδεστηνοῦ (σ. ζ' -θ').

⁴⁶ Τὸ μονόφυλλο αὐτὸ ἔχει υπ' ὄφιν του ο κ. Γεώργιος Ἀγγελινάρας καὶ τὸ χρησιμοποιοῖ στὴν βιογραφία τοῦ Ραιδεστηνοῦ που δημοσιεύτηκε στὴν εφημερίδα *Νέα Σάμος* τῆς Δευτέρας 18/2/2008. Αὐτοῦσια ἡ βιογραφία τοῦ ἀναδημοσιεύεται στὸ *Ἀναστασιματᾶριον* τοῦ Γ. Ραιδεστηνοῦ (σ.11-14) που ἐξέδωσε ο κ. Χαράλαμπος Καρακατσάνης τὸ 2012.

⁴⁷ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Τριώδιον*, ὁ.π.. Τα περισσότερα δοξαστικά του *Τριωδίου* περιέχουν τέτοιες χαρακτηριστικὲς θέσεις που ἀποδεικνύουν τοῦ λόγου τὸ ἀληθές.

σύμφωνη με το μουσικό αισθητήριο της εποχής του⁴⁸. Τα νέα μέλη απέκτησαν κίνηση και ζωή, χωρίς όμως να χαθεί η σεμνότητα και το εκκλησιαστικό τους ήθος. Κατόρθωσε με τον τρόπο αυτό να ενώσει την ποίηση του τροπαρίου με τη μελωδία του, ώστε αυτά να αποτελούν αχώριστο σύνολο. Με τον τρόπο αυτό, οτι εκφράζει η υμνογραφία, το διερμηνεύει η μουσική⁴⁹.

Μπορούμε επομένως να συμπεράνουμε ότι ο Γεώργιος Ραιδεστηνός ακολουθεί την παράδοση του Ιακώβου Πρωτοψάλτου (†1800), ο οποίος πρώτος μελοποιεί κατά το νόημα των λεγομένων⁵⁰. Μάλιστα ο Ιάκωβος συνήθιζε να ψάλλει τα προσόμοια στις εορτές των Αγίων θυσιάζοντας το αρχαίο μέλος και τον ρυθμό, χάριν της έννοιας των λεγομένων, έστω κι αν προκαλούσε τα σκωπτικά σχόλια του λαμπαδαρίου Πέτρου Βυζαντίου. Την παράδοση του Ιακώβου συνέχισαν οι μετέπειτα πρωτοψάλτες (εκτός φυσικά του Πέτρου Βυζαντίου) και σε μεγαλύτερο βαθμό απ' όλους ο Ραιδεστηνός⁵¹. Ο ίδιος στον πρόλογο του Πεντηκοσταρίου του αναφέρει ότι με την προτροπή του Πατριάρχου Κωνσταντίου του Α΄ οδηγήθηκε στην κατ' έννοιαν μελοποίηση⁵².

Ο Ραιδεστηνός επομένως, όπως πολύ εύστοχα αναφέρει ο Αλέξανδρος Μωραϊτίδης, «δέν είναι μόνο ψάλτης, αλλά ποιητής και ψάλτης! Έχει φωνές για τὸ πένθος καὶ φωνές για τὴν χαρά. Φωνές για τὴν γῆ καὶ φωνές για τὸν οὐρανό. Καὶ περιπλέον φωνές για τὰ ὑπὸ τὴν γῆν, τὰ καταχθόνια. Φωνές για ὅλα τὰ ψυχικὰ πάθη. Ὅταν ψάλλει τὸ περίφημο τροπάριο «Ἐρχόμενος ὁ Κύριος πρὸς τὸ ἐκούσιον πάθος, τοῖς Ἀποστόλοις ἔλεγεν ἐν τῇ ὁδῷ...» εὐρίσκεται εἰς ὁδοιπορίαν. Καὶ σὲ παίρνει ἀπὸ τὸ χέρι καὶ περιπατεῖς μαζί του, μὲ τὸ τροπάριο, μὲ βῆμα ρυθμικὸ, κανονικότητα, σὰν στρατιώτης γυμνασμένος. Θαρρεῖς πὸς εἶσαι μαζί μὲ τοὺς Ἀποστόλους καὶ ἀκολουθεῖς τὸν Χριστὸν εἰς τὴν τελευταῖα του ἐκείνην ὁδοιπορίαν «καὶ ἀνεβαίνεις εἰς Ἱεροσόλυμα», ὅταν ἔξαφνα εἰς τὸ «παραδοθήσεται» ἔξανοίγεις ἐμπρὸς σου τὴν σπεῖραν τῶν Ἰουδαίων, τὴν αἰμοχαρή...

Μὲ τὴν λέξη «νεκρωθῶμεν» παραιτεῖς χάριν μιᾶς τοιαύτης γλυκυτάτης μελωδίας ὅλας «τὰς τοῦ βίου ἡδονάς» καὶ ἔξαφνα ἰδοὺ εὐρίσκεσαι «εἰς τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ» μετέωρος ἀπὸ τὴν μάγον τοῦ διδασκάλου τέχνην. Ὁμοίως καὶ στὰ λοιπὰ τροπάρια. Δὲν τὰ ἀκούεις μόνον ἀπλῶς, ἀλλ' ἀγωνιᾷς μαζί τους. Ὀδυνόμενος ὁ Ραιδεστηνός σὲ κάμει νὰ ὀδύνασαι, πονῶν σὲ κάμει νὰ πονεῖς, χορευῶν σὲ κάμει νὰ χορεύεις!... Ὅταν ψάλλῃ «ἰδοὺ ἀναβαίνω εἰς τὸν Πατέρα μου» μιλάει μὲ τὸν οὐρανό. Ὅταν ἐκφωνῇ τὰ «παραδίδωμι ἁμαρτωλῶν χερσίν», ὀμιλεῖ μὲ τὴν γῆ καὶ ὅταν βαθεία-βαθεία ἀναμέλπει

⁴⁸ Διονύσιος Ψαριανός, μητροπολίτης Σερβίων και Κοζάνης, 183 *Εκκλησιαστικοὶ Ὕμνοι εἰς βυζαντινὴν καὶ ευρωπαϊκὴν παρασημαντικὴν*, εκδ. I.B.M., επιμ. Στάθης Γρηγόριος, Αθήνα 2004, σ. ρκγ'.

⁴⁹ Η αρμονία με την οποία το μέλος ενδύει τον λόγο, αναδεικνύοντάς τον, μας θυμίζει το πατερικό χωρίο: «...ἀκατάσκευδόν τε καὶ ἀνεπιτήδευτον τοῖς θείοις λόγοις ἐνείρας τὸ μέλος, ἐρμηνεύειν τῇ μελωδίᾳ τὴν τῶν λεγομένων διάνοιαν βούλεται...», Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῶν Ψαλμῶν*, PG 44, 444D.

⁵⁰ Για την κατ' έννοιαν μελοποίηση πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες βλ. Γρηγόριος Στάθης, *Μορφολογία...*, ὁ.π., σ. 42-56.

⁵¹ Βουδούρης Ἄγγελος, *Μουσικοκριτικά...*, ὁ.π., § 16-18, σ. 21-22.

⁵² Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Πεντηκοστάριον*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1886, σ. η΄.

ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ψυχῆς του τὸ «ταφῆ παραδόντες», θαρρεῖς πὼς ἀκούεις τὴ φωνὴ του ἀπὸ τὰ καταθόνια...»⁵³.

Πολύ συχνά στις μουσικές γραμμές ενός μαθήματος συνήθιζε να κάνει μεταβάσεις από τον δεσπόζοντα ήχο σε άλλον. Με τον τρόπο αυτό ομόρφαινε το μέλος και απέδιδε με καλύτερο τρόπο το νόημα των ύμνων. Η εναλλαγή των ήχων γίνονταν κατά κόρον κι όχι περιστασιακά. Του άρεσε επίσης να κατέρχεται μέχρι του φθόγγου Ζω και να κάνει εκεί καταλήξεις⁵⁴.

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες αυτές ο τρόπος που μελοποιούσε και έψαλλε ο Ραιδεστηνός τού επέτρεπε να επιτύχει τον βασικό σκοπό της εκκλησιαστικής ψαλτικής τέχνης: να οδηγήσει μέσω της ψαλμωδίας τους πιστούς στην προσευχή. Με τις μελικές του θέσεις και την απαράμιλλη τεχνική του δημιουργούσε κλίμα κατάνυξης, που βοηθούσε τους εκκλησιαζομένους να πλησιάσουν προς τον ουρανό.

δ) Η «φήμη» του Ραιδεστηνού

Ο Ραιδεστηνός απέκτησε μεγάλη φήμη. Αυτό πρέπει να θεωρηθεί φυσιολογικό διότι και μόνο η αναρρίχηση στα αξιώματα του πατριαρχικού ναού αποδεικνύει το ταλέντο και την ικανότητα αυτού που κατέχει το αντίστοιχο οφφίκιο. Επιπρόσθετα, ακόμη και στις ημέρες μας, αυτό προσθέτει κύρος και αναγνώριση στον εκάστοτε άρχοντα ιεροψάλτη. Ο συνδυασμός των προσόντων που διέθετε, της αδιάκοπης ενασχόλησης με τα μουσικά και της πολύ ισχυρής προσωπικότητάς του είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πολλών περιστατικών που διασώζονται και συνετέλεσαν στη δημιουργία ενός «μύθου» γύρω από το πρόσωπό του.

Ως λαμπαδάριος και πρωτοψάλτης του πατριαρχικού ναού έλαβε μέρος σε όλα τα σημαντικά γεγονότα των ετών της διακονίας του. Συγκεκριμένα το 1869 μαζί με άλλους ψάλτες είχαν υποδεχθεί «εν πλω» τον Σουλτάνο Αμπντουλαζίζ με ειδικό σκάφος, όπου επέβαινε και ο Πατριάρχης, όταν επέστρεφε από ταξίδι στο εξωτερικό. Μάλιστα συνέθεσαν και ειδικό ύμνο, ο οποίος μελοποιήθηκε «παρά Σταυράκη Πρωτοψάλτου τῆς Μ.Χ.Ε.» σε ήχο βαρύ⁵⁵. Στην υποδοχή της Τιμίας Ζώνης την 26^η Νοεμβρίου 1871, που ήλθε από το Άγιο Όρος λόγω της χολέρας που έλαβε επιδημική έκταση και μάλιστα τότε την Πόλη, η Μεγάλη Πρωτοσυκελία καθόρισε με ειδικό πρόγραμμα και τα μουσικά μαθήματα που θα ψάλλονταν από τους ψάλτες κατά την

⁵³ Το υπέροχο αυτό κείμενο του Μωραϊτίδη δημοσιεύτηκε και στο *Αναστασιματάριον* του Ραιδεστηνού που εξέδωσε ο Καρακατσάνης Χαράλαμπος.

⁵⁴ Βουδούρης Άγγελος, *Πρωτοψαλτικά...*, ό.π., § 551, σ. 338. Τον βαρύ ήχο αγαπούσε και ο πρωτοψάλτης Ιωάννης Βυζάντιος. Αντίθετα ο δάσκαλος του Ραιδεστηνού, Κωνσταντίνος ο Βυζάντιος είχε προτίμηση στον δ' ήχο της εκκλησιαστικής μουσικής.

⁵⁵ Το άσμα αποτελείται από τέσσερα τετράστιχα. Εκτός της βασικής μελοποίησης, στο ίδιο χαρτί, υπάρχουν ακόμη δύο. Ένα συντομότερο στον ίδιο ήχο και ένα σε ήχο πλ. β'. Η πρώτη στροφή του δεκαπεντασύλλαβου άσματος είναι η εξής:

«Ἐγείρου εἰς ὑποδοχὴν τῆς δόξης σου, ἐγείρου,
τῶν πόλεων ἢ βασιλῆς. Ἴδου ἀπὸ Ζεφύρου
ὁ ἥρωρς Αὐτοκράτωρ σου δεδοξασμένος ἦκει,
οὗ ὁ κατάπλους θρίαμβος, ὡς ὁ ἀπόπλους νίκη».

υποδοχή⁵⁶. Κατά την ενθρόνιση του Σουλτάνου Χαμίτ του Β', οι ιεροψάλτες έψαλλαν άσμα που μελοποίησε ο Ραιδεστηνός σε ήχο βαρύ.

Η τέχνη του ήταν απaráμιλλη και καθήλωνε τους ακροωμένους. Όταν κάποτε έψαλλε τις καταβασίες της Αναλήψεως στον πάνσεπτο πατριαρχικό ναό, λέγεται ότι ο Πατριάρχης μαγεύτηκε τόσο πολύ από την καλλιφωνία και την μουσικότητα του Ραιδεστηνού, ώστε στη λέξη «και Φαραώ πανστρατιά καταποντίσαντι», του έπεσε η πατερίτσα που κρατούσε στα χέρια, και «καταποντίστηκε» κι αυτή⁵⁷.

Οι πατριαρχικοί ψάλτες ακολουθούσαν τον Πατριάρχη στις χοροστασίες του εκτός του πατριαρχικού ναού. Το 1875 στον εσπερινό της Αγίας Ευφημίας, όπου χοροστατούσε ο Οικ. Πατριάρχης Ιωακείμ ο Β', εψάλη από τον Γεώργιο Ραιδεστηνό το αργό οκτάηχο μάθημα «Θεοτόκε Παρθένε» του Πέτρου Μπερεκέτου. Το γεγονός αυτό προκάλεσε μεγάλη εντύπωση, διότι υπήρχε σχετική απαγόρευση. Το περιστατικό αναφέρει σε επιστολή του σε εφημερίδα αυτήκοος μάρτυρας⁵⁸.

Πάντως η φήμη που τον συνόδευε, μεγάλωνε προϊόντος του χρόνου. Στις επιφανείς ενορίες στις οποίες έψαλλε μετά το 1876, πάρα πολλοί χριστιανοί πήγαιναν για να τον απολαύσουν. Χαρακτηριστικές της ψαλτικής του δεινότητας⁵⁹ και της αγάπης που ένοιωθαν οι πιστοί προς το πρόσωπό του είναι και οι παρακάτω μαρτυρίες.

Σύμφωνα με τον Μ. Γεδεών, όταν έψαλλε ο Ραιδεστηνός, συνέρρεαν πλήθη πιστών για να τον ακούσουν. Μάλιστα, όταν έγινε γνωστό ότι προσελήφθη στον Ιερό Ναό Αγίου Νικολάου στο Τζιβαλί, οι μικρασιάτες ξυλέμποροι απέστειλαν δωρεάν μεγάλες σανίδες, οι οποίες ήταν απαραίτητες για την επίστρωση των μαρμάρων του

⁵⁶ Οι πατριαρχικοί ψάλτες αποτελούσαν μέρος του ενάτου τάγματος μαζί με τους πατριαρχικούς κλητήρες, τα εξαπτέρυγα, τους επισκόπους, τους αντιπροσώπους του Αγίου Όρους, τους αρχιερείς, το διβάμβουλον, τους ιεροδιακόνους του Πατριαρχείου, τους πρέσβεις και αντιπροσώπους Ρωσίας, Ελλάδος, Ρουμανίας και Σερβίας, τον Οικουμενικό Πατριάρχη και τους κλητήρες και χωροφύλακες. Τα μαθήματα που έψαλλε κάθε τάγμα ήταν προκαθορισμένα για το ένατο τάγμα όμως «καθά θέλει διατάζει ή Α.Θ. Παναγιώτης». Το πρόγραμμα παρατίθεται στο Παράρτημα, εικ. 3, σ. 87.

⁵⁷ Γεώργιος Ραιδεστηνός, *Αναστασιματάριον*, Βυζαντινή Ποταμηής τ. Ι', εκδ. Καρακατσάνης Χαράλαμπος, Αθήνα 2012, σ.14. Όπως ο ίδιος ο εκδότης αναφέρει πρόκειται για μία βιογραφία του πρωτοψάλτου, την οποία συνέταξε ο κ. Γεώργιος Αγγελινάρας.

⁵⁸ Ανώνυμο Σημείωμα, *Νέα Εφημερίς*, Κωνσταντινούπολη, 13/1/1899. Πρέπει να σημειωθεί ότι ήταν συνηθισμένο φαινόμενο την εποχή εκείνη να υπάρχουν σε εφημερίδες δημοσιεύματα για ψαλτικά ζητήματα, γεγονός που φανερώνει την συστηματική ενασχόληση των κατοίκων της Πόλης με την βυζαντινή μουσική. Σχετικά με το συγκεκριμένο μάθημα του Πέτρου Μπερεκέτη φαίνεται ότι η απαγόρευση ίσχυε μόνο για τις ακολουθίες που τελούνταν εντός του πατριαρχικού ναού.

⁵⁹ Σύμφωνα με τον «Εραμιστή», η φωνή του Ραιδεστηνού ήταν φωνή βαρυτόνου και μάλιστα όχι τόσο γλυκειά. Μάλιστα ήταν και λίγο βραχνή, ενδεχομένως λόγω του σαμιώτικου κρασιού που συνήθιζε να πίνει. Αλλά με την μεγάλη του τέχνη αναπλήρωνε και με το παραπάνω την «έλλειψη» αυτή. Αντίθετα με πολύ κολακευτικά λόγια αναφέρεται στην φωνή του ο Άγγελος Βουδούρης. Κατά τον πατριαρχικό δομέστικο ήταν βομβώδης έχοντας κάτι το επιβλητικό και μυστηριώδες, βαθειά και πολύ εύστροφος. Επιπλέον είχε στητική αντοχή και πολύ μεγάλη αναπνοή. Στο στασίδι του έστεκε ακίνητος και οι πιστοί τον άκουγαν με δέος και κατάνυξη. Βλ. Βουδούρης Άγγελος, *Μουσικολογικά Α'*, ήτοι σημειώματα αναφερόμενα εις εκκλησιαστικούς μουσικούς διδασκάλους μάλιστα δε της Μεγάλης Εκκλησίας από της Αλώσεως και εξής μέχρι του νυν χρόνου ακμάσαντας, § 101, Εν Κωνσταντινουπόλει 1940, *Μουσικοκριτικά*, τ. 17, εκδ. Ευρωπαϊκού Κέντρου Τέχνης, Αθήνα 1998, σ. 264-265.

ναού. Με τον τρόπο αυτό θέλησαν να διατρανώσουν την αγάπη και τον θαυμασμό τους για τον πρώην πρωτοψάλτη του πατριαρχικού ναού⁶⁰.

Ο Αλέξανδρος Μωραϊτίδης είχε την ευτυχία να ακούσει τον άρχοντα πρωτοψάλτη στον Άγιο Νικόλαο Τζιβαλίου. Γράφει ο μεγάλος διηγηματογράφος ότι στον ναό το πολυπληθέστατο εκκλησίασμα αποτελούσαν Έλληνες τουρκόφωνοι από την περιοχή της Καππαδοκίας, οι λεγόμενοι Καραμανλήδες. Ο πρωτοψάλτης τούς είχε συνηθίσει στις σεμνές, ωραίες και αρχαιοπρεπείς μελωδίες. Κατά την Ακολουθία των Χριστουγέννων την ώρα που ο Ραιδεστηνός έψαλλε την καταβασία «Χριστὸς γεννᾶται· δοξάσατε. Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν· ἀπαντήσατε. Χριστὸς ἐπὶ γῆς· ὑψώθητε» ένας από τους ευσεβείς ενορίτες στη μελική ανάβαση στη λέξη «ἐξ οὐρανῶν» αναφώνησε «Αμάν!». Και όταν ο πρωτοψάλτης εξακολούθησε να ανεβαίνει ακόμη ψηλότερα και γλυκύτερα στην λέξη «ὑψώθητε», ο ίδιος χριστιανός αναφώνησε με όλη του την καρδιά «*aşkolun!*» (μπράβο σου)⁶¹.

ε) Απομάκρυνση από τον πατριαρχικό ναό

Μεγάλο ενδιαφέρον και πολλές συζητήσεις και αντιδράσεις προκλήθηκαν εξαιτίας της απομάκρυνσης του Ραιδεστηνού από τον πατριαρχικό ναό. Το αξίωμα του πρωτοψάλτου είναι ισόβιο και μπορεί κάποιος να το αποβάλλει μόνο διά παραιτήσεώς του ή εάν παυθεί εξαιτίας σφαλμάτων του⁶². Μάλιστα μερικές φορές όσοι έχαναν το οφφίκιο τούτο έφευγαν και από την Κωνσταντινούπολη⁶³.

Στην περίπτωση του Ραιδεστηνού βρίσκουμε αρκετές εκδοχές στις διάφορες πηγές. Ο Άγγελος Βουδούρης, δομésτικός του πατριαρχικού ναού επί Ιακώβου Ναυπλιώτη, μιλά για τιμωρία του «κακοτρόπου πρωτοψάλτου» από τον Πατριάρχη Ιωακείμ τον Β΄, πράξη που δύσκολα θα βρει «λόγους δικαιολογητικούς»⁶⁴. Ως αιτία αναφέρει την αργοπορία στην καταβολή του μισθού του πρωτοψάλτου για πέντε μήνες.

⁶⁰ «Ένθυμοῦμαι πῶς συνέρρεαν πανταχόθεν πλήθη ν' ἀκούσωσι τὸν Ραιδεστηνόν. Καὶ ἔν ἐτι ἅμα ἤκουσαν οἱ μικρασιάται ζυλέμποροι τὴν εἰς Τζιβαλί πρόσληψιν αὐτοῦ καὶ εὐθύς ἀπέστειλαν δωρεὰν τὰς πρὸς ἐπίστρωσιν τῶν μαρμάρων τοῦ ναοῦ μεγάλας σανίδας, θαυμασίως διατρανοῦντες τὴν ἀγάπην καὶ μεγάλην αὐτῶν τιμὴν πρὸς τὸν ἀθάνατον μουσικοδιδάσκαλον. Προστίθεται, πρὸς ἐπεξήγησιν, ὅτι τὰ καταστήματα τῶν ζυλεμπόρων (οἰκοδομησίμου ζυλείας) περιλαμβάνοντο εἰς τὴν ἐνορίαν τούτου τοῦ ναοῦ», Γεδεών Μανουήλ, *Αποσημειώματα χρονογράφου...*, ὁ.π., σ. 249-250.

⁶¹ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Αναστασιματάριον*, ὁ.π., σ. 11-12.

⁶² Ράλλη Κωνσταντίνου, «Περὶ τοῦ αξιώματος τοῦ Πρωτοψάλτου», *Π.Α.Α.*, Αθήνα 1936, σ. 69-70.

⁶³ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Πέτρου του Βυζαντίου, ο οποίος παύθηκε εξαιτίας της δευτερογαμίας του από τον Πατριάρχη Καλλίνικο Ε΄ και πήγε στη Χερσόνα. Λόγω της φυγῆς του από την Πόλη έλαβε το προσωνύμιο «φυγάς».

⁶⁴ «*Η απομάκρυνσίς του ὑπὸ Ἰωακείμ τοῦ Β΄, τὸ 1876, ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, εἰς ἐποχὴν ποῦ ἤρχισε νὰ ἀραιώνεται ἡ φάλαγξ τῶν σοβαρῶν ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν διδασκάλων, δυσκόλως θὰ εὔρη λόγους δικαιολογητικούς διὰ τὴν πράξιν αὐτὴν τοῦ πατριάρχου· ὅστις μέ τὴν τιμωρίαν αὐτὴν τοῦ κακοτρόπου πρωτοψάλτου, ἠδίκησε καὶ ἔβλαψε τὴν πατροπαράδοτον ἁσματωδίαν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἁσματωδίαν ἣτις διὰ μέσου των αἰώνων διεφυλάχθη καὶ διεσώθη ἀδιάφθορος καὶ ἀναλλοίωτος διὰ τῶν μεγάλων αὐτῆς διδασκάλων. Ὁ πατριάρχης Ἰωακείμ ἐφυγάδευσεν ἕνα κλέος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ μίαν δόξαν μουσικήν*», βλ. Βουδούρης Άγγελος, *Μουσικοκριτικά...*, ὁ.π., § 43, σ. 32.

Το γεγονός αυτό ήταν συνηθισμένο την εποχή εκείνη. Το ταμείο του ναού δεν μπορούσε να ισοσκελίσει τα έσοδα με τα έξοδα και καθυστερούσε μισθούς τεσσάρων ή και πέντε μηνών⁶⁵. Ο Ραιδεστηνός (όπως παλαιότερα και ο Ιωάννης ο Βυζάντιος) διαμαρτυρήθηκε αποστέλλοντας επιστολή στον Πατριάρχη. Ο Πατριάρχης παρέπεμψε το θέμα στην αρμόδια επιτροπή χωρίς να δοθεί λύση⁶⁶. Έτσι σε μία χοροστασία του Πατριάρχου, κατά την είσοδο του στο ναό, ο Ραιδεστηνός καθυστέρησε επίτηδες να ψάλλει το «*Εἰς πολλὰ ἔτη*». Στην παρατήρηση του Μεγάλου Εκκλησιάρχου απάντησε χαμηλοφώνως «*ἐν τῇ παλάμῃ καὶ οὕτω βοήσωμεν*» και άρχισε να ψάλλει. Μετά από αυτό το γεγονός ο Πατριάρχης έδωσε εντολή να καταβληθούν τα οφειλόμενα και απέλυσε τον πρωτοψάλτη.

Στον «Εραμιστή» υπάρχει άλλη μία εκδοχή της απολύσεώς του. Ο Πατριάρχης Ιωακείμ ο Β΄ επέπληξε τον Ραιδεστηνό διότι σύχναζε περισσότερο του δέοντος στις ταβέρνες του Σαλί-Παζάρ και του Φαναρίου. Ο πρωτοψάλτης απάντησε ότι αυτό συμβαίνει, επειδή του αρέσει το σαμιώτικο κρασί και ότι είναι ελεύθερος, εκτός του Πατριαρχείου, να κάνει ό,τι θέλει⁶⁷. Ο Πατριάρχης, επειδή δεν ικανοποιήθηκε με την απάντησή του, θύμωσε και τον έπαψε από την θέση του.

Το γεγονός αυτό προκάλεσε μεγάλη εντύπωση στην Πόλη. Οι μαθητές και οι θαυμαστές του στενοχωρήθηκαν πολύ, αλλά δεν μπορούσαν να τα βάλουν με τον Πατριάρχη. Οι πιο στενοί του φίλοι πήγαν και τον βρήκαν ξαπλωμένο σε μία πολυθρόνα ή κρεβάτι να σιγοψάλλει μία νέα του σύνθεση. Όταν τον ρώτησαν πως είναι, αυτός τους απάντησε «*άργως και μετά μέλους*», παραφράζοντας έτσι με αυτόν τον αστεϊσμό τη γνωστή διάταξη, που απαιτεί ορισμένα τροπάρια να ψάλλονται «*άργως και μετά μέλους*»⁶⁸.

Μία τρίτη εκδοχή για τον λόγο που οδήγησε τον Ραιδεστηνό εκτός του Πατριαρχείου βρίσκουμε στον Μανουήλ Γεδεών⁶⁹. Εκεί αναφέρεται ότι απολύθηκε «*διὰ τὰς συνεχεῖς καὶ ἀδίκαιολογήτους ἀπουσίας του*»⁷⁰ από τον Πατριάρχη.

⁶⁵ Βουδούρης Άγγελος, *Οι Μουσικοί Χοροί ...*, μέρος Β, Εν Κωνσταντινουπόλει 1937, ό.π., σ. 23.

⁶⁶ Στην Ιερά Μητρόπολη Αλεξανδρουπόλεως φυλάσσεται προσχέδιο επιστολής του Γεωργίου Ραιδεστηνού. Σε ένα φύλλο χαρτιού, διαστάσεων 12X19 εκ., αναφέρονται τα εξής: «*Διὰ τοῦ παρόντος πιστοποιητικοῦ ἐγγράφου μου δηλοποιῶ ὁ ὑποφαινόμενος, ὅτι ἔνεκεν ἀσθενείας μου κωλύομαι ἵνα μεταβῶ καὶ ἐμφανισθῶ πρὸς τοὺς ἀξιότιμους ἐφόρους τῆς καθ' ἡμᾶς Οἰκονομικῆς Πατριαρχικῆς Επιτροπῆς αἰτούμενος παρ' Αὐτῆς τὸ ποσὸν...*», το οποίο του όφειλε ο ναός. Ο κ. Α. Παλαμάρης ορίζεται ως πληρεξούσιος. Το έγγραφο δεν φέρει ημερομηνία.

⁶⁷ Οι Πατριαρχικοί ψάλτες έπρεπε να διάγουν βίο σώφρονα και σύμφωνο με το πατριαρχικό περιβάλλον και να υπακούουν στον Πατριάρχη, ο οποίος ήταν η ανώτερη τους εκκλησιαστική αρχή, βλ. Βουδούρης Άγγελος, *Οι Μουσικοί Χοροί της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας κατά τους κάτω χρόνους*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1935, σ. 4

⁶⁸ Σύμφωνα με τον «Εραμιστή» ο Ραιδεστηνός ήταν λίγο «*χοντροκαμωμένος και τραχύς αλλά το βλέμμα του πέταγε σπίθες*». Ταυτόχρονα στην Πόλη ήταν περίφημος και κοσμαγάπητος, Σ' αυτό ασφαλώς συνέβαλε, εκτός των άλλων, η ευθύτητα του χαρακτήρα και η αίσθηση του χιούμορ που τον διέκρινε.

⁶⁹ Γεδεών Μανουήλ, *Αποσημειώματα...*, ό.π., σ. 249.

⁷⁰ Οι υποχρεώσεις του Ραιδεστηνού, οι ημέρες δηλαδή κατά τις οποίες η Εκκλησία εορτάζει «*πομποδῶς και μετά παρατάξεως*» και έπρεπε να παραβρίσκονται στον ναό όλοι οι υπάλληλοι, όπως ο ίδιος τις καταγράφει σε ιδίόχειρο σημείωμα ήταν οι εξής: «*Σεπτέμβριος 1, 8, 14 και 25. Οκτώβριος 26. Νοέμβριος 8, 15, 21, 25 και 30. Δεκέμβριος 4, 5, 6, 12, 15, 24, 25, 26 και 27. Ιανουάριος 1, 5, 6, 7, 17, 18, 20, 25, 27 και 30. Φεβρουάριος 2, 10 και 24. Μάρτιος 9 και 25. Απρίλιος 23 και 25. Μάιος 8 και 21. Ιούνιος 24, 29 και 30. Ιούλιος 11, 20 και 27. Αύγουστος 1 εις όλους τοὺς ἑσπερινοὺς τῶν Παρακλήσεων, 6, 15 και 29. Τριώδιον: ἔκτος τῶν*

Πρέπει εδώ να επισημάνουμε ότι είναι πιθανό οι απουσίες του Ραιδεστηνού να έχουν σχέση και με τις συχνές ασθένειες που τον ενοχλούσαν. Το 1866 μελοποίησε ένα άσμα, το οποίο βρέθηκε στο αρχείο του και φέρει την επιγραφή: «*Μελισθέν ἐπὶ τῇ ἀναρρώσει τῆς ἀσθενείας μου ἦν ὑπέστην κατὰ τὸ ἔτος 1866 Ἀγούστου 12 ἐγώ, χάριν διασκεδάσεως παρὰ Γεωργίου Πρωτοψάλτου Ραιδεστηνοῦ τοῦ Β΄*»⁷¹. Στην επιδείνωση της υγείας του και τις συχνές υποτροπές των ασθενειών που ταλαιπωρούσαν τον ίδιο και τα μέλη της οικογενείας του, σημαντικό ρόλο φαίνεται ότι διαδραμάτισε και η ακαταλληλότητα της οικίας, όπου διέμενε⁷². Ο άρχοντας επιθυμούσε να βρει άλλο σπίτι, το οποίο να πληρεί τις προϋποθέσεις αξιοπρεπούς διαβίωσης.

Ασφαλώς η διαμάχη των δύο ανδρῶν κράτησε αρκετό καιρό, χωρίς ένας από αυτούς να δείξει διαλλακτικότητα⁷³, για να εκτονωθεί η τεταμένη κατάσταση στις σχέσεις τους κι έτσι έφθασαν σε οριστική ρήξη. Οι οικονομικές απαιτήσεις του Ραιδεστηνού ήταν πέρα από κάθε αμφιβολία δίκαιες. Όμως ο τρόπος, με τον οποίο διεκδίκησε τις οφειλές και ο αδιάλλακτος χαρακτήρας του εξόργισαν τον Πατριάρχη. Φαίνεται ότι όλα αυτά τα επεισόδια που αναφέρονται παραπάνω λειτούργησαν

*Κυριακῶν, τῶ Σαββάτῳ τῶν ψυχῶν τῇ Ἀπόκρῳ, Κυριακῇ τῆς Τυρινῆς ἑσπέρας, Δευτέρα, Τρίτη, Τετάρτη Λειτουργία ὠρῶν, καὶ Ἀπόδειπνον ἑσπέρας. Πέμπτη, Παρασκευὴ πρωῒ καὶ ἑσπέρας, Σαββάτῳ ἐπίσης. Κυριακῇ ὁμοίως. Τὰς δὲ λοιπὰς ἑβδομάδας Τετάρτη πρωῒ. Τῇ δὲ Παρασκευῇ πρωῒ καὶ ἑσπέρας. Τῇ δὲ Ε΄ Ἑβδομάδι Τετάρτη πρωῒ καὶ ἑσπέρας, Πέμπτη πρωῒ καὶ ἑσπέρας. Παρασκευῇ πρωῒ καὶ ἑσπέρας ὡς καὶ τῶ Σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ. Τῇ Στ΄ δὲ Τετάρτη πρωῒ, τῇ Παρασκευῇ πρωῒ καὶ ἑσπέρας μέχρι τῆς Τρίτης τῆς Διακαινησίμου (ἐκτὸς Τετάρτης ἑσπέρας), εἰς τὰς λειτουργίας, εἰς τὰ Ἀπόδειπνα, εἰς τοὺς ἑσπερινοὺς καὶ μετὰ τῶν Ὁρθρῶν, κατὰ νύκτα. Τῇ Παρασκευῇ τῆς Διακαινησίμου πρωῒ καὶ ἑσπέρας, τῇ Τετάρτῃ τῆς Μεσοπεντηκοστῆς, τῇ Τετάρτῃ τῆς Ἀποδόσεως καὶ τῇ Πέμπτῃ τῆς Ἀναλήψεως. Τῶ Σαββάτῳ τῶν ψυχῶν, τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τῇ Δευτέρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Επιπλέον ο πρωτοψάλτης ψάλλει κάθε Σάββατο στον εσπερινό και την Κυριακή στην Θεία Λειτουργία. Οι δομῆτικοι, σύμφωνα με το αυτόγραφο σημείωμα, ψάλλουν και στις αποδόσεις δεσποτικών και θεομητορικών εορτῶν και σε διάφορες τοπικές εορτές. Το έγγραφο φέρει ημερομηνία 12/1875 και αποτελεί σημαντική πηγή για τις υποχρεώσεις των πατριαρχικών ψαλτῶν. Βλ. σχετικά και Ἄγγελος Βουδούρης, *Οι μουσικοί χοροί...*, μέρος Β΄, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1937, ὁ.π., σ. 4-5.*

⁷¹ Ακολουθεῖ το κείμενο του ἄσματος, το οποίο εἶναι τονισμένο σε ἴχο πλ. β΄ με καταλήξεις βαρέος:

«*Τὴν ζωὴν μου βαρυνθεῖς,
Κεκμηκῶς ὡς καὶ πληρωθεῖς,
ὄπου πικριῶν πληθὺς,
διὰ τὶ νὰ μένω;
Σπεῦσον, σπεῦσον ὦ ψυχὴ!
Ἄφες με τὸν Ἄτυχῆ
Εἶν' ἡ μόνη μου εὐχή,
Πόσον θ' ἀναμένω;»*

⁷² Η κατοικία του πρωτοψάλτου βρισκόταν δίπλα στον πατριαρχικό ναό, στον χώρο όπου χτίστηκε η Μαράσλειος Σχολή. Ο Ραιδεστηνός πρέπει να εἶναι ο τελευταῖος που διέμεινε εκεί. Βλ. Βουδούρης Ἄγγελος, *Οι μουσικοί χοροί...* μέρος Β΄, ὁ.π., Κωνσταντινούπολη 1937, σ. 22. Εἶναι γεγονός ότι η οικία ἦταν παλαιά, με πολλή υγρασία, ὡπως φαίνεται ἀπὸ το «*Ἀντίγραφον τῆς τῶν ἱατρῶν ἐπισκέψεως νοσηλευούσης οἰκογενείας μου, ἀποδοθείσης μοι παρ' αὐτῶν τῇ 10 10βρίου 1876 (πρὸς ἀπόδειξιν καὶ πληροφορίαν τῆς Α.Θ.Π. καὶ τῆς Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου δι' ἄλλην εὐάερον οἰκίαν)*». Σύμφωνα με την ιατρική βεβαίωση, η οικία, λόγω «*τῆς ἀδιαλείπτου ὑγρότητος*», μπορεί να οδηγήσει σε χρόνια και ανίατα νοσήματα. Συμβουλεύει δε «*τῶ ρηθέντι κ. Γεωργίῳ νὰ μεταχειρισθῆ ὅσα δύναται μέσα*» για να βρει ἄλλη οικία και να απαλλάξει την οικογένειά του ἀπὸ τον κίνδυνο.

⁷³ Ο Ραιδεστηνός, ὅταν ξέσπασε το ζήτημα, εἶχε λάβει την διαβεβαίωση του Γεωργίου Βιολάκη ότι δεν θα δεχόταν την θέση του πρωτοψάλτου για να μην προκαλέσει την απομάκρυνσή του ἀπὸ τον πατριαρχικό ναό. Στηριζόμενος στον λόγο αυτό επέμεινε να δείχνει «*δυστροπία καὶ ἀκαμψία*», μη λαμβάνοντας υπ' ὄψιν τις παραινέσεις φίλων του αρχιερέων να φανεί διαλλακτικός. Ὅταν ὁμως ο Βιολάκης ἀποδέχθηκε την πρόταση του Πατριάρχη ἀναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη θέση του. Βλ. Βουδούρης Ἄγγελος, *Πρωτοψαλτικά...*, ὁ.π., § 557, σ. 340-341.

αθροιστικά και αποτέλεσαν την αφορμή για να αποφασίσει την απομάκρυνση του το 1876.

στ) Ο Ραιδεστηνός ως μελοποιός ασμάτων

Ο Γεώργιος Ραιδεστηνός ήταν δεινός μελοποιός. Εκτός από εκκλησιαστικούς ύμνους⁷⁴ μελοποίησε και διάφορες άλλες συνθέσεις και άσματα, τα οποία χρησιμοποιούνται σε διάφορες περιστάσεις. Ο ίδιος συγκέντρωσε και ταξινόμησε όλα τα άσματα αυτά κατ' ήχον και κατά θέμα σε ένα χειρόγραφο, το οποίο φέρει ημερομηνία 1880. Τα άσματα αυτά είναι τα εξής:

Ήχος πλ.δ'.

- Του Σουλτάν Μετζίτ⁷⁵
- Γρηγορίου του Ε΄
- Σωφρονίου Πατριάρχου
- Χουρσίτ πασά Αγκιάλου
- Χρηστάκη Εφέντη
- Λεωνίδα Φωκαέως
- Αντωνίου Ρωσσάκη
- Ιωάννου Δραγάση

Ήχος βαρύς

- Γρηγορίου Ε΄
- Καλλινίκου Πατριάρχου
- Κωνσταντίου Πατριάρχου
- Γρηγορίου του ΣΤ΄⁷⁶
- Του αυτού 1868
- Του αυτού 1871
- Ανθίμου Πατριάρχου Κουταλινού⁷⁷
- Ιωακείμ Πατριάρχου του Β΄
- Σουλτάν Χαμίτ του Β΄⁷⁸

⁷⁴ Για τα έργα που εκδόθηκαν από τον ίδιο ή άλλους εκδότες έως τις ημέρες μας γίνεται εκτενής λόγος στο τρίτο κεφάλαιο της παρούσης εργασίας.

⁷⁵ Πρόκειται για τον Αμπντούλ Μετζίτ Α΄ (1839-1864), ο οποίος συνέδεσε το όνομά του με την παραχώρηση πολλών δικαιωμάτων στους χριστιανούς υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

⁷⁶ Το άσμα αυτό μελοποίησε ο Ραιδεστηνός για την εορτή του Πατριάρχου και το έγαλλε ενώπιον αυτού την 25^η Ιανουαρίου 1869. Αποτελείται από τέσσερις δεκαπεντασύλλαβους Οίκους και ο πρώτος από αυτούς παρατίθεται στη συνέχεια:

*«Λάμπει σήμερον, αστράπτει, φαινός ὡσπερ ἀστήρ,
ἐν τῷ θρόνῳ Γρηγορίων ὁ κοινὸς ἡμῶν πατήρ,
τὸν Χριστῶνυμον λαὸν ὁδηγῶν καὶ διευθύνων,
διὰ τῶν λαμπρῶν ἀκτίνων, ἀρετῶν τῶν παμφαῶν».*

⁷⁷ Σταυρίδης Βασίλειος, *Ο Συναδικὸς θεσμὸς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον*, εκδ. ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 667. Πρόκειται για τον Άνθιμο Στ΄. Διετέλεσε τρεις φορές Πατριάρχης καταγόμενος από τη νήσο Κούταλη της Προποντίδας, εξ ου και το προσωνύμιο Κουταλιανός. Βλ. και Γεδεών Μανουήλ, *Αποσημειώματα...*, ὁ.π., 1932, σ. 305.

- Εις την εν Θεολογική Σχολή

Ήχος πλ. β΄.

- Ανθίμου Πατριάρχου του ΣΤ΄
- Σωφρονίου Πατριάρχου
- Γρηγορίου Πατριάρχου του ΣΤ΄

Ήχος πλ. α΄

- Ευγενίου Πατριάρχου
- Γρηγορίου του ΣΤ΄
- Σωφρονίου του νυν Νικαίας
- Αρβανιτοχωρίου έν άσμα

Ήχος δ΄

- Ιωακείμ Πατριάρχου του Β΄
- Πατριάρχου Ανθίμου Δ΄
- Πατριάρχου Μελετίου
- Των του Εθνικού Νοσοκομείου Εφόρων
- Έν άσμα σχολικόν Γ. Πετρίδου

Ήχος γ΄

- Ύμνος προς την Υπεραγία Θεοτόκο
- Άσμα Σχολικόν του Ι. Δραγάση
- Του Αρβανιτοχωρίου έν άσμα

Ο ίδιος ο Ραιδεστηνός, στο ίδιο χειρόγραφο, ταξινομεί τα Άσματα αυτά σύμφωνα με τον ήχο που μελοποιήθηκαν:

- Πλ.δ΄ 8
- Βαρύς 10⁷⁹
- πλ.β΄ 3
- πλ.α΄ 4
- δ΄ 5
- γ΄ 3

Σύνολο 33 άσματα.

Από αυτά 2 αφιερώνονται σε Βασιλείς, 19 σε Πατριάρχες⁸⁰, και τα υπόλοιπα σε διάφορους επιφανείς ανθρώπους. Ορισμένα άσματα συνετέθησαν με αφορμή την

⁷⁸ Αμπντούλ Χαμίτ ο Β΄, ο αποκαλούμενος Ερυθρός Σουλτάνος.

⁷⁹ Η μελοποίηση των περισσότερων ασμάτων του σε ήχο βαρύ επιβεβαιώνει την ιδιαίτερη προτίμηση του για τον ήχο αυτό.

⁸⁰ Τα άσματα σε Πατριάρχες ανάγονται στη βυζαντινή εποχή και έχουν άμεση σχέση με τους πολυχρονισμούς σε αυτοκράτορες και ανωτάτους κληρικούς. Επίσης συνδέονται με τις επευφημίες των

τέλεση σημαντικών γεγονότων, για να χρησιμοποιηθούν σε διάφορες περιστάσεις, εγκαίρως, εξετάσεις σχολείων κ.τ.λ.

Σε έτερο αυτόγραφο χαρτώο κώδικα διαστάσεων 11.5X34 εκ. παραθέτει αναλυτικές πληροφορίες για ορισμένα από τα άσματα που μελοποίησε, τα οποία καταχωρίζονται σύμφωνα με την χρονολογία που μελοποιήθηκαν.

- Άσμα 1863: δια τας εν Ταταούλοις ενιαυσίους εξετάσεις της Αλληλοδιδασκτικής Σχολής
- Ύμνος 1864: δια τας εξετάσεις των Δημοτικών Σχολείων
- Άσμα 1864: ψαλλέν παρά των του Παρθυναγωγείου Μαθητριών προς τον κυρό Σωφρόνιον Πατριάρχην
- Ύμνος 1868 (προς την Θεοτόκον): ψαλλείς υπό των μαθητριών του εν Χασκιοί Παρθυναγωγείου
- Άσμα 1869 (Μάιος): εις κατά την Αγγίαλον υποδοχήν του υψηλοτάτου υπουργού του νομού Βιζύης εξοχτάτου Χουρσίτ Πασά
- Ωδή 1869: Διά την εν Φαναρίω νεόδμητον Σχολήν του Παρθυναγωγείου ψαλλείσα παρά των μαθητριών
- Άσμα 1870: δια τας εν τω Αρβανιτοχωρίω ενιαυσίους εξετάσεις
- Άσμα 1871: Σχολικόν κατ' αίτησιν του κ. Αντωνίου Ρωσσάκη
- Άσμα 1873: δια τας εν τη συνοικία Τζιπαλίου ενιαυσίους εξετάσεις της Ελληνικής Σχολής
- Άσμα 1873: Ωσαύτως
- Άσμα 1873: δια την νέα επιτροπή των Εθνικών Καταστημάτων ψαλλέν υπό των του Ορφανοτροφείου Παίδων

δήμων στον ιππόδρομο. Ο Ραιδεστηνός συνεχίζει μία παλαιότατη παράδοση ανάλογων επωνύμων μελοποιήσεων από πρωτοψάλτες ή και ανωτέρους κληρικούς, η οποία ξεκινά ήδη από τον 16^ο αι. Αναλυτικά για το θέμα βλ. Πλεμμένος Ιωάννης, «Φιλοφρόνως και εντέχνως: Άσματα εγκωμιαστικά σε Οικουμενικούς Πατριάρχες από τη χειρόγραφη παράδοση της Φαναριώτικης περιόδου», *Ανατολικόν Μέλος*, Ημερίδα για την κοινή μουσική παράδοση Τουρκίας και Ελλάδος, εκδ. Ιεράς Θεολογικής Σχολής Χάλκης, Κωνσταντινούπολις 2014, σ. 75-97.

- Άσμα 1873: δια τας εν Νεοχωρίω ενιαυσίους εξετάσεις της των Ιωνιδών Αλληλοδιδασκτικής Σχολής
- Άσμα 1874: προς εκλογήν μαθητών δια την της εκκλησιαστικής μουσικής επιδοκίμασιών και εις δεκτικότητα αυτών κατά προτροπήν των την Μακεδονικήν Αδελφότητα διεπόντων μελών
- Άσμα 1876: δια την ενθρόνισιν της Α.Α.Μ. του Σουλτάνου Χαμίτ του Β΄, ψαλλέν παρά των Ιεροσαλιτών⁸¹
- Άσμα 1877: δια τας εν τω Φαναρίω Κεντρικής Σχολής προς δοκιμασία Κανοναρχών

Τα περισσότερα από τα άσματα φυλάσσονται στο χειρόγραφο αρχείο του Ραιδεστηνού και αποτελούν πηγή από την οποία αντλούμε πληροφορίες για σημαντικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Βασιλίδα των Πόλεων. Επιπλέον βρίσκουμε ενδιαφέροντα στοιχεία για τη ζωή των Ελλήνων και τις δραστηριότητές τους κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μετά τη συστηματική τους συγκέντρωση, την αναλυτική τους καταγραφή και την αποκατάσταση ορισμένων φθαρμένων κωδίκων, ο Σύλλογος Ιεροσαλιτών Αλεξανδρουπόλεως αναμένεται να τα εκδώσει προς «κοινόν όφελος». Οπωσδήποτε, εάν η προσπάθεια αυτή ευοδωθεί, θα προσφέρει σημαντικά στοιχεία στην ιστορική και μουσικολογική έρευνα.

⁸¹ Ακόμη μία ένδειξη ότι ο Ραιδεστηνός παρέμεινε στη θέση του πρωτοψάλτου έως το 1876. Ο Χαμίτ Β΄ διαδέχθηκε στον θρόνο τον αδελφό του την 31^η Αυγούστου 1876.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΕΣΤΗΝΟΥ ΣΤΙΣ ΜΟΥΣΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΜΟΥΣΙΚΟΥΣ ΣΥΛΛΟΓΟΥΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

1. Πατριαρχικές Μουσικές Σχολές

Η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία πάντοτε μεριμνούσε για τη διατήρηση του ιεροψαλτικού ύφους και ήθους. Την ευθύνη για τη διάσωση και διάδοση της εκκλησιαστικής μουσικής συνήθως αναλάμβαναν μεγάλες προσωπικότητες, Πατριάρχες, κληρικοί και ιεροψάλτες του πατριαρχικού ναού. Ήδη από τον 18^ο αι. ιδρύονται Πατριαρχικές Μουσικές σχολές, στις οποίες οι μαθητές διδάσκονται τη μουσική, υπό την αιγίδα της μητέρας Εκκλησίας. Πολύ σημαντικό έργο επιτέλεσε η Δ΄ Πατριαρχική Σχολή, επί της πατριαρχίας του Κυρίλλου Στ΄. Λειτουργήσε από το 1815 έως το 1821. Προσέλκυσε μεγάλο αριθμό μαθητών, οι οποίοι έφθαναν στην Κωνσταντινούπολη από διάφορα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτοί με την σειρά τους δίδασκαν την εκκλησιαστική μουσική στα μέρη καταγωγής τους συμβάλλοντας αποφασιστικά στην επικράτηση της νέας μεθόδου των τριών διδασκάλων⁸².

Ο Γεώργιος Ραιδεστηνός ανέπτυξε έντονη δράση διδάσκοντας την εκκλησιαστική μουσική και συμμετέχοντας ενεργά στους Μουσικούς Συλλόγους και τις Μουσικές Σχολές της Πόλης. Έδωσε το μουσικό παρόν στα μουσικά πράγματα της Πόλης⁸³ επί πολλές δεκαετίες, ως πρωτοψάλτης, ως μουσικοδιδάσκαλος⁸⁴ και συνθέτης αλλά και ως γνώστης και της ευρωπαϊκής μουσικής. Σπουδαία υπήρξε η διδακτική του δράση στους πρώτους Συλλόγους της Πόλης, μεταλαμπαδεύοντας την εκκλησιαστική μουσική και το πατριαρχικό ύφος⁸⁵. Η προσφορά του αναγνωρίστηκε

⁸² Αναλυτικά για το έργο της Δ΄ Πατριαρχικής Μουσικής Σχολής βλ. Χατζόπουλος Αντώνιος, *Η εκκλησιαστική μουσική παιδεία στην Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως κατά το 19ο και 20ο αιώνα*, Α.Π.Θ. 2000, σ. 175-179.

⁸³ Οι διάφοροι Μουσικοί Σύλλογοι στην συνείδηση του ψαλτικού κόσμου αποτελούν μία αδιάσπαστη ενότητα και ο ένας αποτελεί φυσική συνέχεια του επόμενου. Την άποψη αυτή επιβεβαιώνει και ο Πρόεδρος του Συλλόγου Μουσικοφίλων Κων/πόλεως κ. Σταμάτιος Κίσσας. Σε ραδιοφωνική του συνέντευξη στον κ. Κωνσταντίνο Χολέβα, (απομαγνητοφωνημένη από τον Αλ. Ρακτιβάν), τόνισε ότι οι Σύλλογοι που ιδρύθηκαν μετά το Χάττι-Χουμαγιούν του 1856, όταν διέκοπταν την λειτουργία τους, ξαναϊδρύονταν με άλλο όνομα μέχρι να φθάσουμε στον Μουσικό Σύλλογο «Ορφεύς». Το πρώτο όνομα που αναφέρει ο άρχων πρωτομαϊστωρ της Μ.Χ.Ε είναι ο Ραιδεστηνός και ακολουθούν και άλλα ονόματα μουσικοδιδασκάλων, οι οποίοι με την διδακτική τους δράση διέδωσαν την εκκλησιαστική μουσική και διέσωσαν την πατριαρχική παράδοση. Βλ. Κίσσας Σταμάτιος, «Συνέντευξη στον Ραδιοφωνικό Σταθμό της Εκκλησίας της Ελλάδος, στην εκπομπή του π. Γεωργίου Μεταλληνού και του Κωνσταντίνου Χολέβα “Από την ορθόδοξη Ρωμαϊκή Παράδοση μας”», 24 Σεπτεμβρίου 2000, <http://www.cmkon.org/home.php?action=view6&category=/arthrografia/synenteuxi1&hr=1&language=GR>, ημερομηνία πρόσβασης 8 Νοεμβρίου 2019.

⁸⁴ Φίλοξενης Κυριάκος, *Λεξικόν της Ελληνικής Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1868, σ. 57. Σύμφωνα με το Λεξικόν, ο κατά καιρόν πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε. ονομάζεται διδάσκαλος (καταχρηστικώς) ακόμη κι αν δεν είναι μέτοχος όλης της εγκυκλίου σειράς της μουσικής. Και αυτό διότι, λόγω της μακροχρονίου τριβής του, είναι μέτοχος του πατριαρχικού ύφους, το οποίο και μεταλαμπαδεύει στους επόμενους.

⁸⁵ Χατζόπουλος Αντώνιος, *Η εκκλησιαστική μουσική...*, ό.π., σ. 156-157.

και από τους συγχρόνους του και από τους μετέπειτα μουσικοδιδασκάλους και αποτελεί σημείο αναφοράς για τις Μουσικές Σχολές που δημιουργήθηκαν μετέπειτα.

α) Ε΄ Πατριαρχική Μουσική Σχολή

Από τη στιγμή που σταμάτησε η λειτουργία της Δ΄ Πατριαρχικής Σχολής και για 45 έτη υπήρξε μία παύση και η ψαλτική τέχνη διατηρούνταν μόνο δια της προφορικής παραδόσεως. Το κενό αυτό προσπάθησε να θεραπεύσει η Μεγάλη Εκκλησία το 1866 με την ίδρυση της Ε΄ Πατριαρχικής Σχολής της Εκκλησιαστικής Μουσικής, η οποία λειτούργησε εντός του Αγίου Αθανασίου κατά το Πετρίον⁸⁶. Στην αρχή του Κανονισμού ο Μητροπολίτης Γάνου και Χώρας Χρύσανθος, ο αρχιμανδρίτης Γερμανός Σιναΐτης και ο μέγας ρήτωρ Ηλίας Τανταλίδης εκθέτουν σε επιστολή της 25^{ης} Απριλίου 1866 τους λόγους για τους οποίους είναι απαραίτητη η ίδρυσή της. Σύμφωνα με τους συντάκτες του Κανονισμού στην εκκλησιαστική μουσική παρεισέφεραν φθορές και αλλοιώσεις στο ύφος και την προφορά, και ξενισμοί και νεωτερισμοί στα νεώτερα μελοποιήματα. Αιτία της παρακμής είναι η εισαγωγή της νέας μεθόδου γραφής (ακόμη και του Πέτρου) διότι η εκμάθηση της μουσικής σε σύντομο χρονικό διάστημα δεν αποφέρει καμία ωφέλεια, αντίθετα περιορίζει την πολυετή τριβή, η οποία «*αποτελεί τὸν καλὸν μουσικόν*»⁸⁷.

Από το πρώτο άρθρο του Κανονισμού λειτουργίας της δηλώνεται ότι θα διδάσκεται το νέο γραφικό σύστημα και επισημαίνεται η εξάρτησή της από την Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία. Τα άρθρα β΄, γ΄ και δ΄ μιλούν για την επιλογή των διδασκάλων, η οποία θα γίνεται από τον Πατριάρχη, την διάρκεια διδασκαλίας και την διδακτέα ύλη. Ασφαλώς στη Σχολή θα δίδασκαν οι πατριαρχικοί ψάλτες, ανάμεσα τους και ο τότε άρχων λαμπαδάριος Γεώργιος Ραιδεσθινός. Η Σχολή ξεκίνησε την λειτουργία της μετά τον Απρίλιο του 1866 και δυστυχώς διαλύθηκε πολύ σύντομα εξαιτίας της έλλειψης χρημάτων και «*ἀτόπων μικροφιλοτιμιῶν*»⁸⁸.

β) ΣΤ΄ Πατριαρχική Μουσική Σχολή

Τον Νοέμβριο του 1867 ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Στ΄ αποστέλλει επιστολή στην επιτροπή, που ανέλαβε τη σύνταξη του Κανονισμού της Πατριαρχικής Σχολής, εγκρίνοντας την επανάληψη της λειτουργίας της. Μπορούμε επομένως να υποστηρίξουμε ότι η Σχολή αυτή αποτελεί συνέχεια της προηγούμενης. Αυτή τη φορά όμως είναι πολύ καλύτερα οργανωμένη, αξιοποιώντας τις εμπειρίες της προηγούμενης «*αποτυχίας*»⁸⁹. Ο Κανονισμός εγκρίνεται και υποβάλλεται στον Πατριάρχη στις 17 Ιανουαρίου 1868 και αρχίζει τη λειτουργία της, η οποία θα

⁸⁶ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν εκκλησιαστικής Μουσικής*, Εν Αθήναις, 1890, σ.376.

⁸⁷ *Κανονισμός της Πατριαρχικής Σχολής της Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Εν Κωνσταντινουπόλει, 1866.

⁸⁸ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 376.

⁸⁹ Χατζόπουλος Αντώνιος, *Η εκκλησιαστική μουσική παιδεία...*, ό.π., σ. 182.

κρατήσει έως το 1872⁹⁰. Σύμφωνα με το ε΄ άρθρο του στη Σχολή διδάσκουν οι τέσσερις πατριαρχικοί ψάλτες, μεταξύ των οποίων και ο άρχων λαμπαδάριος Γεώργιος Ραιδεστηνός⁹¹.

Οι διδάσκαλοι, σύμφωνα με το περιοδικό *Εκκλησιαστικόν Δελτίον*, προσκλήθηκαν στο Πατριαρχείο στις 20 Ιανουαρίου 1868, άκουσαν τον Κανονισμό και γνωμοδότησαν ότι εφαρμοζόμενος θα συντελέσει στην πρόοδο της Σχολής. Μάλιστα τον προσυπέγραψαν. Κάποιοι από αυτούς πάντως πολύ σύντομα αποχώρησαν κι έτσι τα μαθήματα της Σχολής ανέλαβαν ο άρχων πρωτοψάλτης Σταυράκης, ο άρχων λαμπαδάριος Γεώργιος και οι Δημήτριος Βυζάντιος, Ιωάσαφ Ρώσσοσ, Παναγιώτης Κηλτζανίδης Προυσαεύς, Ονούφριος Βυζάντιος και Θεόδωρος Αριστοκλής.

Πολύ σημαντικό ήταν το έργο της Σχολής και των διδασκόντων. Σύμφωνα με τον Κανονισμό όλοι οι ψάλτες έπρεπε να συνέρχονται δύο φορές τον μήνα, ημέρα Κυριακή, και να ψάλλουν εκκλησιαστικούς ύμνους με την απαιτούμενη ευκοσμία και σεμνότητα και με καθαρή προφορά. Σκοπός της συνάξεως αυτής ήταν να διατηρηθεί το κόσμιο και σοβαρό ύφος της Μεγάλης Εκκλησίας, το οποίο διατηρούνταν στον πατριαρχικό ναό⁹² και να περιοριστούν οι «ιδιότροπες ξενοφωνίες» οι οποίες εισήχθησαν εξαιτίας της απειρίας και της αυταρέσκειας κάποιων ιεροψαλτών. Κατά τη διάρκεια της εκτέλεσης των ύμνων μπορούσαν να παραβρίσκονται στην αίθουσα και οι φοιτητές της Σχολής, οι οποίοι άκουγαν τους ύμνους⁹³.

Με την έναρξη του σχολικού έτους⁹⁴ τετραμελής επιτροπή, η οποία διορίστηκε από τον Πρόεδρο της Σχολής, Μητροπολίτη Χίου Γρηγόριο, απεφάνθη για τα μουσικά βιβλία και τα μαθήματα που θα διδάσκονταν. Οι προτάσεις της επιτροπής εγκρίθηκαν από τον Πρόεδρο και τους διδάσκοντες της Σχολής. Τα μαθήματα και τα βιβλία που διδάσκονταν ήταν για το σύντομο στιχηραρικό μέλος Αναστασιματάριον και Δοξαστάριον της Α΄ εκδόσεως. Επίσης, αργό Στιχηράριο του

⁹⁰ Τον Κανονισμό συνέταξαν οι μητροπολίτες Γάνου και Χώρας Χρύσανθος και Χίου Γρηγόριος, πολύ καλοί γνώστες της μουσικής. Ο Χίου Γρηγόριος θα είναι και ο έφορος της Σχολής. Ο Κανονισμός αποτελείται από δεκαεννέα άρθρα τα οποία ρυθμίζουν αναλυτικώς τα της λειτουργίας της. Ολόκληρο το κείμενο του Κανονισμού δημοσιεύεται στο Παράρτημα της διπλωματικής εργασίας του κ. Χατζόπουλου Αντωνίου, ό.π., σ. 319-324.

⁹¹ Οι υπόλοιποι ψάλτες που διδάσκουν είναι οι Σταυράκης Γρηγοριάδης, πρωτοψάλτης, Νικόλαος Στογιάννοβιτς, α΄ δομέστικος, Κωνσταντίνος Σαββόπουλος, β΄ δομέστικος και οι ικανότεροι ψάλτες από τις ενορίες της Πόλης, ήτοι οι Ιωάννης Ζωγράφος, Δημήτριος Βυζάντιος, Στέφανος Βυζάντιος, Γεώργιος Βιολάκης, Ιωάσαφ Ρώσσοσ, Χ. Παναγιώτης Προυσαεύς, Σωτήριος Βλαχόπουλος και Θεόδωρος Αριστοκλής. Εάν μάλιστα ο αριθμός των διδασκόντων είναι πολύ μεγάλος και υπερκαλύπτει τις ανάγκες των μαθητών, οι δάσκαλοι αναλαμβάνουν να διδάσκουν τους «πρωτόπειρους ιεροψάλτες» των ενοριών, βλ. *Κανονισμός της Πατριαρχικής Σχολής της Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Εν Κωνσταντινουπόλει, 1868, άρθρα ε΄-στ΄.

⁹² Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι ο Γεώργιος Ραιδεστηνός ήταν στην Σχολή ο άμεσα υπεύθυνος για την διατήρηση του πατριαρχικού ύφους, διότι σύμφωνα με την μαρτυρία του Γ. Παπαδόπουλου ο πρωτοψάλτης Σταυράκης δεν ήταν κάτοχος του πατριαρχικού ύφους και ακολουθούσε τον λαμπαδάριο και τους δομεστικούς «ὡν τὸ ὄφος ἐμμεῖτο», βλ. Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π, σ. 350.

⁹³ *Κανονισμός της Πατριαρχικής Σχολής της Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Εν Κωνσταντινουπόλει, 1868, άρθρο ιβ΄.

⁹⁴ Ο.π., άρθρο η΄.

Ιωάννου Δαμασκηνού (ανέκδοτο), Δοξαστάριο του Ιακώβου Πρωτοψάλτου, Ειρμολόγιο των Καταβασιών αργόν και σύντομον του Πέτρου, Ανθολογία η τετράτομος Πανδέκτη. Το Καλοφωνικόν Ειρμολόγιον και διάφορα μαθήματα της Παπαδικής (ανέκδοτα)⁹⁵.

Επειδή μεγάλο μέρος των μαθημάτων που διδασκόταν στη Σχολή δεν είχε εκδοθεί και πολλά βιβλία ήταν σπάνια, οι διδάσκοντες ανέλαβαν να φέρουν σε πέρας ένα πολύ μεγάλο έργο. Να εκδώσουν όλα αυτά τα έργα, αφού πρώτα τα «καθαρίσουν» από διάφορες αλλοιώσεις, που υπέστησαν από τις πολλές ανατυπώσεις και τις προσωπικές παρεμβάσεις διαφόρων ιεροψαλτών. Για τον λόγο αυτό χρησιμοποίησαν τις εξηγήσεις από τα χειρόγραφα του Χουρμουζίου, που βρίσκονταν στην εν Φαναρίω βιβλιοθήκη του Αγιοταφικού Μετοχίου. Οι διδάσκαλοι προχώρησαν σε παραλληλισμό των εξηγήσεων των τριών διδασκάλων με τη γραφή του Πέτρου Πελοποννησίου. Επιπλέον έκαναν κι ένα βήμα παραπάνω. Αντιπαρέβαλαν τις εξηγήσεις του Πέτρου με την ακόμη παλαιότερη μουσική γραφή⁹⁶. Οι εκδόσεις των μαθημάτων άρχισαν τον Ιανουάριο του 1869, υπό τον τίτλο «Μουσική Βιβλιοθήκη»⁹⁷. Εκδόθηκε το Αργόν Αναστασιματάριον του Ιωάννου Δαμασκηνού και το αντίστοιχο του Πέτρου, αλλά μετά την έκδοση μερικών φυλλαδίων, το περιοδικό «ένανάγησε» και η Σχολή έπαυσε να λειτουργεί το 1872 λόγω «μικροφιλοτιμιῶν» ανάμεσα στους εκδότες⁹⁸.

Πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι η ηγετική φυσιογνωμία του Ραιδεστηνού δεσπόζει στο έργο που επιτελείται όλα αυτά τα χρόνια. Μετά τον θάνατο του πρωτοψάλτου Ιωάννου του Βυζαντίου (†1866) αποτελεί τον θεματοφύλακα του πατριαρχικού ύφους στον πατριαρχικό ναό και στη Σχολή που λειτούργησε. Επιπλέον, λόγω του κύρους του, φαίνεται ότι έχει ενεργό συμμετοχή στον έλεγχο για την έκδοση νέων βιβλίων, τα οποία πρέπει να έχουν την άδεια του Συλλόγου διδασκόντων⁹⁹.

Στο αρχείο του σώζεται η επιστολογραφία του με τον Πρωτοψάλτη Ιωαννίνων Γεώργιο Πήληλη¹⁰⁰. Το 1870 ο Ιωαννίτης Πρωτοψάλτης αποστέλλει στον Ραιδεστηνό

⁹⁵ Διδάσκοντες Πατριαρχικής Σχολής της Εκκλησιαστικής Μουσικής, *Μουσική Βιβλιοθήκη*, Πρόλογος, Εν Κωνσταντινουπόλει, 1869, σ. ζγ'.

⁹⁶ Επομένως οι διδάσκοντες, και ο Γεώργιος Ραιδεστηνός, ήταν οι τελευταίοι που γνώριζαν την παλαιότερη του Πέτρου γραφή και μπορούσαν να αναλάβουν ένα τόσο σημαντικό έργο. Στον πρόλογο του Δοξασταρίου του Ραιδεστηνού, το οποίο είναι ημιτελές και ανέκδοτο, αναγράφεται ότι οι αργοσύντομες καταβασίες επιθεωρήθηκαν «κατά παραλληλισμὸν τῆς αρχαίας πρὸς τὴν Νέαν... παρὰ Γεωργίου Ραιδεστηνοῦ τοῦ Β'».

⁹⁷ Ο Πίναξ των εν τη *Μουσική Βιβλιοθήκη* περιεχομένων φανερώνει ότι πρόκειται για ένα μεγαλόπνοο εκδοτικό σχέδιο, το οποίο δυστυχώς δεν προχώρησε. Πολλά από τα μαθήματα του Πίνακα βρίσκονται εξηγημένα στο χειρόγραφο αρχείο του Γεωργίου Ραιδεστηνού, ενώ ορισμένα εκδόθηκαν πρόσφατα από τον Σύλλογο Ιεροψαλτών Αλεξανδρουπόλεως. Βλ. Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Θεία Λειτουργία*, Αλεξανδρουπόλη 2019, σ. 132-184, όπου περιλαμβάνονται τα χερουβικά των Ιωάννου Κλαδά σε ήχο α', Μανουήλ Αγαλλιανού σε ήχο β', το φερόμενο ως σύνθεση του Ιωάννου Δαμασκηνού σε ήχο πλ.β', Δούκα Συροπούλου σε ήχο πλ.δ' και Χρυσάφου του νέου επίσης σε ήχο πλ.δ'.

⁹⁸ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ.379-380.

⁹⁹ *Κανονισμός της Πατριαρχικής Σχολής...*, ό.π., άρθρο ιθ'. Φαίνεται ότι οι μουσικοδιδάσκαλοι, όταν επρόκειτο να δημοσιεύσουν άσματα, απευθύνονταν πρώτα στον Ραιδεστηνό για να αξιολογήσει και να διορθώσει το προς έκδοσιν έργο και στη συνέχεια να το παραπέμψει προς έγκριση.

¹⁰⁰ Ο Γεώργιος Πήληλης διδάχθηκε την μουσική στην Δ' Πατριαρχική Σχολή από τους τρεις εφευρέτες του νέου γραφικού συστήματος. Ασχολήθηκε με την εκκλησιαστική μουσική για περισσότερα από 50

διάφορα μελωρηγμάτά του, ώστε, αφού επιθεωρηθούν και διορθωθούν από αυτόν ως προς την μουσική ορθογραφία, να εκδοθούν. Τα άσματα σύμφωνα με τον Ραιδεστηνό είναι δύσκολο να διορθωθούν και επί πλέον είναι λίγα, για να αποτελέσουν βιβλίο. Αντί τούτου αποφασίζουν να προχωρήσουν στον έλεγχο για την έκδοση του Θεωρητικού που είχε έτοιμο ο Γεώργιος Πήλελης. Το ύφος των επιστολών αποδεικνύει τον βαθύτατο σεβασμό προς τον άρχοντα λαμπαδάριο της Μ.Χ.Ε., ενώ από το περιεχόμενο τους αντλούμε πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με την ακτινοβολία της προσωπικότητας του και τον πόθο του για την πρόοδο της εκκλησιαστικής μουσικής¹⁰¹. Τελικά, παρά τις προσπάθειες, η έκδοση αυτή δεν τελεσφόρησε¹⁰², είναι όμως προφανής η ενεργός ενασχόληση και ο πρωταγωνιστικός ρόλος του Ραιδεστηνού για όλα τα θέματα που αφορούν την βυζαντινή μουσική.

γ) Προσπάθεια για ανασύσταση της Σχολής

Παρά την διάλυση της ΣΤ΄ Πατριαρχικής Σχολής η Μεγάλη Εκκλησία δεν έμεινε άπρακτη. Στις αρχές του 1873, επί Πατριάρχου Ανθίμου του Στ΄ έγιναν προσπάθειες για την ανασύσταση της Σχολής. Διορίστηκε μάλιστα και ειδική επιτροπή με Πρόεδρο των μητροπολίτη Άρτης Σεραφείμ και μέλη τον υπογραμματέα της Ιεράς Συνόδου Αθανάσιο Μεγακλή, μετέπειτα Μητροπολίτη Σισανίου, τον πρωτοψάλτη και τον λαμπαδάριο της Μεγάλης Εκκλησίας¹⁰³. Η επιτροπή ετοίμασε σχέδιο για την λειτουργία της Σχολής, το οποίο διασώζεται, στο χειρόγραφο αρχείο του Ραιδεστηνού¹⁰⁴.

Στην αρχή του σχεδίου παρατίθεται πρόλογος, στον οποίο διαπιστώνεται η οικτρή κατάσταση, στην οποία έχει περιέλθει η εκκλησιαστική μουσική. Αιτία θεωρείται η εισαγωγή «όθνεϊου και άσέμνου ύφους» αντί του σεμνού και ιεροπρεπούς ύφους «τοῦ ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διαφυλαττομένου ἀπαρράλλακτως». Ο συντάκτης του σχεδίου αντιλαμβανόμενος το πρόβλημα, υποβάλλει τις προτάσεις του για τη διάδοση και διάσωση της ψαλτικής τέχνης¹⁰⁵.

χρόνια και μελοποίησε πολλά έργα. Συνέγραψε και Θεωρητικό, για το οποίο ζητούσε την έγκριση από τον Ραιδεστηνό για να το εκδώσει.

¹⁰¹ Πήλελης Γεώργιος, *Ανέκδοτη επιστολή προς τον Γ. Ραιδεστηνόν*, Ιωάννινα, 12 Φεβρουαρίου 1870: «προάγομαι ὄθεν ἀξιότιμε Μουσικοδιδάσκαλε, ἵνα διὰ τῆς παρουσίας μου ἀποταθῶ εἰς τὴν ἡμετέραν Μουσικοελλογιμότητα, καὶ πρῶτον μὲν ἐκφράσω αὐτῇ τὴν εὐχαρίστησιν ἣν ἔλαβον ἀκούσας πολλάκις τὸν Σεβαστὸν μου Δεσπότην διηγούμενον ἐνώπιον τῶν προυχόντων ἡμῶν τὰ ἔξοχα προτερήματα μὲ τὰ ὁποῖα σὰς ἐπροίκησεν ὁ πλάστης ἡμῶν καὶ ἰδίως τὴν ἰκανότητα ἣν ἔχετε περὶ τὴν Μουσικὴν καὶ τὸν πόθον ὃν τρέφετε πρὸς τὴν πρόοδον αὐτῆς. Δεύτερον τὴν χαρὰν ἣν αἰσθάνομαι διότι εὔρον ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἀξιότιμῳ προσώπῳ ἐνθερμον προστάτιν καὶ συνεργόν...». Ο Γεώργιος Ραιδεστηνός είχε πληροφορηθεί την ύπαρξη του Θεωρητικού και εκδήλωσε ο ίδιος ενδιαφέρον για την έκδοσή του.

¹⁰² Πήλελης Γεώργιος, *Ανέκδοτη επιστολή προς τον Γ. Ραιδεστηνόν*, Ιωάννινα, 26 Φεβρουαρίου 1871. Στην επιστολή αυτή ο Πήλελης συγχαίρει τον Ραιδεστηνό για τον προβιβασμό του στη θέση του πρωτοψάλτη και του ανακοινώνει ότι θα ασχοληθεί στο μέλλον με το Θεωρητικό του.

¹⁰³ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ὁ.π., 1890, σ. 380.

¹⁰⁴ Το κείμενο του σχεδίου παρατίθεται στο Παράρτημα της εργασίας αυτής, σ. 83-84.

¹⁰⁵ Το σχέδιο έχει συνταχθεί σε πρώτο ενικό πρόσωπο. Από το περιεχόμενο και τις προτάσεις που υποβάλλονται μπορούμε να υποθέσουμε ότι συντάχθηκε από τον πρωτοψάλτη της Μ.Χ.Ε. ή ότι απηχεί τις απόψεις του.

Το σχέδιο περιλαμβάνει δέκα άρθρα και σύμφωνα μ' αυτό η μέθοδος της διδασκαλίας που προτείνεται είναι η «*Συνδιδασκτική και Αλληλοδιδασκτική*»¹⁰⁶. Υπεύθυνοι για την λειτουργία της καθορίζονται ο πρωτοψάλτης και ο λαμπαδάριος της Μεγάλης Εκκλησίας «*έπιστατοῦντες εἰς ὅλας τὰς παραδόσεις*»¹⁰⁷. Οι δομestικοί αναλαμβάνουν να διδάξουν τους κανονάρχες, ενώ οι παραδομestικοί τους παρακανονάρχες και τους λαμπαδούχους.¹⁰⁸

Προτείνεται επίσης η πρόσληψη δύο παραδομestικών, τεσσάρων κανοναρχών και παρακανοναρχών. Σε περίπτωση που κάποιος ναός ζητήσει ιεροψάλτη, «*ἐπὶ μισθῷ ἴσῳ εἴτε πλείονι τοῦ ὅσον λαμβάνει*», θα αποστέλλεται εκεί κάποιος από τους δομestικούς. Με τον τρόπο αυτό μεταλαμπαδεύεται στις ενορίες των ναών της Κωνσταντινουπόλεως ο τρόπος ψαλμωδίας και η τάξη της Μεγάλης Εκκλησίας και δεν προσλαμβάνεται κάποιος ψάλτης «*ἐκ τῶν ἐχόντων ὕφος διεφθαρμένον και ἄλλότριον*»¹⁰⁹.

Ο τρόπος αναπλήρωσης των δομestικών που αποχωρούν ευνοεί την ανάπτυξη ευγενούς ἀμιλλας μεταξύ των μαθητῶν της Σχολής. Τη θέση του δομestικού καταλαμβάνει ο ικανότερος παραδομestικός. Η θέση αυτού αντίστοιχα αναπληρώνεται από κανονάρχη, του δε κανονάρχου υπό παρακανονάρχου. Η επιλογή γίνεται, αφού πρώτα οι υποψήφιοι καταταγούν σε τάξεις ανάλογα με τα προσόντα τους. Στη συνέχεια επιλέγεται ο καταλληλότερος, «*ὅπερ θέλει ἐξεγείρει τὸν ζῆλον και τὴν φιλοτιμίαν αὐτῶν*». Οι μαθητές της Σχολής που έρχονται «*ἐξῶθεν*» κατατάσσονται στις τάξεις ανάλογα με την ικανότητά τους¹¹⁰.

Στο άρθρο θ' καθορίζεται αναλυτικά ο ετήσιος μισθός των διδασκόντων. Η αμοιβή του πρωτοψάλτη ορίζεται στα 24.000 γρόσια και του λαμπαδαρίου 21.000. Αντίστοιχα η αμοιβή των δομestικών, παραδομestικών και των υπόλοιπων διδασκόντων στη Σχολή ακολουθεί φθίνουσα πορεία. Αξίζει να σημειωθεί ότι προβλέπεται μισθός 500 γροσίων και για τους έξι λαμπαδούχους «*ἐκ τῶν Μηνιαίων φωτισμῶν*». Το ετήσιο κόστος λειτουργίας της Σχολής φθάνει τα 82.000 γρόσια¹¹¹.

Στο τελευταίο άρθρο ο συντάκτης προτείνει τον τρόπο χρηματοδότησης για τη λειτουργία της σχολής. Από το σύνολο του ποσού, οι 60.000 θα εξευρεθούν από επιχορήγηση των ενοριῶν του Πατριαρχείου και «*τῶν παραλίῶν ἐνοριῶν τοῦ Χαλκηδόνοσ και Δέρκων και τῶν νήσων αὐτοῦ*». Οι ενορίες θα εισπράξουν τα χρήματα αυτά «*δι' ἀποδεκατίσεωσ τοῦ ἐτησίου μισθοῦ τῶν ψαλτῶν αὐτῶν*». Το υπόλοιπο ποσό θα καλυφθεί από το παγκάρι της Μεγάλης Εκκλησίας¹¹².

Οι προτάσεις αυτές παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον. Η μέθοδος διδασκαλίας, η διάδοση του σεμνού ὕφους της Μεγάλης Εκκλησίας μέσω της εκπαίδευσης και της πρόσληψης πατριαρχικῶν δομestικῶν στις ενορίες της Πόλης

¹⁰⁶ Ανέκδοτον Σχέδιον Κανονισμού για την ανασύσταση της Πατριαρχικής Σχολής της Εκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, Εν Κωνσταντινουπόλει Φεβρουάριος 1873, άρθρο α'.

¹⁰⁷ Ανέκδοτον Σχέδιον Κανονισμού ..., ὁ.π., άρθρο β'.

¹⁰⁸ Ὁ.π., άρθρο γ'-δ'.

¹⁰⁹ Ὁ.π., άρθρο ε'.

¹¹⁰ Ὁ.π., άρθρο στ'-η'.

¹¹¹ Ὁ.π., άρθρο θ'.

¹¹² Ὁ.π., άρθρο ι'.

αποτελούν τη βάση, για να αποδώσει η προσπάθεια αυτή πλούσιους καρπούς. Επιπλέον, η αναλυτική κατάσταση για τα έξοδα της Σχολής, τον μισθό των διδασκάλων, τον τρόπο που θα χρηματοδοτηθεί, την επάνδρωση του πατριαρχικού ναού με νέους μαθητευόμενους ιεροψάλτες και τον τρόπο αναπλήρωσης των κενών θέσεων αποδεικνύει ότι το παρόν σχέδιο αποτελεί προϊόν σοβαρής μελέτης και μεγάλης εμπειρίας στη διδασκαλία της εκκλησιαστικής μουσικής.

Δυστυχώς η προσπάθεια αυτή για την επαναλειτουργία της Πατριαρχικής Σχολής τελικά δεν είχε αίσια κατάληξη. Οπωσδήποτε θα είχε μεγάλο ενδιαφέρον, εάν μπορούσαμε να έχουμε απτά αποτελέσματα αυτού του εγχειρήματος. Για αρκετά χρόνια η διδασκαλία της εκκλησιαστικής μουσικής γινόταν χωρίς την επίβλεψη και την σκέπη του Οικουμενικού Θρόνου, έως την ίδρυση της Ζ΄ Πατριαρχικής Σχολής, περίπου μία δεκαετία αργότερα.

2. Η δράση του Ραιδεστηνού στους Μουσικούς Συλλόγους

α) Ο εν Κωνσταντινουπόλει Μουσικός Σύλλογος

Ήδη τον 18^ο αι. λόγω των ρευμάτων του Διαφωτισμού για τον εξευγενισμό των κοινωνιών και την επικράτηση του Ανθρωπισμού σε όλη την Ευρώπη παρατηρήθηκαν σπουδαίες και σημαντικές αλλαγές στη σκέψη των ανθρώπων και τον πολιτισμό των χωρών. Υπό την επίδραση αυτών των ιδεών κατεβλήθησαν προσπάθειες και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία για την εφαρμογή μεταρρυθμίσεων, οι οποίες άπτονταν της προσωπικής και θρησκευτικής ζωής των υπηκόων της¹¹³. Οι κινήσεις αυτές, διστακτικές στην αρχή, κορυφώθηκαν τον 19^ο αι. με την περίοδο γενικευμένων μεταρρυθμίσεων, η οποία έμεινε γνωστή ως Τανζιμάτ¹¹⁴. Ειδικότερα μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, με το Ύψιστον Διάταγμα «Χάτι Χουμαγιούν», το οποίο εκδόθηκε την 18^η Φεβρουαρίου 1856, οι χριστιανοί υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μπορούσαν να ιδρύουν σχολεία, συλλόγους και φιλανθρωπικά ιδρύματα¹¹⁵. Έτσι ιδρύθηκε ο πρώτος «εν Κωνσταντινουπόλει Μουσικός Σύλλογος» τον Απρίλιο του 1863 από μουσικοδιδασκάλους, μουσικολόγους και πρακτικούς ιεροψάλτες¹¹⁶. Σκοπός του Συλλόγου ήταν η μελέτη των ιστορικών και θεωρητικών ζητημάτων της εκκλησιαστικής και της εξωτερικής μουσικής¹¹⁷. Έδρα του Συλλόγου ήταν η Ενοριακή Σχολή της Παναγίας του Πέρα¹¹⁸.

Πρόεδρος του Συλλόγου διετέλεσε ο άρχων μέγας λογοθέτης της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας Σταυράκης Αριστάρχης και ιδρυτικά μέλη φέρονται οι Στέφανος Λαμπαδάριος, Σταυράκης Γρηγοριάδης, Γεώργιος Βιολάκης, Παναγιώτης Κηλτζανίδης, Σωτήριος Βλαχόπουλος κ.α.¹¹⁹. Ο Γεώργιος Ραιδεστηνός μπορεί να μην αναφέρεται στα πρώτα μέλη, σύμφωνα όμως με την μαρτυρία του Μανουήλ Γεδεών ήταν κι αυτός μέλος του Συλλόγου μαζί με τον Ιωάσαφ το Ρώσο, το Γερμανό Αφθονίδα και τον Κυριάκο Φιλοξένη που ήταν ακόμη λαϊκός¹²⁰.

¹¹³ Σταυρίδης Βασίλειος, *Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1453-σήμερα)*, Θεσσαλονίκη 1987, σ.16.

¹¹⁴ Μαγκαφάς Βοσπόριος, διάκονος, «Μουσικοί Σύλλογοι εις την Κωνσταντινούπολιν και η εμφάνισις των Συνδέσμων», *Σύνδεσμος Μουσικοφίλων Πέραν, 1948-2018 Εβδομήντα Έτη ζωής και δράσεως*, Πέραν 2018, σ. 27.

¹¹⁵ Βαφείδης Φιλάρετος, μητροπολίτης Διδυμοτείχου, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Γ', μέρος Β', Εν Αλεξανδρεία 1928, σ. 19-20.

¹¹⁶ Πολλοί μουσικοί συνέδραμαν στην προσπάθεια αυτή. Ο ιερέυς Γεώργιος Ρύσιος δώρισε στον Σύλλογο, την 18^η Οκτωβρίου 1863, ένα βιβλίο με συνθέσεις του από την εποχή που ήταν ιεροψάλτης στον εν Βλάχκα της Κωνσταντινουπόλεως Ιερό Ναό Αγίων Θεοδώρων μέχρι τα μέσα και πλέον του 19^{ου} αι. Όταν ο Σύλλογος διαλύθηκε, το βιβλίο παρέμεινε στα χέρια του Γεωργίου Ραιδεστηνού. Σήμερα φυλάσσεται στην βιβλιοθήκη του Συλλόγου Ιεροψαλτών της Ι.Μ. Αλεξανδρουπόλεως.

¹¹⁷ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 394.

¹¹⁸ Γεδεών Μανουήλ, *Αποσημειώματα χρονογράφου 1800-1913*, εν Αθήναις 1932, σ. 191-192.

¹¹⁹ Χατζόπουλος Αντώνιος, *Η εκκλησιαστική μουσική παιδεία...*, ό.π., σ. 325-328, όπου παρατίθεται ολόκληρος ο Κανονισμός του εν Κωνσταντινουπόλει Μουσικού Συλλόγου και τα ονόματα των ιδρυτικών μελών του.

¹²⁰ Γεδεών Μανουήλ, *Αποσημειώματα χρονογράφου...*, ό.π., σελ.192. Ο Μ. Γεδεών διασώζει και ένα περιστατικό που αφορά τον ευέξαπτο Φιλοξένη, ο οποίος προσεφώνησε τον τότε Άρχοντα Λαμπαδάριο ως «*άρχων λαμπαγάδαρε*».

Ο Σύλλογος συνεδρίαζε κάθε δεύτερο Σάββατο και κάθε μέλος είχε την υποχρέωση να υποβάλλει μία πραγματεία περί μουσικής ανά εξάμηνο. Αν δεν το έπραττε, θεωρούνταν ότι είχε υποβάλλει την παραίτησή του! Πολύ σημαντικό ήταν το «Πρόγραμμα Εργασιών» του Συλλόγου, το οποίο επιχειρεί την έρευνα και σπουδή των μουσικών παραδόσεων των αρχαίων Ελλήνων και πολλών άλλων λαών. Στις συνεδριάσεις οι Γεώργιος Βιολάκης, Ιωάσαφ Ρώσος και Παναγιώτης Κηλτζανίδης έψαλλαν αρχαία μουσουργήματα¹²¹ στα πλαίσια της προσπάθειας που γινόταν για μελέτη του αρχαίου ύφους και της αποκάθαρσής του από εξωτερικά στοιχεία. Επιπλέον, για πρώτη φορά γίνεται αναφορά στη βοήθεια κάποιου μουσικού οργάνου, το οποίο θα βοηθούσε στη σωστή εκμάθηση της μουσικής και το οποίο τελικά κατασκευάστηκε λίγα έτη αργότερα. Στους σκοπούς του ήταν και η έκδοση ενός περιοδικού συγγράμματος χωρίς όμως επιτυχία.

Ο Σύλλογος λειτούργησε έως το 1869. Αν και δεν υπήρχε προηγούμενη εμπειρία και στην πραγματικότητα ήταν βραχύβιος, έθεσε τις βάσεις για την ίδρυση των επόμενων Μουσικών Συλλόγων και η συμβολή του στην πρόοδο της εκκλησιαστικής μουσικής μπορεί να θεωρηθεί πολύ σημαντική¹²². Οι διχόνοιες και οι έριδες μεταξύ των μελών του όμως έκαναν δυσχερή την επίτευξη των στόχων που έθεσε και τελικά αποτέλεσαν την αιτία της διαλύσεώς του.

β) Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Μουσικός Σύλλογος

Στον πρώτο Σύλλογο του 1863 φαίνεται πως ο Ραιδεστηνός δεν είχε πρωταγωνιστικό ρόλο. Ωστόσο το 1880, εν μέσω ατμόσφαιρας υπερβολικής αισιοδοξίας της ομογένειας¹²³, σαράντα ιεροψάλτες, διδάσκαλοι και φιλόμουσοι συγκεντρώθηκαν γύρω από τον πρώην πρωτοψάλτη της Μεγάλης Εκκλησίας και τον Γεώργιο Παπαδόπουλο και ίδρυσαν στον Γαλατά τον «εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικόν Μουσικόν Σύλλογον»¹²⁴. Η πρώτη ιδρυτική σύναξη των μελών του έγινε την 24^η Φεβρουαρίου και μέσα σε ένα έτος τα ενεργά του μέλη έφθασαν τα 300. Σκοπός του Συλλόγου ήταν να αναπτύξει θεωρητικώς και πρακτικώς την εκκλησιαστική και εξωτερική μουσική, να εξακριβώσει την ιστορία της και να την παραλληλίσει με την μουσική άλλων εθνών. Ακολουθώντας το αντίστοιχο παράδειγμα του Αδαμάντιου Κοραή προσπάθησε να εκκαθαρίσει τη μουσική από «*των παρεισφρησάντων ξενισμῶν*» και να την αναβιβάσει και πάλι στο καλλιτεχνικό ύψος από το οποίο εξέπεσε¹²⁵.

Πρόεδρος του Συλλόγου ήταν ο Γεώργιος Ραιδεστηνός και Γενικός Γραμματέας ο Γεώργιος Παπαδόπουλος. Στην προσπάθεια αυτή συνέδραμαν οι Παναγιώτης Κηλτζανίδης, Ιωάσαφ ο Ρώσος και πολλοί νεώτεροι, οι οποίοι άφησαν

¹²¹ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 394.

¹²² Αναλυτικές πληροφορίες για την δράση και το έργο του πρωτογενούς αυτού Συλλόγου βλ. Χατζόπουλος Αντώνιος, ό.π., σ.189-194.

¹²³ Μόλις δύο έτη πριν, το 1878, είχε υπογραφεί η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και υπήρχε η βεβαιότητα ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία καταρρέει.

¹²⁴ Μαγκαφάς Βοσπόριος, διάκονος, «Μουσικοί Σύλλογοι...», ό.π., σ.28.

¹²⁵ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 397.

το αποτύπωμά τους στα μουσικά πράγματα της Πόλης τις επόμενες δεκαετίες. Ανάμεσά τους ήταν ο Νηλεύς Καμαράδος, ο Γεώργιος Πρωγάκης, ο Αλέξανδρος Βυζάντιος κ.α.¹²⁶, ενώ απουσίαζαν ορισμένα από τα μέλη του παλαιότερου Συλλόγου, παρότι συνέχιζαν να δραστηριοποιούνται στο μουσικό γίγνεσθαι. Στα επίτιμα μέλη του Συλλόγου συμπεριλαμβάνονταν Πατριάρχες, πολλοί Μητροπολίτες και σημαντικά ονόματα επιφανών ομογενών και ξένων μουσικών¹²⁷.

Η ολομέλεια συνεδρίαζε τακτικά κάθε Κυριακή. Στις συνάξεις μπορούσαν να εισέλθουν όλοι οι φιλόμουσοι. Συζητούνταν διάφορα μουσικά θέματα και ψάλλονταν διάφορα μέλη της εκκλησιαστικής μουσικής από τον Γεώργιο Ραιδεστηνό και από άλλους. Μάλιστα ο ίδιος έγραφε τα μέλη στον μαυροπίνακα και τα απέδιδε στη συνέχεια. Ορισμένα από αυτά ήταν οι καταβασίες της Υπαπαντής, του Πάσχα και άλλα «λαμπρά ἐκκλησιαστικὰ μελουργήματα»¹²⁸. Από διάφορα μέλη του συλλόγου παρουσιάζονταν πρωτότυπες πραγματείες σχετικές με τη μουσική. Επιπλέον, ο πρώην πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε. παρουσίασε οκτώ πρωτότυπες εργασίες με θέματα θεωρίας της εκκλησιαστικής μουσικής¹²⁹. Από τα υπόλοιπα μέλη, δύο παρουσίασε ο Παναγιώτης Κηλτζανίδης, μία ο Αλέξανδρος Βυζάντιος και σαράντα εννέα ο Γεώργιος Παπαδόπουλος.

Η οργάνωση του Συλλόγου υπήρξε άρτια και αποτελεί πρότυπο λειτουργίας και για τους σημερινούς Συλλόγους. Κατήρτισε δεκαμελή Εκπαιδευτική Επιτροπή με πρόεδρο τον Ιωάσαφ Ρώσο, στην οποία συμμετείχε και ο Ραιδεστηνός. Έργο της ήταν να εξωραΐσει την μουσική «ἐπὶ τῇ βάσει κανονισμοῦ καὶ προγράμματος». Η επιστημονική αυτή επιτροπή εργάστηκε με ζήλο για την επίτευξη του σκοπού της. Μάλιστα την 14^η Δεκεμβρίου του 1880 προσεκλήθη στο πατριαρχείο, και προκαθημένου του Πατριάρχου Ιωακείμ του Γ' συζήτησε με τους γνωστούς μουσικολόγους, αρχιμ. Γερμανό Αφθονίδη, Ξενοφόντα Τριανταφυλλίδη, Δημήτριο Πασπαλλή και Ανδρέα Σπαθάρη για θέματα μουσικής. Αργότερα η Μεγάλη Εκκλησία από τα σπουδαιότερα μέλη της επιτροπής του Συλλόγου συγκρότησε την επιτροπή που κατασκεύασε το μουσικό όργανο «Ψαλτήριον». Έκτοτε η Εκπαιδευτική Επιτροπή σταμάτησε να λειτουργεί¹³⁰.

¹²⁶ Ό.π., σ. 397. Τα ονόματα των ιδρυτών βρίσκονται στο τέλος του Κανονισμού του Συλλόγου.

¹²⁷ Χατζόπουλος Αντώνιος, *Η εκκλησιαστική μουσική παιδεία...* ό.π., σ. 195-196. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην κηδεία του επίτιμου μέλους Richard Wagner, που τελέστηκε στην Λειψία, ο Σύλλογος κατέθεσε στεφάνι. Βλ. εφημ. *Νεολόγος*, αρ. 4175, 4 Μαρτίου 1883. Ολόκληρο το άρθρο βρίσκεται και στο έργο του Γ. Παπαδοπούλου, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 405.

¹²⁸ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 398.

¹²⁹ Οι πραγματείες του Ραιδεστηνού, τα θέματα των οποίων μας διασώζει ο Γ. Παπαδόπουλος, είναι οι εξής:

Περί ποιότητας και ποσότητας των χαρακτήρων της εκκλησιαστικής μουσικής.

Περί φθόγγων.

Περί τονιαίων διαστημάτων.

Περί συστημάτων του οκταχόρδου και του πενταχόρδου.

Περί τετραχόρδου ή τριφωνίας των τριών γενών.

Περί φθορών των τριών γενών.

Περί ήχων.

Περί των μαρτυριών των γραφομένων προ της μελωδίας.

¹³⁰ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 400-401.

Μία άλλη επταμελής επιτροπή, στην οποία συμμετείχαν και πάλι ο Πρόεδρος και ο Γενικός Γραμματέας, ανέλαβε να ετοιμάσει βιβλίο εξωτερικών μελών. Αυτό θα ήταν συντεταγμένο με τέτοιο τρόπο, ώστε να έχει την δυνατότητα να μάθει την εκκλησιαστική μουσική και το γραφικό της σύστημα οποιοσδήποτε, έστω κι αν δεν είχε σκοπό να ακολουθήσει το επάγγελμα του ιεροψάλτη. Επιπλέον ανέλαβε να τονίσει άσματα και ωδές για να τα χρησιμοποιούν τα παιδιά στο σχολείο. Τέλος, αποφασίστηκε ο Γ. Παπαδόπουλος να μεταβεί στην πόλη Ρύσιον (Αρετσού), στην Πάτμο και στο Άγιον Όρος με σκοπό την καταλογογράφηση των ανεκδότων χειρογράφων και των μουσικών βιβλίων. Δυστυχώς λόγω της «*έπελθούσης χαλάρωσης*» το σημαντικό αυτό έργο δεν προχώρησε¹³¹.

Αλλά και σε έκτακτες περιστάσεις ο Σύλλογος είχε την δυνατότητα να δραστηριοποιείται άμεσα. Έτσι, μετά τον θάνατο του Στεφάνου Μωυσιάδη (του επονομαζόμενου Κούτρα)¹³², οι συγγενείς του προσκάλεσαν τον Ελληνικό Μουσικό Σύλλογο για να μελετήσει τα «*άπειροπληθή*» μουσικά χειρόγραφα του. Η τριμελής επιτροπή υπό τους Γ. Ραιδεσθινό, Παν. Κηλτζανίδη και Γ. Παπαδόπουλο μετά από επισταμένη μελέτη στην έκθεσή της, αναγνώρισε την αξία του άριστου μουσικού τόσο στις εμβριθείς του κρίσεις για το θεωρητικό του Χρυσάνθου όσο και στα μουσουργήματά του (ιδιαίτερα τα του Αναστασιματαρίου και του Τριωδίου)¹³³.

Ο Σύλλογος προχώρησε στον διορισμό «επόπτη» των εκκλησιών, τον Φεβρουάριο του 1882, για να διευκολυνθεί στην προγραμματισμένη ίδρυση Μουσικής Σχολής. Αυτός θα ήταν υπεύθυνος για θέματα ψαλτικής. Άκουγε τους ιεροψάλτες των εκκλησιών και τους κατέτασσε σε τρεις τάξεις. Από την «πρώτη» τάξη θα επιλέγονταν οι καθηγητές της Σχολής. Οι ιεροψάλτες της «δεύτερης» τάξης θα συνέψαλλαν με τους πρώτους για τη βελτίωση του ύφους και οι της «τρίτης» τάξεως θα ήταν υποχρεωμένοι να φοιτούν στη Σχολή, για να τελειοποιήσουν τις μουσικές τους γνώσεις¹³⁴. Ο Σύλλογος κοινοποίησε τον διορισμό του Γ. Παπαδόπουλου ως «επόπτη» στο Πατριαρχείο και τους ιεροψάλτες. Μάλιστα στον τύπο της εποχής δημοσιεύτηκαν κριτικές σε ιερείς και ψάλτες προκαλώντας θόρυβο και υποχρεώνοντας το Πατριαρχείο να ζητήσει την ανάκληση του διορισμού του¹³⁵.

Ο Σύλλογος προχώρησε στη σύσταση χορού, ο οποίος τόνιζε νέα άσματα και συμμετείχε σε σημαντικές και άρτια οργανωμένες εορτές, που τελέστηκαν σε διάφορες περιστάσεις. Τον χορό αποτελούσαν, εκτός του χοράρχου, οι Π. Κηλτζανίδης, Αλ. Βυζάντιος, Α. Γεωργίου, Πολ. Παχειδής, Δ. Κυφιώτης και Ι. Πάγκαλος¹³⁶. Την 6^η Μαΐου 1881, εορτή της Μεσοπεντηκοστής πραγματοποιήθηκε η πρώτη μεγάλη εκδήλωση του Συλλόγου. Προκαθήμενος ήταν ο τότε επίσκοπος

¹³¹ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 401-403.

¹³² Ο Σύλλογος τέλεσε μνημόσυνο για τον Στέφανο Μωυσιάδη την 25^η Ιουνίου 1881, καίτοι δεν ήταν μέλος του, αναγνωρίζοντας την προσφορά του. Η πρόσκληση αυτή, παρατίθεται στο Παράρτημα της παρούσας, εικ. 4, σ. 88.

¹³³ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 358-359.

¹³⁴ Ό.π., σ. 403.

¹³⁵ Χατζόπουλος Αντώνιος, *Η εκκλησιαστική μουσική παιδεία...* ό.π., σ. 198.

¹³⁶ Ό.π., σ. 197.

Μυρέων Αμβρόσιος. Ο χορός του Συλλόγου, υπό την διεύθυνση του Γεωργίου Ραιδεστηνού, έψαλε διάφορα άσματα και ακολούθησαν κατάλληλοι λόγοι¹³⁷.

Την Παρασκευή 4 Δεκεμβρίου 1881, εορτή του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού, ο Σύλλογος «πανηγύρισε την έπέτειον αὐτοῦ». Τελέστηκε αρχιερατική Θεία Λειτουργία στον Ιερό Ναό Αγίου Νικολάου Γαλατά. Μετά την λειτουργία εισήλθαν τα μέλη στην αίθουσα των συνεδριάσεων και ακολούθησαν ομιλίες. Στην τελετή εκπροσωπήθηκε ο Οικουμενικός Πατριάρχης από τρεις αρχιερείς. Μάλιστα ο επίσκοπος Μυτιλήνης Κωνσταντίνος «έκ προσώπου τῆς Α.Θ.Π. καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου», εκδήλωσε την ευαρέσκεια και ευχαρίστηση της Εκκλησίας για την καλή πορεία του συλλόγου¹³⁸. Ο χορός απέδωσε μέλη, που αποδεικνύουν τις ικανότητες και τις μουσικές γνώσεις των μελών του¹³⁹. Τα περίφημα Ανοιξαντάρια του Ραιδεστηνού, Κεκραγάρια του Δαμασκηνού, το αρχαίο «Φῶς ἰλαρόν», τον «ἀναγραμματισμὸν Θεοτόκε Παρθένε» του Κουκουζέλους, το αρχαίο μάθημα «Δι' εὐχῶν», το οποίο ψάλλεται κατά τη διανομή του αντιδώρου και το Δύναμις του Κορώνη¹⁴⁰.

γ) Μουσική Σχολή του Ελληνικού Μουσικού Συλλόγου

Στον Κανονισμό του Συλλόγου προβλεπόταν η ίδρυση Μουσικής Σχολής υπό την αιγίδα της Μεγάλης Εκκλησίας¹⁴¹. Ο Σύλλογος αντιλήφθηκε ότι η διαφύλαξη της εκκλησιαστικής μουσικής γίνεται με την συστηματική διδασκαλία εντός καλώς οργανωμένης σχολής και προχώρησε στη σύστασή της. Η φοίτηση ήταν δωρεάν, τριετούς διάρκειας και υποχρεωτική για τους μαθητές. Η Εκπαιδευτική Επιτροπή του Συλλόγου θα όριζε τα βιβλία από τα οποία θα διδάσκονταν οι μαθητές. Ειδικοί μουσικοδιδάσκαλοι θα δίδασκαν θεωρία, ιστορία, φιλολογία και ερμηνεία και ο πρωτοψάλτης θα πρότεινε θέματα που αφορούν το τυπικό για να μελετώνται και να επιλύονται¹⁴². Κρίθηκε μάλιστα απαραίτητο να φοιτούν στη Σχολή και οι δημοδιδάσκαλοι, διότι αυτοί συνήθως ήταν και οι ψάλτες των χωριών¹⁴³.

Για να καλυφθούν τα έξοδα για την ίδρυση και τη λειτουργία της Σχολής, τον Αύγουστο του 1881 κυκλοφόρησε λαχείο «ὕπὸ τὴν ὕψηλὴν προστασίαν τοῦ ἐπίτιμου προέδρου τοῦ Συλλόγου Σπ. Μαυρογένους πασᾶ», αρχιάτρου των ανακτόρων¹⁴⁴. Η

¹³⁷ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 403-404.

¹³⁸ εφημ. *Εκκλησιαστική Αλήθεια Κωνσταντινουπόλεως*, έτος Β', τεύχος Ι', 9 Δεκεμβρίου 1881, σ. 161.

¹³⁹ Χατζόπουλος Αντώνιος, *Η εκκλησιαστική μουσική παιδεία...* ό.π., σ.198.

¹⁴⁰ Ανωνύμου, «Η Επέτειος Πανήγυρις του Ελληνικού Μουσικού Συλλόγου» *Γραφικός Κόσμος*, Κωνσταντινούπολη, 15.2.1882. Όλα τα μέλη αυτά, με εξαίρεση το «Θεοτόκε Παρθένε», έχουν δημοσιευθεί στα πέντε βιβλία που έχουν, έως σήμερα, εκδοθεί με μέλη του Ραιδεστηνού.

¹⁴¹ *Κανονισμός του εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Μουσικού Συλλόγου*, Εν Κωνσταντινουπόλει, 1881, άρθρο 56, σ. 15.

¹⁴² Χατζόπουλος Αντώνιος, ό.π., σ. 198-199.

¹⁴³ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., 1890, σ. 386.

¹⁴⁴ Για τον Σπ. Μαυρογένη πασά μας δίδει πολλές πληροφορίες ο Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 387-390. Επίτιμο μέλος του Συλλόγου αναγορεύθηκε την 19^η Απριλίου 1881. Μάλιστα τα έγγραφα της εκλογής του μετέφερε ο Ραιδεστηνός και ο Παπαδόπουλος στα Ανάκτορα του Γιλντίτζ την 28^η Απριλίου 1881. Ο Σύλλογος, για την τεράστια προσφορά του, τον τίμησε τελώντας

προσπάθεια στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία και όλοι οι λαχνοί διατέθηκαν σε φιλόμους, οι οποίοι στήριξαν την προσπάθεια αυτή. Ανώτατος προστάτης ανακηρύχθηκε ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ'. Τον Σεπτέμβριο του 1881 τριμελής επιτροπή, αποτελούμενη από τον Γ. Ραιδεστηνό, τον Γ. Παπαδόπουλο και τον Δ. Κυφιώτη, υπέβαλε στην Α.Θ.Π. τα έγγραφα της εκλογής του και τον Κανονισμό της Σχολής προς έγκριση¹⁴⁵.

Η τελετή ίδρυσης της Σχολής πραγματοποιήθηκε την Τετάρτη της Μεσοπεντηκοστής, στις 21 Απριλίου 1882. Στον Ιερό Ναό Αγίου Νικολάου στον Γαλατά τελέστηκε αρχιερατική Θεία Λειτουργία και αμέσως μετά κλήρος και λαός μετέβησαν στην έδρα της σχολής που ήταν στην ομώνυμη συνοικία. Τον αγιασμό τέλεσε ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Κωνσταντίνος. Μνημονεύθηκαν οι ιδρυτές, οι ευεργέτες και τα μέλη της Σχολής και χορός των καθηγητών υπό την διεύθυνση του Σχολάρχου Ραιδεστηνού έψαλε «λαμπρὸν ἄσμα πρὸς τὸν Θεῖον Δαμασκηνόν». Ο άγιος Μυτιλήνης, ως επίτιμος αντιπρόεδρος του Συλλόγου, προήδρευσε στην τελετή που ακολούθησε. Μετά τις ομιλίες ο χορός των ιεροψαλτών έψαλε άσμα προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη. Η εορτή ήταν πράγματι εντυπωσιακή και αυτό φαίνεται από τις αναφορές στον τύπο της Πόλης¹⁴⁶.

Την Κυριακή του Τυφλού, στις 2 Μαΐου 1882 ξεκίνησε η λειτουργία της Μουσικής Σχολής. Ο Γεώργιος Ραιδεστηνός εκτός από σχολάρχης ήταν και καθηγητής μαζί με τους Αλέξανδρο Βυζάντιο και Μιχαήλ Παυλίδη. Την ιστορία δίδασκε ο Γεώργιος Παπαδόπουλος. Τα μαθήματα γίνονταν κάθε Κυριακή, Τρίτη και Πέμπτη. Οι μαθητές κατά την έναρξη των μαθημάτων ήταν 120¹⁴⁷. Η Σχολή λειτούργησε μόνο λίγους μήνες και διαλύθηκε το φθινόπωρο του 1882 λόγω διχογνωμίας του Σχολάρχου και του προεδρείου. Εξαιτίας αυτής της διαμάχης αποχώρησαν από τον Σύλλογο τέσσερα σημαντικά μέλη, οι Αλέξανδρος Βυζάντιος, Παναγιώτης Κηλιτζανίδης, Πολυχρόνης Παχειδής και Δημήτριος Κυφιώτης¹⁴⁸. Παρόλα αυτά η προσπάθεια ήταν καρποφόρος και ικανοί μαθητές αναδείχθηκαν από αυτήν.

Οι διαμάχες αυτές αποτέλεσαν την αρχή του τέλους και για τον Μουσικό Σύλλογο, ο οποίος από τα τέλη του 1882 αρχίζει να υπολειτουργεί και τελικά διαλύεται¹⁴⁹ το 1883. Τα χρήματα που είχαν απομείνει στο ταμείο, παραδόθηκαν στο Πατριαρχείο και στη συνέχεια στον Μουσικό Σύλλογο “Ορφέα”, ο οποίος αποτέλεσε τον φυσικό διάδοχο και συνεχιστή του «εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Μουσικού Συλλόγου».

Λειτουργία στον Ι.Ν. Αγ. Νικολάου Γαλατά την 12^η Δεκεμβρίου 1882, ανήμερα της ονομαστικής του εορτής.

¹⁴⁵ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 387-390.

¹⁴⁶ Ό.π., σ. 390-391. Αναφορές έγιναν στις εφημερίδες *Ανατολικός Αστήρ*, *Ανατολή* και *Βυζαντίς*.

¹⁴⁷ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Ιστορική Επισκόπησις...*, ό.π., σ. 169.

¹⁴⁸ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 391-392.

¹⁴⁹ Άνωνύμου, Ειδήσεις, Τα κατά τον Μουσικόν Σύλλογον, *Ε.Α.3* (1881-1882), σ. 613: «Μετά λύπης πληροφορούμεθα ότι διχοστασία παρεισελθοῦσα μεταξύ τῶν τοῦ Συλλόγου τούτου μελῶν περιήγαγεν εἰς ἀποσύνθεσιν τὸ Σωματεῖον τούτο, διακόψαν τὴν περαιτέρω ἐργασίαν τῆς ἀρτιγεννήτου μουσικῆς αὐτοῦ σχολῆς».

δ) Ο Ελληνικός Μουσικός Σύλλογος “Ορφεύς”

Μετά από τρία έτη, τον Μάρτιο του 1886, ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη νέος μουσικός σύλλογος με την ονομασία “Ορφεύς”. Έδρα του Συλλόγου ήταν το Φανάρι και είχε ως σκοπό την καλλιέργεια της ευρωπαϊκής τετράφωνης μουσικής. Τα πρώτα έτη της λειτουργίας του παρουσίασε μεγάλη δραστηριότητα δίνοντας μουσικές και θεατρικές παραστάσεις. Έπειτα όμως από τρία έτη ο Κανονισμός άλλαξε και η αρχική ροπή προς την ευρωπαϊκή μουσική αντισταθμίστηκε από το άνοιγμα του Συλλόγου προς την εκκλησιαστική μουσική. Καθήκοντα Προέδρου ανέλαβε ο Γ. Παπαδόπουλος. Σύμφωνα με τον απολογισμό που έκανε ο Πρόεδρος με αφορμή την επέτειο των τριών ετών λειτουργίας του συλλόγου, ο σκοπός του ήταν πλέον η «*έπιστημονική καλλιέργεια παντός κλάδου τής μουσικής*»¹⁵⁰.

Αμέσως προχώρησε στη σύσταση Σχολής, την οποία επιχείρησε να θέσει υπό την εποπτεία της Εκκλησίας και κατέθεσε προτάσεις για την προαγωγή της βυζαντινής μουσικής. Πρότεινε τα μουσικά βιβλία να επιλέγονται από ειδικούς «*προνοία εκκλησιαστική*» για να τεθεί φραγμός στην έκδοση βιβλίων «*ποικίλης άσχημίας μεστών*» και να επέλθει ομοιομορφία στον τρόπο ψαλμώδησης¹⁵¹. Επιπλέον τέθηκε πρόταση καταρτισμού χορών και διορισμού των ψαλτών από την εκκλησία και όχι από τις επιτροπές των ναών. Τέλος κρίθηκε αναγκαίο να γίνει εκκαθάριση των μελών νεωτέρων μελοποιών από ιδιωματισμούς και ποικίλματα ασιατικής μουσικής.

Ο Σύλλογος διαβλέποντας την προώθηση της ευρωπαϊκής μουσικής στα σχολεία και την παραμέληση της διδασκαλίας της καθ’ ημάς μουσικής, πρότεινε την εισαγωγή της στα σχολεία για να την διδάσκονται τα παιδιά «*έξ άπαλων όνύχων*». Επιπλέον προτάθηκε η αποστολή ιεροψαλτών στην Δύση, ώστε να διδαχθούν και την ευρωπαϊκή μουσική. Επανερχόμενοι μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους θα αναλάμβαναν τον εξωραϊσμό της εκκλησιαστικής μουσικής επί τη βάσει του ύφους της Πόλης, των Ιεροσολύμων και του Αγίου Όρους. Οι ιεροψάλτες αυτοί έπρεπε να είναι γνώστες και της οθωμανικής μουσικής. Επιπρόσθετα, κρίθηκε χρήσιμη και η καλλιέργεια της δημοτικής μουσικής, ώστε να αντικαταστήσει τα ευρωπαϊκά άσματα στους χορούς και τα συμπόσια.

Τέλος, στα πλαίσια του καταρτισμού των ιεροψαλτών και της ανάδειξης του πλούτου της εθνικής μουσικής, θα έπρεπε οι μουσικοί να περιέλθουν στις διάφορες βιβλιοθήκες της Ευρώπης και των ιερών μονών, να ανακαλύψουν τα μουσικά χειρόγραφα και να τα παρουσιάσουν στο ευρύ κοινό. Έτσι με την πολυετή εργασία και την επιστημονική κατάρτιση των ιεροψαλτών θα επιτυγχανόταν η ανύψωση της εκκλησιαστικής μας μουσικής¹⁵².

¹⁵⁰ Κανονισμός του εν Φαναρίω Μουσικού Συλλόγου “Ορφέως”, Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Ε. Μισαηλίδου, άρθρο1, σ. 3.

¹⁵¹ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 400-402.

¹⁵² Ό.π., σ. 407-432. Στην ομιλία αυτή αποδεικνύει ότι οι μουσικοί της εποχής μοχθούσαν για την ανάπτυξη της εκκλησιαστικής μας μουσικής με μεθοδικότητα και επιστημοσύνη, εφαρμόζοντας πρωτότυπες και πρωτοποριακές ιδέες για την εποχή τους.

Στη σχολή φοιτούσαν περισσότεροι από πενήντα σπουδαστές, κληρικοί, ιεροψάλτες και μαθητές των ανωτέρων τάξεων της Μεγάλης του Γένους Σχολής. Σχολάρχης ήταν και πάλι ο Γεώργιος Ραιδεστηνός, όπως και στην Μουσική Σχολή του Ελληνικού Μουσικού Συλλόγου. Μαζί του διδάσκαλοι ήταν και οι Κωνσταντίνος Φωκαεύς και Παναγιώτης Κηλιτζανίδης. Η εναρκτήριος τελετή πραγματοποιήθηκε την Κυριακή της Ορθοδοξίας, στις 26 Φεβρουαρίου του 1889. Κατά την επίσημη αυτή ημέρα ο σχολάρχης έψαλε μετά χορού διάφορα άσματα και ακολούθησαν κατάλληλες ομιλίες¹⁵³.

Δυστυχώς αυτή ήταν η τελευταία σημαντική θέση, την οποία ανέλαβε ο Γεώργιος Ραιδεστηνός, αφού λίγους μήνες αργότερα εξεδήμησε προς Κύριον, τον Αύγουστο του 1889. Η προσφορά του στους Μουσικούς Συλλόγους και την διδασκαλία της εκκλησιαστικής μουσικής ήταν τεράστια. Ο τρόπος με τον οποίο δίδασκε προξενούσε κατάπληξη, αγωνιζόμενος έως το τέλος της ζωής του για τη διάσωση και τη διάδοση της εκκλησιαστικής μουσικής και του πατριαρχικού ύφους ψαλμωδίας. Ανέκδοτο παρέμεινε το *Θεωρητικό της ημετέρας Εκκλησιαστικής Μουσικής*, το οποίο βρέθηκε στο χειρόγραφο αρχείο του και παραμένει προς το παρόν ανέκδοτο, ενώ συνέθεσε και πολλά άλλα μέλη από διάφορες Ακολουθίες¹⁵⁴. Ιδιαίτερα η συνεργασία του με τον Γεώργιο Παπαδόπουλο ήταν γόνιμη και καρποφόρος. Ο μέγας πρωτέκδικος εκτίμησε την προσωπικότητα και την τέχνη του Ραιδεστηνού και τον θαύμαζε. Είναι χαρακτηριστικά όσα λέγει: «*Άληθές βεβαίως τυγχάνει ὅτι ἡ φήμη πολλάκις μεγαλοποιεῖ τὰ πράγματα, ἀλλὰ προκειμένου περὶ τῆς μουσικῆς ἀξίας τοῦ βιογραφουμένου μουσικοδιδασκάλου προβάλλομεν τὸ τοῦ Κικέρωνος, ὅτι ἡ πραγματικὴ ἀξία, τὰ πράγματα, ἦσαν ὄντως ἀνώτερα τῆς φήμης*»¹⁵⁵.

ε) Μαθητές

Ο Ραιδεστηνός άφησε λίγους, αλλά εξαιρετικούς μαθητές. Μεταξύ αυτών ο υιός του Νικόλαος, ο οποίος έψαλλε σε διάφορες εκκλησίες της Πόλης ακολουθώντας, εν πολλοίς, το ύφος του πατέρα του¹⁵⁶. Όπως είναι φυσικό έψαλλε τις συνθέσεις του πατέρα του, συχνά όμως τις επεξεργαζόταν ή μελοποιούσε νέες. Πολύ συχνά αντέγραφε το ίδιο μέλος σε πολλά φύλλα χαρτιού. Το πλούσιο χειρόγραφο αρχείο του εκτός από μουσικές συνθέσεις περιλαμβάνει επιστολές, συμβόλαια με εκκλησιαστικές επιτροπές, αποκόμματα εφημερίδων και φυλάσσεται κι αυτό στην Ιερά Μητρόπολη Αλεξανδρουπόλεως¹⁵⁷.

¹⁵³ Ο.π., σ. 392.

¹⁵⁴ Στο χειρόγραφο αρχείο του βρέθηκαν πολλά μαθήματα, τα οποία, ήδη έχει αρχίσει να εκδίδει ο Σύλλογος Ιεροψαλτών Ι.Μ. Αλεξανδρουπόλεως.

¹⁵⁵ Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, ό.π., σ. 365-366.

¹⁵⁶ Παπαδόπουλος Γεώργιος, ό.π., σ. 580. Ήδη το 1890 διακονεί ως α΄ ψάλτης του ιερού ναού Αγίου Νικολάου Τσιβαλίου, προφανώς διαδεχόμενος τον πατέρα του.

¹⁵⁷ Και ο αδελφός του Νικολάου, Άγγελος Ραιδεστηνός, γνώριζε την ψαλτική τέχνη. Σε συμβόλαιο που υπογράφει ο πατέρας του Γεώργιος με την εκκλησιαστική επιτροπή του εν Γαλατά Ιερού Ναού του Σωτήρος Χριστού, αναλαμβάνει την θέση του πρώτου ψάλτου, «*μετά τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀγγέλου*» ως βοηθού του. Το συμφωνητικό υπογράφεται στις 9 Σεπτεμβρίου 1883 και ισχύει για ένα έτος.

Ο σπουδαιότερος από τους μαθητές του ήταν ο Μιχαήλ Παυλίδης ή Παυλόπουλος. Ανέλαβε καθήκοντα β' δομεστικού, όταν ήταν πρωτοψάλτης ο Γεώργιος Ραιδεστηνός και λαμπαδάριος ο Νικόλαος Στογιάνος. Διδάχθηκε τη μουσική στην ΣΤ' Πατριαρχική Σχολή από τον Σωτήριο Βλαχόπουλο, όμως η πιο γόνιμη περίοδος για τη διαμόρφωση της ψαλτικής του προσωπικότητας ήταν η θητεία του στον πατριαρχικό ναό. Εκεί κοντά στον πρωτοψάλτη, με τον οποίο υπήρχε σχέση μαθητείας, μνήθηκε στο πατριαρχικό ύφος. Για την ερμηνευτική του δεινότητα θαυμαζόταν από τους συγχρόνους του μουσικοδιδασκάλους¹⁵⁸. Οι σχέσεις αλληλοεκτίμησης μεταξύ των δύο ανδρών δεν επηρεάστηκαν από την απομάκρυνση του Ραιδεστηνού από τον πατριαρχικό ναό. Έτσι, το 1882 κλήθηκε από τον Ραιδεστηνό να διδάξει θεωρία της μουσικής στη Μουσική Σχολή του Ελληνικού Μουσικού Συλλόγου¹⁵⁹. Επιπλέον ενδεικτικό της μουσικής του αξίας είναι το γεγονός ότι κλήθηκε και πάλι μαζί με τον Ραιδεστηνό το 1888 για να υπογράψει τα πορίσματα της Πατριαρχικής Συνοδικής Επιτροπής¹⁶⁰.

Άλλοι μαθητές του Ραιδεστηνού ήταν οι ιεροψάλτες Κυριακός Ιωάννου, ο λεγόμενος Καλόγηρος¹⁶¹, ο Αλέξανδρος Γεωργιάδης, ο Δημήτριος Μπαλαμπάνης¹⁶², ο Μιχαήλ Μουρκίδης¹⁶³ από τη Μάδυτο, ο Χρήστος Πασχάλης¹⁶⁴, ο Ευστράτιος Παπαδόπουλος ο Βυζάντιος (ο επιλεγόμενος Καμπούρης)¹⁶⁵, οι γαμπροί του Ραιδεστηνού, Γεώργιος Βινάκης και Σεκέρογλου, ο Ψυχούλης Γεώργιος¹⁶⁶, ο Δημήτριος Κουκουζέλης¹⁶⁷, βιβλιοπώλης του Ζιντάν Καπί. Επιπλέον διδάχθηκαν την

¹⁵⁸ Βουδούρης Άγγελος, *Μουσικολογικά Α'*, § 106, *Μουσικοκριτικά*, τ. 17, Εν Κωνσταντινουπόλει 1940, σ. 269-270.

¹⁵⁹ Ο Παυλίδης απομακρύνθηκε από τον πατριαρχικό ναό το 1881 «ὡς οἰνοπότης καὶ μέθυσος», Βουδούρης Άγγελος, *ό.π.*, § 106, σ. 270.

¹⁶⁰ Στρουμπάκης Μιχαήλ, «Οι μουσικές καταγραφές εκκλησιαστικών μελών στο έργο του Μιχαήλ Παυλίδη Β' Δομεστικού της Μ.Χ.Ε. (1872-1881) και η σημασία τους για την ψαλτική παράδοση του ΙΘ' αι.», *Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου Νεοελληνικής Εκκλησιαστικής Τέχνης*, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο 26-27 Νοεμβρίου 2010, επιμ. Ιωάννα Στουφή-Πουλημένου και Σταύρου Μαμαλούκου, εκδ. Ε.Κ.Π.Α.-Θεολογική Σχολή, Αθήνα 2012, σ. 817.

¹⁶¹ Μεγάλη διάδοση γνώρισε το τρισάγιο που μελοποίησε σε ήχο πλ.α'.

¹⁶² Παπαδόπουλος Γεώργιος, *Συμβολαί...*, *ό.π.*, σ. 365.

¹⁶³ *Ο.π.*, σ. 495. Διετέλεσε πρωτοψάλτης στον Ιερό Ναό Αγίας Τριάδος Πέραν. Δίδαξε την μουσική εκτός των άλλων και στον Κωνσταντίνο Πρίγγο.

¹⁶⁴ *Ο.π.*, σ. 497. Στην Θεία Λειτουργία του Γεωργίου Ραιδεστηνού το Κοινωνικό «*Αινείτε*» σε ήχο πλ. β' φέρει την παρακάτω επιγραφή: «*Τὸ παρὸν διορθωθὲν παρὰ Γεωργίου Πρωτοψάλτου τοῦ Ραιδεστηνοῦ τοῦ Β' κατ' αἴτησιν τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Χ. Πασχάλη. Τῆ 15^ῃ Σεπτεμβρίου 1883*». Στο παραπάνω έργο του Γεωργίου Παπαδόπουλου (σ. 580), καταχωρίζεται ως β' ψάλτης του εν Γαλατά Ιερού Ναού Αγίου Νικολάου.

¹⁶⁵ Ο Παπαδόπουλος διακόνησε στον Ιερό Ναό Εισοδίων της Θεοτόκου Πέραν και ήταν ο πρώτος διδάσκαλος του Κωνσταντίνου Πρίγγου, μετέπειτα άρχοντας πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε.

¹⁶⁶ Ο Ψυχούλης διετέλεσε δομέστικος του Ραιδεστηνού και στη συνέχεια ιεροψάλτης σε ναούς της Κωνσταντινουπόλης. Στις αρχές του 20^{ου} αι. διακόνησε επί εικοσαετία ως πρωτοψάλτης στον Ι.Ν. Αγίου Κωνσταντίνου Βόλου. Στο ανέκδοτο έργο του με τίτλο «*Βυζαντινή Μούσα*», περιλαμβάνει και ορισμένα δοξαστικά τα οποία μιμούνται τον τρόπο μελοποίησης του διδασκάλου του. Περισσότερα για τον σπουδαίο αυτό ιεροψάλτη βλ. Καραγκούνης Κωνσταντίνος, «*Η διδασκαλία της Ψαλτικής Τέχνης στην Ι.Μ. Δημητριάδος*», *Πληροφόρηση*, μηνιαία έκδοση της Ιεράς Μητροπόλεως Δημητριάδος, Βόλος, Αύγουστος 2010, σ. 4-5.

¹⁶⁷ Σε επιστολή που αποστέλλει ο Δ. Κουκουζέλης στον Ραιδεστηνό, την 25^η Φεβρουαρίου 1889, τον αποκαλεί σεβαστό του διδάσκαλο. Επιπλέον στην αποφώνηση της επιστολής υπογράφει ως «*Ὁ δοῦλος σας καὶ μαθητής*».

μουσική δίπλα στον άρχοντα και ο Γεώργιος Γλυκέας, ιεροψάλτης και φωτογράφος στο Φανάρι, ο Βασίλειος Γεωργιάδης εκ Ταταούλων, ιεροψάλτης στο Χάσκιοϊ, ο Γεώργιος Μιχαηλίδης από το Τεκίρ Σαράι, ο Ιωάννης Πάγκαλος εκ Χίου, ο Αθανάσιος Τριανταφυλλίδης εκ Μαρμαρά, ο οποίος διετέλεσε ιεροψάλτης Ευαγγελιστριάς Προπόδων Ταταούλων, ο Γεώργιος Πρωγάκης, ο Γρηγόριος Πασχαλίδης και ο Μάρκος Μαυρομάτης, ιεροψάλτης στη Βλάχκα επί σειρά ετών¹⁶⁸.

Στους μαθητές του Ραιδεστηνού θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε και μία σειρά ακόμη ιεροψαλτών που έζησαν στην Πόλη το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. και μετέφεραν την παράδοση του διδασκάλου τους στις πρώτες δεκαετίες του 20 αι. Ανάμεσα τους ήταν οι Κουτσογιαννόπουλος Στέφανος, ο οποίος διέδωσε την εκκλησιαστική μουσική μέχρι τον Πόντο, το Βατούμ και το Καρς, ο Αγαθάγγελος Κυριαζίδης, γνωστός από τις εκδόσεις των βιβλίων του, ο Αριστείδης Νικολαΐδης, άρχων πρωτοψάλτης της Μεγάλης Εκκλησίας, ο Πολυχρόνιος Παχειδής, ο Τριαντάφυλλος Γεωργιάδης και πιθανόν ο Πέτρος Φιλανθίδης¹⁶⁹.

Ο Ραιδεστηνός αγαπούσε τους μαθητές του και μοχθούσε για την πρόοδο τους. Επιπλέον ενδιαφερόταν και για τους συναδέλφους ιεροψάλτες της Πόλης. Από επιστολές, που του έστελναν διάφοροι ιεροψάλτες και μαθητές του, συμπεραίνουμε ότι είχε μεγάλο κύρος και ασκούσε επιρροή για την πλήρωση κενών θέσεων ιεροψαλτών¹⁷⁰. Ταυτόχρονα στις επιστολές αυτές διακρίνεται η μεγάλη αγάπη και ο σεβασμός των μαθητών του και των συναδέλφων προς το πρόσωπό του.

¹⁶⁸ Ο Ραιδεστηνός «έμόρφωσε μουσικῶς ὅλους τοὺς συγχρόνους αὐτῷ ψάλτας». Ιδιαίτερα ὄσους συνέψαλλαν μαζί του. Βλ. Βουδούρης Ἄγγελος, *Μουσικολογικά Β...*, ὁ.π., § 54, σ. 358.

¹⁶⁹ Κωνσταντῆς Γεώργιος - Ταμβάκος Θωμάς - Τρικούπης Αθανάσιος, *Μουσουργοὶ τῆς Θράκης*, εκδ. Περιφ. Α.Μ.Θ.- Π.Ε. Ἐβρου-Δνηση Δημ. Υγείας και Κοιν. Μέριμνας, Αλεξανδρούπολη 2013, σ. 48-108.

¹⁷⁰ Στο αρχεῖο του βρέθηκε ικανός αριθμός επιστολῶν στις οποίες συνάδελφοι ἢ και μαθητές του παρακαλοῦν να μεριμνήσει για την εξεύρεση αναλογίου. Ενδεικτικά παραθέτω ορισμένες ἐξ' αὐτῶν:

«Τὴν περιπόθητόν μοι Αὐτῆς Μουσικολογίότητα ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενος προσκυνῶ.

Ἐρωτήσας τὰ περὶ τῆς τιμαλφοῦς μοι ὑγείας σας.... Ταῦτα μὲν ἐν συντόμῳ, ἴσως δὲ σήμερον καὶ μόνος πρὸς ὑμᾶς ἔλθω, διὰ νὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ με συστήσητε εἰς ἐκκλησίαν τινά.

Διατελῶ δὲ τῆς ὑμετέρας ποθητῆς μοι Μουσικολογίότητας εἰλικρινέστατος καὶ ἀγαπητὸς φίλος.

Θ. Αριστοκλῆς

Ταταῦλα

Τῆ 26 Μαΐου 1873».

Σε ἄλλη επιστολή διαβάζουμε τα ἐξῆς:

«Διδάσκαλε

Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης πρὸ δύο μηνῶν ἐπρομηθεύθη ἀριστερόν ψάλτην, ὁ δὲ Ἅγιος Νικόλαος δὲν ἔχει ἀνάγκη τοιούτου. Ὅθεν σᾶς παρακαλῶ ἔχετε τὸν νοῦν σας εἰ τυχὸν παρουσιασθεῖ κατάλληλος τις θέσις.

Ὁ ὄλος ὑμέτερος

Σταῦρος Βρυώνης

19 Αυγούστου 1887».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΑΙΔΕΣΤΗΝΟΥ

1. Εκδεδωμένα βιβλία

α) Η Αγία και Μεγάλη Εβδομάς

Το πρώτο βιβλίο που εξέδωσε ο Γεώργιος Ραιδεστηνός είναι η *Αγία και Μεγάλη Εβδομάς*¹⁷¹. Ακριβής τίτλος του βιβλίου είναι ο εξής: «*Ἡ Αγία καὶ Μεγάλη Ἐβδομάς, περιέχουσα τὴν κατὰ τὴν ἑβδομάδα τῶν Παθῶν τοῦ Σωτῆρος ψαλλομένην μέχρι τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Πάσχα Ἀκολουθίαν μετὰ τῆς τυπικῆς διατάξεως*¹⁷², *συγκειμένην ἐκ μαθημάτων ἀργῶν τε καὶ συντόμων τῶν τριῶν μελῶν τοῦ τε Παπαδικοῦ, Στιχηραρικοῦ καὶ Εἰρμολογικοῦ μέλους*». Ο Ραιδεστηνός επεξεργάστηκε και καλλώπισε την Ακολουθία κατά την γραφή και το μέλος. Μάλιστα την εμπλούτισε με την προσθήκη πολλών ανέκδοτων μαθημάτων, τα οποία ο ίδιος μετέγραψε από την παλαιά γραφή στη νέα εν χρήσει σημειογραφία. Επιπλέον διόρθωσε τα μαθήματα μουσικοδιδασκάλων, όχι όμως «*εἰκῆ καὶ ὡς ἔοικε*» αλλά επί τη βάσει της αρχαίας παρασημαντικής, την οποία καλώς εγνώριζε¹⁷³.

Το βιβλίο εκδόθηκε το 1884 στην Κωνσταντινούπολη, τύποις Σ. Ι. Βουτυρά. Έλαβε την απαιτούμενη άδεια του υπουργείου Δημοσίας Εκπαιδύσεως και την έγκριση της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας. Είχε προηγηθεί δημοσίευση αγγελίας, την 14^η Οκτωβρίου 1883, με την οποία ο πρωτοψάλτης καλούσε τους φιλόμουςους συνδρομητές να βοηθήσουν οικονομικά την έκδοση προαγοράζοντας το βιβλίο στην τιμή του ¼ της τουρκικής λίρας¹⁷⁴. Πρόκειται για μία συνηθισμένη πρακτική της

¹⁷¹ Ο Ραιδεστηνός επιχειρήσε στα 1871 να εκδώσει ένα βιβλίο με τον τίτλο «Μουσικόν Εγχειρίδιον», στο οποίο ήθελε να περιλάβει Ακολουθίες, καλοφωνικούς ειρμούς και άσματα. Δημοσίευσε αγγελία την 16^η Ιουνίου 1871 με την οποία αναζητούσε συνδρομητές. Δυστυχώς, για λόγους που δεν γνωρίζουμε, το βιβλίο δεν έφθασε στο τυπογραφείο.

¹⁷² Είναι βέβαιον ότι η έκδοση αυτή επηρέασε τα αντίστοιχα βιβλία που εκδόθηκαν στη συνέχεια τόσο στις μουσικές θέσεις όσο και στην διάταξη των μαθημάτων. Ιδιαίτερα η «*τυπική διάταξις*» στα βιβλία της Μεγάλης Εβδομάδος που εκδίδονται ακόμη και σήμερα αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο. Βλ. ενδεικτικά: Καρακατσάνης Χαράλαμπος, *Η Αγία και μεγάλη Εβδομάς*, Αθήνα 2002 · Πρίγγος Κωνσταντίνος, *Η Αγία και μεγάλη Εβδομάς*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2006 και Αρβανίτης Σωτήριος, *Η Αγία και μεγάλη Εβδομάς*, εκδ. Δ΄, Κοζάνη 2009.

¹⁷³ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Η Αγία και μεγάλη Εβδομάς*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1884, σ. α΄.

¹⁷⁴ Στην αγγελία, η οποία παρατίθεται στο Παράρτημα, εικ. 1, σ 85, αναγράφονται τα εξής: «*Ἐπεξεργασθεὶς κατὰ τε τὴν γραφὴν καὶ τὸ μέλος ὁμοιομόρφως τὰ ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων μέχρι τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα καὶ τὰ κατὰ τὸν ἑσπερινὸν ψαλλόμενα μετὰ τῆς τυπικῆς διατάξεως αὐτῶν, προτίθεμαι τὴν ἑκδοσὶν αὐτῶν εἰς βιβλίον, ὅπερ ἐπέγραψα Ἡ Αγία καὶ Μεγάλη Ἐβδομάς. Διὰ τοῦ βιβλίου τούτου ἀπλοποιεῖται τὸ ἔργο τῶν ἱεροψαλτῶν, ἀπαλλασσομένων τοῦ λοιποῦ τοῦ κόπου τοῦ καταφεύγειν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας εἰς πλείονα βιβλία· συμπεριέλαβον δ' εἰς αὐτὸ πρὸς τοῖς ἀνωτέρω καὶ διάφορα ἀνέκδοτα βυζαντινῶν μουσικῶν ἔργα. Ἀποτελεσθήσεται τὸ βιβλίον ἐξ εἴκοσι (20) περίπου τυπογραφικῶν φύλλων εἰς 8^{οῦ} σχῆμα, τυπωθήσεται δ' ἐπὶ καλοῦ χάρτου καὶ διὰ καινουργῶν μουσικῶν χαρακτήρων, ἡ δὲ τιμὴ αὐτοῦ ὠρίσθη εἰς ¼ τουρκικῆς λίρας.*

Οἱ εὐαρεστηθῆσομενοι νὰ ἐγγραφῶσι συνδρομηταὶ παρακαλοῦνται νὰ γράψωσι τ' ὄνομα αὐτῶν εὐαναγνώστως.

Ὁ ἐγγράφων δέκα συνδρομητὰς λαμβάνει ἓν ἀντίτυπον δωρεάν.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 14 Οκτωβρίου 1883

εποχής εκείνης όσον αφορά την έκδοση μουσικών βιβλίων, η οποία εφαρμόζεται και σήμερα¹⁷⁵. Κάθε αντίτυπο φέρει ιδιόχειρη υπογραφή του Γεωργίου Ραιδεστηνού και αφιερώνεται στην μνήμη του αιμνήστου διδασκάλου του, Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου.

Στον πρόλογο, ο οποίος καταλαμβάνει έξι σελίδες, ο Ραιδεστηνός δίδει σημαντικές πληροφορίες για τη μέθοδο που ακολούθησε και την προσπάθεια του να διαφυλάξει το εκκλησιαστικό μέλος άνόθευτο από εξωτερικές επιδράσεις. Επισημαίνει ότι παραμένει ακλόνητος στις θεωρητικές και πρακτικές διδασκαλίες των διδασκάλων του φροντίζοντας για την πρόοδο και τη βελτίωση της εθνικής μας μουσικής. Αφορμή για συζητήσεις και καρποφόρους προβληματισμούς μέχρι τις ημέρες μας προκαλούν οι αναφορές του σε θέματα θεωρίας και ορθογραφίας της εκκλησιαστικής μουσικής.

Ο άρχων προτείνει τη μετάθεση της βάσης του β' ήχου της εκκλησιαστικής μουσικής από τον φθόγγο Δι στον φθόγγο Κε, δηλαδή στον ίδιο φθόγγο από τον οποίο άρχεται ο α' ήχος του στιχηρικού και παπαδικού μέλους. Για να υποστηρίξει την πρότασή του αυτή, παραθέτει ως επιχείρημα το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι παντός πλαγίου ήχου η βάση, πρέπει να άρχεται τέσσερις τόνους κάτω από την βάση του κυρίου του ήχου¹⁷⁶. Αυτό εφαρμόζεται σε όλους τους ήχους πλην των δευτέρων. Ο ίδιος ο Χρυσάνθος θα παραδεχθεί στο *Θεωρητικό* του ότι η αταξία αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι οι οκτώ ήχοι συνεστήθησαν κατά το σύστημα του τροχού και όχι κατά το διαπασών¹⁷⁷. Με την μετάθεση επομένως της βάσης του δευτέρου ήχου κατά ένα τόνο υψηλότερα, επιχειρείται να δοθεί λύση σ' αυτή την «ανωμαλία». Η παρανόηση αυτή επεκτάθηκε, σύμφωνα με την άποψη του Ραιδεστηνού, και στα διαστήματα του β' ήχου¹⁷⁸. Για να στηρίξει την θέση του, αναφέρει ότι όλοι οι κύριοι και οι πλάγιοί τους ήχοι έχουν τα ίδια διαστήματα, κάτι που δεν ισχύει στους χρωματικούς ήχους¹⁷⁹.

Είναι πάντως αληθές ότι τον Ραιδεστηνό απασχόλησε ιδιαίτερώς αυτό το ζήτημα και προσπάθησε να δώσει κατάλληλη λύση. Πέρα από το *Θεωρητικό* του, στο

Ο έκδότης

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΑΙΔΕΣΤΗΝΟΣ Ο Β'

Πρ. Πρωτοψάλτης τής τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας»

¹⁷⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι και τα πέντε βιβλία του Ραιδεστηνού που έχουν εκδοθεί έως τώρα ακολούθησαν τη μέθοδο των συνδρομητών. Ωστόσο στο τέλος του βιβλίου δεν παρατίθεται κατάλογος φιλόμουσων συνδρομητών.

¹⁷⁶ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Η Αγία...*, ό.π., σ. ζ'.

¹⁷⁷ Χρυσάνθος ο εκ Μαδύτων, *Θεωρητικόν Μέγα της Μουσικής*, Τεργέστη 1832, σ.168.

¹⁷⁸ Για το ζήτημα των διαστημάτων έγινε πολύς λόγος το β' μισό του 19^{ου} αι., με αποκορύφωμα το έργο της Μουσικής Επιτροπής του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η οποία προτείνει την κλίμακα που διδάσκεται επίσημα έως και σήμερα, βλ. Μουσικής Επιτροπής, *Στοιχειώδης Διδασκαλία της Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Κωνσταντινούπολη 1888, σ.13. Φαίνεται ότι το πρόβλημα ξεκινά από την «προβληματική» κλίμακα του Χρυσάνθου, ο οποίος παρασυρόμενος από τις στάσεις του β' ήχου σε κάθε τρίτη, δημιούργησε μία κλίμακα αποτελούμενη από 64 κόμματα (ηχητικά μόρια) αντί των 68. Περισσότερες πληροφορίες βλ. Πλεμμένος Γιάννης, «Χουζάμ ή Χιτζάζ, διαλέξτε! (ή περί του ομοουσίου του χρωματικού γένους στην Εκκλησιαστική Μουσική)», *Θεωρία και Πράξη της Ψαλτικής Τέχνης, Η Οκταηχία*, Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Μουσικολογικού και Ψαλτικού I.B.M., Αθήνα 2010, σ. 165-182.

¹⁷⁹ Ραιδεστηνός Γεώργιος, ό.π., σ. η'.

οποίο αφιερώνει ιδιαίτερο κεφάλαιο και δυστυχώς δεν πρόλαβε να εκδώσει, υπάρχουν πολλές ιδιόχειρες σημειώσεις του με κλίμακες των ήχων στο χειρόγραφο αρχείο του. Πρέπει πάντως να επισημάνουμε το γεγονός ότι οι θεωρητικές του προτάσεις και τα ορθογραφικά ιδιώματα που μεταχειρίζεται στην γραφή του δεν είναι αποτέλεσμα άγνοιας ή ημιμάθειας αλλά καρπός μελέτης και γόνιμου προβληματισμού επάνω στα πρακτικά και θεωρητικά ζητήματα της βυζαντινής μουσικής.

Τέλος ο πρωτοψάλτης προτείνει το βιβλίο ως κατάλληλο για να διδάσκεται στις ιερατικές ή μουσικές σχολές. Η πρόταση αυτή στηρίζεται στο γεγονός ότι η *Αγία και Μεγάλη Εβδομάς* περιέχει μουσικά κείμενα και από τα τρία γένη και τα τρία μέλη της εκκλησιαστικής μουσικής. Αντιθέτως το *Αναστασιματάριον*, το οποίον ακόμη και σήμερα αποτελεί το βασικό βιβλίο των μουσικών σχολών, δεν περιέχει μαθήματα του αργού ή παλαιού στιχηραρικού και του παπαδικού μέλους¹⁸⁰.

Το βιβλίο γνώρισε μεγάλη διάδοση, επειδή είναι εύχρηστο, κατάλληλο για χρήση στο αναλόγιο και αποτελεί πολύτιμο βοήθημα για τους ιεροψάλτες¹⁸¹. Με τη χρήση του διευκολύνεται το έργο των ιεροψαλτών κατά τις άγιες ημέρες της Μεγάλης Εβδομάδος και απαλλάσσονται από τον κόπο στο να καταφεύγουν σε διάφορα βιβλία για να βρουν τα κατάλληλα κατανυκτικά και έντεχνα μουσουργήματα¹⁸². Επιπλέον, το όνομα και η φήμη του Ραιδεστηνού καθώς και η σοβαρότητα του εγχειρήματος συνετέλεσε ώστε να ανατυπωθεί στα τέλη του 20^{ου} αι. και σήμερα να θεωρείται κλασικό.

Το έργο μπορεί να χαρακτηριστεί εξαιρετικό και όπως όλα τα έργα του άρχοντος με απλό, λιτό και μεγαλοπρεπές ύφος αποδίδει το νόημα των ύμνων. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα μελουργήματά του σπάνια χρησιμοποιεί δίγοργο και πολύ σπανιότερα τρίγοργο και αυτό μόνο σε αργά μέλη. Αυτή η απλότητα των μουσικών θέσεων, χαρακτηριστικό των κλασικών βιβλίων της εκκλησιαστικής μουσικής, επιτρέπει στον ιεροψάλτη να αποδώσει τον ύμνο με το δικό του προσωπικό ύφος. Ταυτόχρονα όμως του υποδεικνύει το παραδοσιακό μέλος, ώστε να μην εκτρέπεται σε θέσεις ξένες προς το εκκλησιαστικό ήθος.

Ο Ραιδεστηνός ακολουθεί κατά βάση τις μελωδικές θέσεις του Πέτρου του Πελοποννησίου¹⁸³, όπως αυτές εξηγήθηκαν και διασώθηκαν από τους τρεις διδασκάλους, Γρηγόριο Λευίτη, λαμπαδάριο και μετέπειτα πρωτοψάλτη της Μ.Χ.Ε., Χρυσανθο τον εκ Μαδύτων και Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα¹⁸⁴. Σε ορισμένα σημεία

¹⁸⁰ Ραιδεστηνός Γεώργιος, ό.π., σ. θ'-ι'.

¹⁸¹ Από το βιβλίο λείπει μόνο ο όρθρος της Μεγάλης Πέμπτης. Αυτό προφανώς οφείλεται στο γεγονός ότι στην Πόλη, αλλά και στην Θράκη γενικότερα, είχε επικρατήσει το εσπέρας της Μεγάλης Τετάρτης να μη γίνεται Ακολουθία. Ο όρθρος ψαλλόταν το πρωί της Μ. Πέμπτης και επισυναπτόταν ο εσπερινός και η Θεία Λειτουργία του Μεγάλου Βασιλείου. Σύμφωνα με την τάξη του Πατριαρχικού Ναού, ο όρθρος ετελείτο από τους δομέστικους του ναού και ο πρωτοψάλτης συμμετείχε από το «*Κύριε ἐκέκραζα*».

¹⁸² Ραιδεστηνός Γεώργιος, ό.π., σ. στ'.

¹⁸³ Μπορούμε με ασφάλεια να ισχυριστούμε ότι πηγή του Ραιδεστηνού αποτελούν τα μαθήματα του Πέτρου Πελοποννησίου του Λαμπαδαρίου. Αυτό αποδεικνύεται τόσο από την σύγκριση των μελών, όσο και από το αρχείο του Ραιδεστηνού, στο οποίο υπάρχει ικανός αριθμός μαθημάτων του Πέτρου.

¹⁸⁴ Στο αρχείο του Ραιδεστηνού βρέθηκαν δύο χειρόγραφα τετράδια με μέλη της Μεγάλης Εβδομάδος. Οι διαστάσεις τους είναι 12X17,5 εκ. και φέρουν αρίθμηση (2 και 3) αποτελώντας προφανώς τμήματα

όμως προσθέτει δικές του θέσεις, εκτενέστερες και μελωδικότερες. Σ' αυτές είναι εμφανής η επίδρασή του από τον Ιάκωβο Πρωτοψάλτη¹⁸⁵, ο οποίος είναι ο πρώτος που μελοποιεί σύμφωνα με το νόημα του ποιητικού κειμένου. Ταυτόχρονα όμως κάποιες από αυτές απηχούν την προφορική παράδοση του πάνσεπτου πατριαρχικού ναού, η οποία είχε ήδη διαμορφωθεί από τον διδάσκαλό του Κωνσταντίνο τον Βυζάντιο¹⁸⁶. Σε άλλες περιπτώσεις καταγράφει την ίδια μελωδία λίγο διαφορετικά, χωρίς να την αλλοιώνει, επειδή γνωρίζει την παλαιά γραφή και μεταφέρει τις θέσεις εξηγώντας χωρίς να αντιγράφει δουλικά.

Στο βιβλίο συναντούμε βεβαίως και αρκετά «λάθη» στην ορθογραφία της παρασημαντικής. Τα ιδιώματα της γραφής όμως είναι λίγα και σε καμία περίπτωση δεν εμποδίζουν τον ιεροψάλτη να μελετήσει και να ψάλλει το κείμενο. Είναι γεγονός ότι ακόμη και το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. δεν έχει εδραιωθεί πλήρως το νέο σύστημα γραφής και δεν έχει αποκρυσταλλωθεί η ορθογραφία του¹⁸⁷. Επομένως και

ενός βιβλίου που περιείχε όλα τα μαθήματα της περιόδου και θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στο αναλόγιο, για μελέτη ή ως «πηγή» για την μελοποίηση της *Αγίας και Μεγάλης Εβδομάδος*. Περιέχουν σε αργό μέλος τα καθίσματα και τον κανόνα του όρθρου της Μεγάλης Τρίτης και Μεγάλης Τετάρτης. Είναι όμοια (με πολύ μικρές, ασήμαντες διαφορές) με τα αντίστοιχα μέλη που συναντάμε στο Ειρμολόγιο που εξέδωσε ο Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας. Βλ. Πέτρος Πελοποννήσιος και Πέτρος Βυζάντιος, *Ειρμολόγιον των καταβασίων Πέτρου του Πελοποννησίου μετά του συντόμου Ειρμολογίου Πέτρου Πρωτοψάλτου του Βυζαντίου: Εξηγημένα κατά την νέαν της μουσικής μέθοδον μετά προσθήκης ικανών μαθημάτων, ων εστερούντο εις το παλαιόν. επιθεωρηθέντα ήδη, και ακριβώς διορθωθέντα παρά του Διδασκάλου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος*, Κωνσταντινούπολις 1825, σ. 150-172. Είναι άξιο προσοχής το γεγονός ότι στα τετράδια αυτά ο Γρηγόριος αναφέρεται ως λαμπαδάριος, επομένως μπορούμε να υποθέσουμε ότι αντιγράφηκαν πριν το 1819, έτος κατά το οποίο αναλαμβάνει την πρωτοψαλτεία της Μ.Χ.Ε.

¹⁸⁵ Χειρόγραφο τετράδιο με μέλη του Ιακώβου σώζεται στον Σύλλογο Ιεροψαλτών Αλεξανδρουπόλεως. Πρόκειται για χειρόγραφο διαστάσεων 12,5X19 εκ., με κόκκινα γοργά, μαρτυρίες και φθορές, το οποίο ο Ραιδεστηνός επεξεργάζεται και επιδιορθώνει σε ορισμένα σημεία. Περιέχει το αργό δοξαστικό των αποστίχων του όρθρου της Μεγάλης Τετάρτης «*Κύριε ή εν πολλαῖς ἀμαρτίαις*», το γνωστό σε όλους μας «τροπάριο της Κασσιανής», και τα δύο δοξαστικά των αποστίχων του όρθρου της Μεγάλης Παρασκευής «*Κύριε ἀναβαίνοντός σου*» και «*Ἦδη βάπτεται κάλαμος*». Από αυτά, στην Μεγάλη του Εβδομάδα ο Ραιδεστηνός δεν παραθέτει κανένα αυτούσιο. Για το τροπάριο της Κασσιανής προτιμά την μελοποίηση του Πέτρου και στα άλλα δύο επιλέγει δύο μέλη, τα οποία επιγράφονται ως «*ἐκλογή παρά τοῦ ἐκδότου*». Με μία προσεκτική αντιπαραβολή μπορούμε να αντιληφθούμε ότι στο πρώτο δοξαστικό ακολουθεί τις γραμμές του Ιακώβου από την φράση «*ἀναπέμπειν τοὺς δεσμίους*» έως το τέλος. Εξαιρέση αποτελούν οι μουσικές θέσεις στις φράσεις «*ζῶν ἦλθον παρασχεῖν*» και μέρος της καταληκτικής φράσης «*φιλάνθρωπε δόξα σοι*». Στην φράση και «*οὐ θάνατον*» χρησιμοποιεί μεν την ίδια μουσική θέση αλλά από διαφορετική τονικότητα (ένα πεντάχορδο ψηλότερα). Περισσότερο φανερό είναι η εξάρτηση του από τον Ιάκωβο στο δεύτερο δοξαστικό, αφού με εξαίρεση τις μελικές θέσεις των φράσεων «*Ἦδη βάπτεται*» και «*ἀποφάσεως*», το μάθημα ακολουθεί πιστά την μελοποίησή του. Επιπλέον είναι γνωστό σε όλους ότι πολλά έργα του Ιακώβου (αργά Αινείτε, Κεκραγάρια, αργά ιδιώμελα και το χερουβικό του Μεγάλου Σαββάτου) περιλαμβάνονται στο συγκεκριμένο έργο του Ραιδεστηνού.

¹⁸⁶ Ορισμένες από αυτές τις εκτενέστερες μουσικές θέσεις ηχούν σήμερα στα αυτιά των ακροατών κάπως περιέργα και απαιτούν πολύ καλή γνώση της μουσικής και ιδιαίτερες φωνητικές δεξιότητες από τους ιεροψάλτες, που τις ερμηνεύουν. Ωστόσο αποτελούν μέρος της πατριαρχικής παραδόσεως, της οποίας φορέας είναι ο Ραιδεστηνός. Ταυτόχρονα, επειδή αποφεύγονται ακρότητες, διατηρούν το εκκλησιαστικό τους ύφος χωρίς να αλλοιώνουν την ανάπτυξη των ρυθμικών ποδών των ύμνων.

¹⁸⁷ Στα έργα των τεσσάρων αγιορειτών εξηγητών της περιόδου, Ιωάσαφ Διονυσιάτη, Νικολάου Δοχειαρίτη, Ματθαίου Βατοπεδινού και Θεοφάνους Παντοκρατορινού συναντούμε παρόμοια «σφάλματα» και οι ίδιες μελωδικές γραμμές αποδίδονται με διαφορετική ορθογραφία. Ιδιαίτερα ο Διονυσιάτης ιερομόναχος χρησιμοποιεί περισσότερο τις πρώτες μορφές της νέας γραφής. Περισσότερες πληροφορίες για το σημειογραφικό έργο του Ιωάσαφ και τις ιδιοτυπίες, τις ιδιομορφίες

από αυτή την άποψη το έργο αυτό, όπως και τα υπόλοιπα έργα του Ραιδεστηνού, μπορεί να βοηθήσει στην εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων για την εξέλιξη της παρασημαντικής της εκκλησιαστικής μουσικής.

β) Πεντηκοστάριον

Δύο έτη μετά την έκδοση του πρώτου του βιβλίου, το 1886, ο Γεώργιος Ραιδεστηνός προχώρησε στην έκδοση του *Πεντηκοσταρίου*, και πάλι «τύποις Σ. Ι. Βουτυρά». Στην χειρόγραφη παράδοση συναντούμε συλλογές, που περιέχουν ύμνους της περιόδου του Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου και φέρουν την αντίστοιχη ονομασία. Είναι γνωστές ήδη από την εποχή του παλαιού Στιχηραρίου¹⁸⁸. Αρκετές φορές η συλλογή συναντάται και ανεξάρτητα ως Τριώδιο ή Πεντηκοστάριο. Τον τύπο αυτό ακολούθησε και ο Ραιδεστηνός¹⁸⁹ και το παράδειγμά του ακολούθησαν κι άλλοι μελοποιοί τα επόμενα χρόνια¹⁹⁰.

Φαίνεται ότι είχε σκοπό να προχωρήσει νωρίτερα στην έκδοση αλλά υπήρξε καθυστέρηση λόγω απρόοπτων αιτιών¹⁹¹. Το βιβλίο έλαβε την απαιτούμενη άδεια του υπουργείου Δημοσίας Εκπαιδύσεως¹⁹² και την έγκριση της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας. Όπως και στην Μεγάλη Εβδομάδα προηγήθηκε αγγελία και ακολουθήθηκε η ίδια μέθοδος με την εγγραφή συνδρομητών. Οι συνδρομητές είχαν το προνόμιο να αποκτήσουν το βιβλίο σε τιμή χαμηλότερη, αλλά και πάλι στο τέλος του βιβλίου δεν παρατίθεται σχετικός πίνακας. Ευλαβώς ανατίθεται από τον εκδότη «τῆ ἱερᾷ μνήμῃ τοῦ πανσεβάστου μοι πατρός, δεσπότη καὶ εὐεργέτου Κωνσταντίου τοῦ Α΄, τοῦ Βυζαντίου, τοῦ ἀπὸ Σιναίου, ἀοιδίμου καὶ σοφωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως».

Στον πρόλογο, όπως και στην *Αγία και Μεγάλη Εβδομάδα*, βρίσκουμε σημαντικές πληροφορίες για την προσωπικότητα και τη μέθοδο που ακολούθησε ο Ραιδεστηνός κατά τη συγγραφή του δευτέρου πονήματός του. Από τα μαθήματα που περιέχονται σ' αυτό, ορισμένα μελοποιήθηκαν για πρώτη φορά από τον εκδότη ενώ άλλα επιθεώρησε και επιδιόρθωσε με μεγάλη προσοχή, σύμφωνα με «τὸ σεμνοπρεπὲς

και τον προσωπικό χαρακτήρα που παρουσιάζει, εξαιρετικά ενδιαφέρονσα είναι η εισαγωγή του κ. Αλυγιζάκη Αντωνίου στο μουσικό βιβλίο: *Ιωάσαφ Διονυσιάτης ιερομόναχος, Διονυσιάτικη Μουσική Ανθολογία*, εκδ. Ι.Μ. Αγ. Διονυσίου Αγίου Όρους, Άγιον Όρος 2009, σ. 11-18.

¹⁸⁸ Στάθης Γρηγόριος, *Τα χειρόγραφα βυζαντινής μουσικής, Άγιον Όρος, κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων κωδίκων βυζαντινής μουσικής των αποκειμένων εν ταις βιβλιοθήκαις των ιερών Μονών και Σκητών του Αγίου Όρους*, τ. Α΄, Αθήνα 1975, σ. λβ΄.

¹⁸⁹ Αλυγιζάκης Αντώνιος, *Μελωδήματα Ασκήσεων Λειτουργικής*, εκδ. Δεδούση, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 19.

¹⁹⁰ Σακελλαρίδης Ιωάννης, *Αγιοπολίτης, ήτοι περιέχον τας μελωδίας του Πεντηκοσταρίου*, τεύχος Γ΄, Εν Αθήναις 1903 · Πανός Κωνσταντίνος, *Το χαρμόσυνον Πεντηκοστάριον*, εκδ. Πολυχρονάκη, Νεάπολις Κρήτης 1964.

¹⁹¹ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Πεντηκοστάριον*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1886, σ. η΄. Ο Ραιδεστηνός αιτείται τη συγγνώμη των συνδρομητών και των υπόλοιπων φιλόμουσων κυρίων για την καθυστέρηση αυτή, η οποία οφείλεται σε λόγους «ἀνεξαρτήτους τῆς θελήσεώς» του.

¹⁹² Η υπ' αριθμ. 208 Σαμπάν 2 (1301) 15 Μαΐου 1300 άδεια του υπουργείου της δημοσίας Εκπαιδύσεως βρίσκεται στο χειρόγραφο αρχείο του Ραιδεστηνού και παρατίθεται εις το Παράρτημα, εικ. 2, σ. 86.

καὶ ὄντως ἐπιβάλλον ἀρχαῖον ἐκκλησιαστικὸν ὕφος»¹⁹³. Ταυτόχρονα πλούτισε τα μαθήματα με διάφορες μουσικές γραμμές. Τις γραμμές αυτές, προϊόν πολυετούς μαθητείας και αποτέλεσμα μακροχρονίου τριβής με την ψαλτική τέχνη, κατέγραψε ακούγοντας τες από τον Κωνσταντίνο Πρωτοψάλτη, του οποίου υπήρξε μαθητής, και τον Ιωάννη Βυζάντιο μετά του οποίου συνέψαλλε περίπου τρία χρόνια στον Πάνσεπτο Πατριαρχικό Ναό ως λαμπαδάριος¹⁹⁴. Και το έργο αυτό είναι απλό και καταληπτό, ώστε να μπορούν να το χρησιμοποιούν και οι λιγότερο μνημένοι στην εκκλησιαστική μουσική, διότι, όπως επισημαίνει ο μεγάλος Πρωτοψάλτης, «*πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα ἐπιστήμη, βελτιοῦται καὶ βαίνει πρὸς τελειοποίησιν*», όταν αποβάλλει ὅσα ο χρόνος αποδεικνύει εσφαλμένα ως προς τις επιστήμες, περιττά και άκομψα ως προς τις τέχνες¹⁹⁵.

Στη δεύτερη παράγραφο του Προλόγου βρίσκουμε μία σειρά από νουθεσίες προς ὅσους ασχολούνται με τη σύνθεση μελών της εκκλησιαστικής μουσικής. Αυτοὶ οφείλουν με μεγάλη προσοχή και μεγάλη ευλάβεια να προχωρούν στην εργασία αυτή, με σκοπό να μεταρσιώνουν την ψυχή προς τον Ὑψιστο. Αν αυτό δεν επιτυγχάνεται, ο μουσουργός είναι υπεύθυνος, διότι αποπλανεί τις ψυχές των πιστών και ενσπείρει σ' αυτές «*ἀνελευθερίας καὶ ταπεινότητος ἔκγονα πάθη*». Επομένως οφείλεται τιμή στους διδασκάλους, που μελοποίησαν σύμφωνα με τον σκοπό της εκκλησιαστικής μουσικής και φέρουν ευθύνη ὅσοι μελοποίησαν, είτε εξ αγνοίας, είτε εκ προθέσεως, μέλη «*ἔκλυτα, ἀνειμένα καὶ ψυχοφθόρα*», αποπλανώντας το χριστεπώνυμο πλήρωμα¹⁹⁶. Από τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε ὅτι ο Ραιδεστηνός ήταν άνθρωπος ευλαβής με ευαίσθητη ψυχή, ο οποίος εκτελούσε τη διακονία του με πλήρη συναίσθηση και φόβο Θεού. Κύριο μέλημά του ήταν με την τέχνη του να βοηθήσει τους πιστούς να πλησιάσουν τον Θεό. Σ' αυτό ασφαλώς συνηγορούν και οι μαρτυρίες που έχουμε, ὅτι ὅταν ἔψαλλε κατένυσε τις ψυχές των πιστών και συνέρρεαν πλήθη για να τον ακούσουν.

Το *Πεντηκοστάριον* περιέχει την Ακολουθία από την Παρασκευή της Διακαινησίμου¹⁹⁷ ἕως και την Κυριακή των Αγίων Πάντων, συγκειμένη από τα ιδιόμελα των εσπερίων, της λιτής, των αποστίχων και των αίνων. Ὅπως είναι φυσικό περιλαμβάνονται και τα δοξαστικά και τα «*Καὶ νῦν*». Επίσης περιλαμβάνονται τα Απολυτίκια και τα Κοντάκια των εορτῶν του Πεντηκοσταρίου σε σύντομο ειρμολογικό μέλος. Ὅλα αυτά καταλαμβάνουν μόνο 147 σελίδες¹⁹⁸ και ἔτσι ο εκδότης

¹⁹³ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Πεντηκοστάριον*, ὁ.π., σ. ε'.

¹⁹⁴ Η πολυετής μαθητεία του στον Κωνσταντίνο Βυζάντιο και η διακονία του στο πατριαρχικό αναλόγιο αποτελούν εγγύηση ὅτι τα μέλη που μας παραδίδει ο Ραιδεστηνός είναι «*ἀγνὰ ἐκκλησιαστικά μέλη, οὐχὶ δὲ ὀθνεῖα καὶ ἡμιμαθείας συνονθυλεύματα*», ὅπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται στον Πρόλογο.

¹⁹⁵ Ραιδεστηνός Γεώργιος, ὁ.π., σ. ε'. Η παρατήρηση αυτή του Ραιδεστηνού οφείλει να προβληματίσει ὅλους, ὅσοι ασχολούνται με την εκκλησιαστική μουσική, ιδιαιτέρως δε αυτούς που μελοποιοῦν και εκδίδουν βιβλία βυζαντινῆς μουσικῆς.

¹⁹⁶ Ὁ.π., σ. ε'-στ'.

¹⁹⁷ Τα μαθήματα της Κυριακῆς του Πάσχα περιελήφθησαν στην *Αγία και Μεγάλη Εβδομάδα*.

¹⁹⁸ Ο Ραιδεστηνός εἶχε πρόθεση να συμπεριλάβει και τα αναστάσιμα, ὥστε το βιβλίο του να είναι πλήρες. Δεν το ἔπραξε ὅμως για δύο λόγους. Ο πρώτος ἐξ' αυτών ἐπειδὴ τα αναστάσιμα τροπάρια της περιόδου είναι ελλιπή (στις Ακολουθίες των ημερῶν παραλείπονται ὀρισμένα ἐξ' αυτών στον εσπερινό και τον ὄρθρο και δεν ψάλλονται τα αναστάσιμα του βαρέος ἤχου). Ο κύριος λόγος ὅμως φαίνεται να

προσέθεσε Παράρτημα, στο οποίο περιλαμβάνονται τα ένδεκα δοξαστικά Εωθινά, μελοποιημένα από τον ίδιο επί τη βάσει των αντίστοιχων Εωθινών του Ιωάννου Γλυκέως, τα οποία συνέταμε ο Ιάκωβος Πρωτοψάλτης¹⁹⁹. Το Ζ' Εωθινό παραδίδεται σε δύο μελοποιήσεις. Μία «*έναρμονίως*» εκ του φθόγγου Γα και μία «*κατὰ τὸ Διατονικὸν Γένος καὶ κατὰ τὸ Διαπασῶν Σύστημα*» εκ του φθόγγου Ζω. Μαζί με το Εωθινό αυτό μελοποιεί στον ίδιο ήχο (βαρύ διατονικό) και το θεοτοκίον «*Ὑπερευλογημένη ὑπάρχεις Θεοτόκε Παρθένε*»²⁰⁰.

Ακολουθούν δύο σειρές Ανοιξανταρίων²⁰¹. Πρώτα τα καλούμενα «*Καλοκαιρινά*», τα οποία μελοποίησε το έτος 1868, ύστερα από αίτηση των εν Κωνσταντινουπόλει επιτρόπων του Αγίου Όρους, οσιότατων μοναχών Αρσενίου Ιβηρίτου και Γενναδίου Λαυριώτου. Όπως αναφέρεται στον Πρόλογο, μελοποιήθηκαν αργοσύντομα, έχοντας «*ὑπογραμμὸν*» το κείμενο του Ιωάννου Κουκουζέλου, για να ψάλλονται στις θερινές αγρυπνίες των ιερών μονών, όταν η διάρκεια της νύκτας είναι μικρότερη. Στη συνέχεια τα λεγόμενα «*Πολίτικα*», συντετηγμένα για τους ιερούς ναούς της Πόλεως. Στο τέλος παραθέτει έξι «*μαθήματα ἀρχαῖα βυζαντινά*», τα οποία, όπως μας πληροφορεί ο εκδότης, ψάλλονταν κατά την διανομή του αντιδώρου. Τα μαθήματα εξήγησε στη νέα γραφή ο Γρηγόριος Πρωτοψάλτης και επιθεώρησε και διόρθωσε ο Ραιδεστηνός²⁰².

Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι επί κεφαλής των «*Καλοκαιρινῶν*» Ανοιξανταρίων θέτει το κεφαλαίο γράμμα Α, ενώ επί κεφαλής των αρχαίων μαθημάτων θέτει το κεφαλαίο γράμμα Ω. Τα δύο γράμματα σημαίνουν την αρχή (τα Ανοιξαντάρια ψάλλονται στην αρχή της Ακολουθίας του εσπερινού) και το τέλος της Ακολουθίας (τα αρχαία μαθήματα ψάλλονται κατά τη διανομή του αντιδώρου)²⁰³.

Στον τέλος του Προλόγου του *Πεντηκοσταρίου* του ο Ραιδεστηνός αναφέρει: «*προτίθεμαι προσεχῶς ν' ἀναλάβω τὴν ἔκδοσιν τοῦ τρίτου ἐκ τῶν μουσικῶν μου πονημάτων, ἤτοι τοῦ "Ἀναστασιματαρίου", πρὸς δέ, μετὰ τὸ "Ἀναστασιματάριον", ἦν Θεὸς διδῶ, καὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ "Εἰρμολογίου", τοῦ "Τριωδίου", τοῦ "Μηνολογίου" καὶ ἄλλων*»²⁰⁴. Δυστυχῶς ο ἄρχων πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε. δεν

είναι το γεγονός ότι ετοίμαζε την έκδοση του *Αναστασιματαρίου*, το οποίο θα ήταν πλήρες. Επομένως η παράθεση των ίδιων τροπαρίων θα ήταν άσκοπος.

¹⁹⁹ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Πεντηκοστάριον*, ὁ.π., σ.148.

²⁰⁰ Ὁ.π., σ.163-168.

²⁰¹ Χαλδαιάκης Αχιλλεύς, «Ψαλτικές “οικογένειες”...», *Βυζαντινομουσικολογικά*, ὁ.π., Αθήνα 2010, σ. 163. Στα Ανοιξαντάρια του Ραιδεστηνού ο κ. Χαλδαιάκης επισημαίνει τη δομική και μελική ομοιότητά τους με ομοειδή προγενέστερη σύνθεση του μαθητή του Δανιήλ Πρωτοψάλτου Σταυρή ή Σταυράκη.

²⁰² Τα μαθήματα αυτά είναι τα εξής: «*Εὐλόγησω τὸν Κύριον*», Θεσσαλονίκη μόνος, αγνώστου ποιητού σε ήχο γ' και το μάθημα «*Εἶη τὸ ὄνομα Κυρίου*», μελοποιημένο υπό διαφόρων ποιητών. Του Νικηφόρου Ηθικού σε ήχο α'. Έτερα δύο, Μανουήλ του Χρυσάφου και Γαβριήλ ιερομονάχου του εξ Αγκιάλου, αμφοτέρω σε ήχο πλ.β' (νεναῶ) και ένα Παλαιόν αγνώστου ποιητού σε ήχο δ'. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει για το τελευταίο μάθημα «*Δι' εὐχῶν τοῦ Αγίου Δεσπότη*». Σύμφωνα με την σημείωση του Ραιδεστηνού, μελοποιήθηκε αρχικά από κάποιο μοναχό Διονύσιο Δοχειαρίτη και του εστάλη από το Άγιο Όρος «*διὰ τοῦ Πανοσιολογιότατου Προηγούμενου Κυρίου Χρυσάνθου Βατοπαιδινού*», την εποχή που ήταν λαμπαδάριος για να το επιδιορθώσει. Δεν τα κατάφερε όμως, «*ἐπειδὴ ἦτο ἀπλοῦς σκελετός*», με αποτέλεσμα να μελοποιησει καινούργιο, επί τη βάσει εκείνου, σε ήχο α' εκ του φθόγγου Κε.

²⁰³ Ραιδεστηνός Γεώργιος, ὁ.π., σ. ζ'.

²⁰⁴ Ὁ.π., σ. η'.

πρόλαβε να εκδώσει τα έργα του, διότι κοιμήθη τον Αύγουστο του 1889. Το πλούσιο αρχείο του παρέλαβαν οι απόγονοί του, χωρίς όμως να μπορέσουν να συνεχίσουν το εκδοτικό του έργο.

γ) Αναστασιματάριον

Έπρεπε να περάσουν πολλά χρόνια από την κοίμηση του Ραιδεστηνού για να έλθει στο φως το επόμενο βιβλίο που είχε ετοιμάσει ο άρχοντας. Το 2012 ο κ. Χαράλαμπος Καρακατσάνης εκδίδει στην Αθήνα, το *Αναστασιματάριον* του Γεωργίου Ραιδεστηνού του Β΄, «*νῦν τὸ πρῶτον εἰς τύπον ἐκδιδόμενον, τεθεωρημένον καὶ συμπληρωμένον ὑπὸ τοῦ ἐκδότου, ἐπιστασία τε καὶ δαπάνη τοῦ ἰδίου*»²⁰⁵. Μάλιστα ο εκδότης το αφιερώνει «*τῇ ἱερᾷ μνήμῃ τοῦ Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Γεωργίου Ραιδεστηνοῦ τοῦ Β΄*».

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που ο κ. Καρακατσάνης μας δίνει στον Πρόλογο του βιβλίου, ο χάρτινος κώδικας βρισκόταν αποθησαυρισμένος στο αρχείο του «Μουσικού και Λαογραφικού Αρχείου» Μέλπως Μερλιέ. Η αοίδιμος το είχε αγοράσει από τον εγγονό του πρωτοψάλτου, Αντώνιο Ραιδεστηνό. Μαζί με το *Αναστασιματάριον* αποκτήθηκαν και ορισμένα ακόμη χειρόγραφα που περιείχαν διάφορα μαθήματα του άρχοντος. Μόλις ο κ. Καρακατσάνης πληροφορήθηκε την ύπαρξη του χειρογράφου, απευθύνθηκε στον πρόεδρο του Ιδρύματος κ. Μάρκο Δραγούμη και τον συνεργάτη του κ. Αθανάσιο Μωραΐτη, ώστε να προχωρήσει στην έκδοσή του. Στη συνέχεια, προκειμένου το βιβλίο να είναι έτοιμο προς έκδοση, το επεξεργάστηκε και το διόρθωσε: «*ὀρθογραφήσας τὸ κείμενον καὶ συμπληρώσας τοῦτο, ἐν ταυτῶ τὰ ἐνυπάρχοντα ἐν τῷ μουσικῷ κειμένῳ διορθώσας λάθη, ἀποκατέστησα τὸ κατὰ δύναμιν*»²⁰⁶. Μετά τον Πρόλογο του εκδότη παρατίθεται βιογραφία του άρχοντος από τον κ. Γεώργιο Αγγελινάρα, η οποία έχει δημοσιευθεί στην τοπική εφημερίδα *Νέα Σάμος* την 18^η Φεβρουαρίου 2008²⁰⁷.

Στο *Αναστασιματάριον*, σε περισσότερες από πεντακόσιες πυκνογραμμένες σελίδες²⁰⁸, περιλαμβάνονται όλα τα αναστάσιμα τροπάρια του εσπερινού του

²⁰⁵ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Αναστασιματάριον*, Βυζαντινή Ποταμής, τ. Ι΄, εκδ. Καρακατσάνης Χαράλαμπος, Αθήνα 2012, σ. 5. Σημαντική ήταν και η βοήθεια του καθηγητή της εκκλησιαστικής μουσικής κ. Γεωργίου Στέρπη, τον οποίο ο κ. Καρακατσάνης ευχαριστεί για τους κόπους που κατέβαλε.

²⁰⁶ Ο.π., σ. 9. Σε ορισμένα σημεία ο κώδικας ήταν πολύ φθαρμένος και δεν ήταν δυνατόν να αναγνωσθεί. Ο κ. Καρακατσάνης συμπλήρωσε το κείμενο για να μην μείνει το βιβλίο ελλιπές. Στον Πρόλογο δεν υπάρχουν ακριβείς πληροφορίες για τις παρεμβάσεις που έκανε στο πρωτότυπο κείμενο ούτε για την μέθοδο που ακολούθησε. Ορισμένες πάντως «διορθώσεις» είναι εύκολα αντιληπτές, όπως η μετάθεση της βάσης του β΄ ήχου στον Δι, ενώ είναι γνωστό ότι ο Ραιδεστηνός γράφει τα μαθήματα του ήχου αρχίζοντας από τον φθόγγο Κε, η σήμανση τρίσημων ποδών με διαστολές και τον αριθμό 3 κ.α. Επιπλέον από την αντιπαραβολή των αίνων του πλ.α΄ ήχου με αυτόγραφο χαρτάω κώδικα του Ραιδεστηνού που βρίσκεται στο αρχείο του Συλλόγου Ιεροψαλτών Αλεξανδρουπόλεως αποδεικνύεται ότι έγιναν παρεμβάσεις και στην ορθογραφία, χωρίς όμως να αλλοιώνονται οι μουσικές γραμμές. Ουσιαστικά ο κ. Καρακατσάνης αντιγράφει το κείμενο χρησιμοποιώντας τους κανόνες ορθογραφίας που ισχύουν σήμερα στην σημειογραφία της βυζαντινής μουσικής.

²⁰⁷ Ο.π., σ. 11-14.

²⁰⁸ Τα τυπογραφικά στοιχεία είναι αρκετά μικρά και οι γραμμές ανά σελίδα είναι συνήθως δεκαεπτά, προκειμένου να περιοριστεί ο όγκος του βιβλίου. Αυτό ίσως δημιουργεί ορισμένες δυσκολίες κατά την

Σαββάτου και του όρθρου της Κυριακής. Η διάρθρωση ακολουθεί την φυσική εναλλαγή των ήχων και στο τέλος του κάθε ήχου προστίθενται η δοξολογία, οι μακαρισμοί και ο θεομητορικός ύμνος «*Άξιον ἔστιν*». Μετά το αργοσύντομον Αναστασιματάριον ακολουθεί και το σύντομον²⁰⁹. Μετά τα σύντομα στιχηρά των Αίνων του πλ.δ' ήχου, παρατίθεται σε αργό μέλος ο ειρμός της γ' ωδής του κανόνος «*Ὁ στερεώσας κατ' ἀρχάς*». Ο Ραιδεστηνός ενώ στους κανόνες παραθέτει τον ίδιο κανόνα σε σύντομο μέλος, στις αργές καταβάσεις μελοποιεί τον ειρμό «*Οὐρανίας ἀψίδος*»²¹⁰ και ο εκδότης φροντίζει να συμπληρώσει το «κενό».

Στη συνέχεια, σαν σε παράρτημα, παρατίθενται τα ένδεκα αναστάσιμα εξαποστειλάρια μετά των θεοτοκίων αυτών και τα ένδεκα Εωθινά, «*ἀμφοτέρα ἐπιθεωρηθέντα καὶ διορθωθέντα κατὰ τὴν γραφὴν καὶ τὸ μέλος παρὰ Γεωργίου Ραιδεστηνοῦ Πρωτοψάλτου*»²¹¹. Υπάρχουν δύο διαφορετικές μελοποιήσεις για κάθε Εωθινό. Τα πρώτα είναι σύντομα, απλά και λιτά, πολύ κοντά στα αντίστοιχα του Πέτρου Λαμπαδαρίου. Η δεύτερη σειρά είναι αυτή που περιλαμβάνεται στο Πεντηκοστάριο, τα γνωστά αργά και έντεχνα Εωθινά με εκτενείς μελισματικές θέσεις. Από τη σειρά αυτή λείπουν το Ζ'²¹², Θ', Ι', και ΙΑ' αργά Εωθινά. Μετά δε από αυτά υπάρχει και το θεοτοκίον «*Ὑπερευλογημένη ὑπάρχεις Θεοτόκε Παρθένε*»²¹³, τονισμένο σύμφωνα με την παράδοση σε ήχο β'.

Πρέπει να επισημάνουμε ότι η παρούσα προσπάθεια αποτελεί μία πολύ σημαντική εκδοτική πρωτοβουλία, η οποία μας βοηθά να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο έβαλλαν στο Πατριαρχείο κατά το β' μισό του 19^{ου} αι. Κάποιοι μπορεί να χαρακτηρίσουν το *Αναστασιματάριον* προσωπικό έργο του Ραιδεστηνού. Πρέπει όμως να λάβουμε σοβαρά υπ' όψιν μας το αδιαμφισβήτητο γεγονός, ότι ο ίδιος ήταν αυστηρός τηρητής του πατριαρχικού ύφους και μεταφέρει και εδώ (όπως και στα υπόλοιπα έργα του) την προφορική παράδοση του διδασκάλου του Κωνσταντίνου και του πατριαρχικού ναού, τον οποίο επί πολλά έτη υπηρέτησε. Επιπλέον είναι γνωστό ότι ο ίδιος κατέκρινε, και μάλιστα σκωπτικώς, τον Ιωάννη Βυζάντιο²¹⁴ διότι εισάγει στο Αναστασιματάριό του καινοφανείς μελωδικές γραμμές, οι οποίες παρεκκλίνουν από την πατριαρχική παράδοση. Ο ίδιος χρησιμοποιούσε το μουσικό κείμενο του Πέτρου Λαμπαδαρίου και Πέτρου Βυζαντίου, όπως προκύπτει από τα χειρόγραφα που βρέθηκαν στο αρχείο του. Η αλήθεια είναι ότι το *Αναστασιματάριον* του Ιωάννου

ανάγνωση του. Από την άλλη όμως μία εκτύπωση με μεγαλύτερους χαρακτήρες μουσικού και ποιητικού κειμένου θα ήταν αδύνατο να περιλάβει όλο το υλικό σε ένα μόνο βιβλίο.

²⁰⁹ Η διαίρεση αυτή έχει επικρατήσει στις περισσότερες εκδόσεις Αναστασιματαρίου.

²¹⁰ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Αναστασιματάριον*, ό.π., σ. 357, 366, 480.

²¹¹ Ό.π., σ. 481. Πρόκειται για μία έκφραση την οποία χρησιμοποιεί πολύ συχνά ο Ραιδεστηνός στα έντυπα βιβλία και το χειρόγραφο αρχείο του.

²¹² Το συγκεκριμένο Εωθινό, σε αργό μέλος, έχει μελοποιησει πολλές φορές ο Ραιδεστηνός. Εκτός από τις δύο σε ήχο βαρύ διατονικό και εναρμόνιο, οι οποίες εκδόθηκαν στο *Πεντηκοστάριον*, υπάρχουν κι άλλες στο χειρόγραφο αρχείο του, οι οποίες έχουν ορισμένες διαφορές σε σχέση με τις εκδεδομένες. Είναι φανερό ότι ο πρωτοψάλτης δοκιμάζοντας διάφορες μουσικές φόρμες, προσπάθησε να τις συναρμόσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

²¹³ Ραιδεστηνός Γεώργιος, ό.π., σ. 515-516.

²¹⁴ Ό.π., σ. 9. Στον πρόλογο του *Αναστασιματαρίου* του ο κ. Καρακατσάνης, εκ παραδρομής τον αναφέρει ως τον Ιωάννη Τραπεζούντιο, πρωτοψάλτη της Μ.Χ.Ε. που ακμάζει κατά τον 18^ο αι. Πρόκειται όμως για τον Ιωάννη Βυζάντιο (†1866), με τον οποίο ο Ραιδεστηνός συνεργάστηκε στον πάνσεπτο πατριαρχικό ναό.

δεν χρησιμοποιήθηκε από τους πατριαρχικούς χορούς, αν και στον ελλαδικό χώρο γνώρισε τεράστια διάδοση, ιδιαίτερα μέσα από τις εκδόσεις της Χριστιανικής Αδελφότητας «Ζωή».

Η έκδοση αυτή, όπως ήταν φυσικό, προκάλεσε το έντονο ενδιαφέρον των ιεροψαλτών, αλλά και όσων ασχολούνται με τη ψαλτική τέχνη. Αυτό αποδεικνύεται από τον δεκασέλιδο κατάλογο φιλόμουσων συνδρομητών, που υπάρχει στο τέλος του βιβλίου. Εκεί βρίσκουμε περισσότερα από τριακόσια ονόματα συνδρομητών²¹⁵ από όλα τα μέρη της Ελλάδος, οι οποίοι έσπευσαν να προμηθευτούν το βιβλίο, πριν αυτό κυκλοφορήσει²¹⁶. Τέλος σημαντική παράλειψη για την αρτιότητα του βιβλίου αποτελεί η απουσία Πίνακα Περιεχομένων. Έστω κι αν το περιεχόμενο και η διάρθρωση των μαθημάτων είναι γνωστή σε όλους όσους ασχολούνται με την εκκλησιαστική μουσική, η αστοχία αυτή πρέπει να αναπληρωθεί σε επόμενες εκδόσεις.

δ) Τριώδιον.

Την 2^α Νοεμβρίου 2017 η Ιερά Μητρόπολη Αλεξανδρουπόλεως με Δελτίο Τύπου ανακοίνωσε ότι περιήλθε στην κατοχή της το χειρόγραφο αρχείο του Ραιδεστηνού και ότι άμεσα ο Σύλλογος Ιεροψαλτών θα εκδώσει το μουσικό του πόνημα *Τριώδιον*²¹⁷. Ταυτόχρονα καλούσε όσους διακονούσαν στα ιερά αναλόγια, τους σπουδαστές της εκκλησιαστικής μουσικής αλλά και κάθε ενδιαφερόμενο να συνδράμει στην έκδοση.

Λίγες ημέρες αργότερα ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως Άνθιμος Β΄ και ο πρωτοσύγκελος της μητροπόλεως π. Ειρηναίος Λαφτσήσ συνοδευόμενοι από μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου Ιεροψαλτών μετέβησαν στο Φανάρι. Σε συνάντηση που είχαν με τον Παναγιώτατο Οικουμενικό Πατριάρχη κ. κ. Βαρθολομαίο τον ενημέρωσαν για το σπουδαίο και πολύτιμο υλικό, που αποτυπώνει τη ψαλτική παράδοση του Πατριαρχείου και της Κωνσταντινουπόλεως. Ταυτόχρονα παρέδωσαν στην αρμόδια επιτροπή επί της Θείας Λατρείας του Οικουμενικού Πατριαρχείου ένα υπόμνημα, που περιείχε δακτυλογραφημένο το μουσικό κείμενο, συνοδευόμενο από πλούσιο φωτογραφικό υλικό, απόδειξη της γνησιότητας του αρχείου.

Η έκδοση έλαβε την έγκριση της επιτροπής του Πατριαρχείου και την πατριαρχική ευλογία δια πατριαρχικού γράμματος, το οποίο απέστειλε ο Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης και Οικουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαίος. Το πατριαρχικό έγγραφο με ημερομηνία 23 Δεκεμβρίου 2017 παρατίθεται στην αρχή του βιβλίου. Σ' αυτό ο προκαθήμενος της Ορθοδόξου

²¹⁵ Από τον Κατάλογο μπορούμε να αντλήσουμε ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τον τόπο κατοικίας και την ιδιότητα των φιλόμουσων συνδρομητών.

²¹⁶ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Αναστασιματάριον*, ό.π., σ. 517-526.

²¹⁷ Ιερά Μητρόπολη Αλεξανδρουπόλεως, Δελτίο Τύπου, «Έκδοση Τριωδίου του Γεωργίου Ραιδεστηνού», 2 Νοεμβρίου 2017, <https://imalexandroupolis.blogspot.com/2017/11/2112017.html>, ημερομηνία πρόσβασης 25 Ιουλίου 2019.

Εκκλησίας επισημαίνει ότι η διατήρηση του πατριαρχικού ύφους και ήθους είναι γνώριμη στη Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία, καθώς διακονήθηκε διαχρονικά από μεγάλες προσωπικότητες, οι οποίες υπηρέτησαν τα πατριαρχικά αναλόγια. Ένας από αυτούς ήταν και ο Γεώργιος Ραιδεστηνός. Ταυτόχρονα «έξ ὅλης καρδίας» επευλογεί την παρούσα έκδοση και συγχαίρει τον άγιο Αλεξανδρουπόλεως «διότι διὰ τῆς ἐμπνευσμένης ποιμαντορίας ὑμῶν ἐνισχύετε τοὺς συνεργοὺς ὑμῶν ἐν Κυρίῳ εἰς τὴν ἀγάπην, τὴν προσήλωσιν καὶ τὴν ἀνιδιοτελεῆ ἀφοσίωσιν των πρὸς τὴν ... Βασιλίδα Κωνσταντινούπολιν»²¹⁸.

Τον Ιανουάριο του 2018 ο Σύλλογος Ιεροσαλτών της Ιεράς Μητροπόλεως Αλεξανδρουπόλεως ανακοίνωσε ότι παρέλαβε τα πρώτα αντίτυπα του *Τριωδίου* του Γεωργίου Ραιδεστηνού. Το βιβλίο εκτυπώθηκε σε μέγεθος Α4. Προτιμήθηκε η τετραχρωμία, σκληρό εξώφυλλο και χρυσοτυπία. Αποτελείται από 214 σελίδες μουσικού κειμένου²¹⁹. Τα έξοδα για την έκδοση καλύφθηκαν από συνδρομές, γι' αυτόν τον λόγο στο τέλος του βιβλίου υπάρχει κατάλογος φιλόμουσων συνδρομητών²²⁰. Το βιβλίο συνοδεύει και ένας ψηφιακός δίσκος ακτίνας (CD) με ὕμνους, που αποδίδει η Χορωδία Ιεροσαλτών της Ιεράς Μητροπόλεως Αλεξανδρουπόλεως²²¹.

Η επίσημη παρουσίαση έλαβε χώρα στην Αλεξανδρούπολη, στο Πνευματικό Κέντρο της Μητροπόλεως, την 21^η Ιανουαρίου 2018. Στο πρώτο μέρος της παρουσίασης ο Σεβασμιώτατος Αλεξανδρουπόλεως εξήγησε την έννοια του Τριωδίου, ως περίοδο του εκκλησιαστικού έτους και ως βιβλίο. Στην συνέχεια παρουσίασε το βιβλίο ο γραμματέας του Συλλόγου κ. Μιχαήλ Αναστασιάδης, ο οποίος με την βοήθεια πλούσιου φωτογραφικού υλικού αναφέρθηκε στον τρόπο εργασίας του Συλλόγου, στην μουσική προσωπικότητα του Γεωργίου Ραιδεστηνού και τις συνθήκες υπό τις οποίες μας παρέδωσε το μελοποιητικό του έργο. Η εκδήλωση έκλεισε με ὕμνους του εκδοθέντος *Τριωδίου*, που απέδωσε για πρώτη φορά η χορωδία του Συλλόγου²²².

Λίγες ημέρες αργότερα ο άγιος Αλεξανδρουπόλεως συνοδευόμενος και πάλι από τον πρωτοσύγκελο π. Ειρηναίο Λαφτσή και μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου

²¹⁸ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Τριώδιον*, εκδ. Συλλόγου Ιεροσαλτών Ι.Μ. Αλεξανδρουπόλεως, Αλεξανδρούπολη 2018, σ. ε'-στ'.

²¹⁹ Η εκτύπωση και η βιβλιοδεσία έγινε από τις «Γραφικές Τέχνες Μέλισσα» σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων. Παρότι ο χρόνος ήταν ελάχιστος, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα κατάφεραν να παραδώσουν μία έκδοση ποιοτική και καλαίσθητη.

²²⁰ Από τον κατάλογο των συνδρομητών γίνεται εύκολα αντιληπτό το γεγονός ότι η έκδοση προκάλεσε τεράστιο ενδιαφέρον, όχι μόνο στον ελλαδικό χώρο αλλά και στο εξωτερικό. Ομογενείς από χώρες της Ευρώπης, τις Η.Π.Α, τον Καναδά βρίσκονται στον κατάλογο, ενώ πολλά βιβλία ταχυδρομήθηκαν στην Κύπρο και την Αυστραλία μετά την παρουσίασή του.

²²¹ Στον δίσκο ηχογραφήθηκαν ορισμένα από τα μέλη που περιέχονται στο βιβλίο. Μαζί με την χορωδία του Συλλόγου συμμετέχουν και οι κ. Αντώνιος Χατζόπουλος, άρχων ιερομνήμων της Μ.Χ.Ε. και κ. Ιωάννης Λιάκος, πρωτοψάλτης του Ιερού Μητροπολιτικού Ναού Αγ. Γρηγορίου Παλαμά Θεσσαλονίκης και Επίκουρος Καθηγητής Α.Ε.Α. Βελλάς Ιωαννίνων. Την ηχολημία έκανε ο κ. Ευάγγελος Γεωργαντζής και την σχεδίαση του ανέλαβε ο κ. Ευστράτιος Μπονδούκας.

²²² Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Ιερά Μητρόπολις Αλεξανδρουπόλεως, «Παρουσίαση του μουσικού βιβλίου *Τριώδιον* του Γεωργίου Ραιδεστηνού του Β'», 21 Ιανουαρίου 2018, https://imalexandroupolis.blogspot.com/2018/01/2112018_21.html, ημερομηνία πρόσβασης 28 Ιουλίου 2019.

του Συλλόγου Ιεροσαλτών μετέβησαν στην Κωνσταντινούπολη. Την Πέμπτη 1^η Φεβρουαρίου 2018 συναντήθηκαν με τον Παναγιώτατο Οικουμενικό Πατριάρχη και του παρέδωσαν επίσημα το Τριώδιον και δέχθηκαν τις ευλογίες του για το έργο που επιτέλεσαν αναδεικνύοντας την πατριαρχική ψαλτική παράδοση²²³.

Το βιβλίο περιέχει την από της Κυριακής του Τελώνου και του Φαρισαίου μέχρι της Κυριακής των Βαΐων Ακολουθία, συγκεκριμένα από ιδιόμελα των εσπερίων, της λιτής, των αποστίχων και των αίνων μαζί με τα δοξαστικά τους²²⁴. Ταυτόχρονα περιλαμβάνονται ορισμένα ιδιόμελα σε αργό στιχηραρικό μέλος²²⁵, κοντάκια και απολυτικά της περιόδου σε σύντομο ειρμολογικό μέλος, το μεγάλο προκειμένο «Μή αποστρέψης» σε δύο μελοποιήσεις, οι στίχοι των Ωρών της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, το Μέγα Απόδειπνο (μέλος Πέτρου Λαμπαδαρίου) με τα αργά προσόμοια και τα Θεοτοκία «Παναγία Θεοτόκε», «Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου» και το Κοντάκιο του Μεγάλου Κανόνος μελοποιημένα από τον Γεώργιο Ραιδεστηνό.

Ο χαρτόδετος κώδικας που περιείχε το *Τριώδιον* μαζί με το χειρόγραφο αρχείο του Γεωργίου Ραιδεστηνού και του υιού του Νικολάου παραδόθηκε από τους απογόνους τους στον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Αλεξανδρουπόλεως κ. Ανθιμο Β΄, το φθινόπωρο του 2016. Στο προλογικό σημείωμα ο άγιος Αλεξανδρουπόλεως καταθέτει τους προβληματισμούς του για τη μουσική της Εκκλησίας μας και δίδει σημαντικές πληροφορίες για το μουσικό αρχείο του μεγάλου πρωτοψάλτου²²⁶. Το χειρόγραφο υλικό βρισκόταν στην κατοχή της Αλίκης Κατωγιαννάκη, του Ιωάννου Κεσίσογλου και της Βασιλικής, κόρης του Νικολάου Ραιδεστηνού, υιού του Γεωργίου Ραιδεστηνού. «Ήταν μέσα σὲ τσάντες καὶ φάκελλα, τυλιγμένα καὶ δεμένα ἐπιμελῶς, σὰν κειμήλια ἱερά, πὸν φυλάχτηκαν ἀπὸ τὴ μανία τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἄγνοια τῶν ἐπιγενεστέρων»²²⁷. Η δισέγγονη του Αρχοντος το διατήρησε όλα αυτά τα χρόνια και το παρέδωσε σε δύο γνωστούς της, φίλους του Σεβασμιωτάτου, μέσω των οποίων δωρίθηκε στην Ιερά Μητρόπολη Αλεξανδρουπόλεως, για να διασωθεί και να αξιοποιηθεί. Ο Μητροπολίτης ευχαρίστησε γραπτώς τους δωρητές για την εμπιστοσύνη τους και παρέδωσε το υλικό στον Σύλλογο Ιεροσαλτών για να το αξιοποιήσει καταλλήλως.

Οι υπεύθυνοι του Συλλόγου προχώρησαν στη φωτογράφιση και ψηφιοποίηση του υλικού. Η γραφή του πρωτοτύπου είναι του ίδιου του Ραιδεστηνού. Ο κώδικας

²²³ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Ιερά Μητρόπολις Αλεξανδρουπόλεως, «Επίσκεψη στην Κωνσταντινούπολη και επίδοση του *Τριωδίου* στον Οικουμενικό Πατριάρχη», 1 Φεβρουαρίου 2018, <https://imalexandroupolis.blogspot.com/2018/02/122018.html>, ημερομηνία πρόσβασης 28 Ιουλίου 2019.

²²⁴ Το Τριώδιο ως βιβλίο έτυχε αρκετών μελοποιήσεων. Από το 1820 έως το τέλος του 19^{ου} αι. περισσότερα από δέκα βιβλία τυπώθηκαν με ύμνους του Τριωδίου. Επομένως, αν και υπάρχουν στις ημέρες του αρκετές μελοποιήσεις, ο Ραιδεστηνός γράφει το δικό του πόνημα για να διασώσει την παράδοση, της οποίας ο ίδιος είναι αυτήκοος μάρτυς.

²²⁵ Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το πολύ όμορφο ιδιόμελο της Κυριακής των Απόκρεω (εσπέρας) «*Λιχνευσάμενοι τὴν πρώτην ὑπέστημεν νέκρωσιν*», το οποίο ο Ραιδεστηνός τονίζει με εξαιρετική τέχνη και το πρώτο ιδιόμελο της Μεγάλης Τεσσαρακοστής «*Ἐλαμψεν ἡ χάρις σου Κύριε*» του Ιακώβου Πρωτοψάλτου, «*καλλωπισθὲν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Ραιδεστηνοῦ*».

²²⁶ Πρέπει να αναφέρουμε ότι το προλογικό σημείωμα του Σεβασμιωτάτου έχει συνταχθεί με ιδιαίτερη επιμέλεια. Αποτελείται από τέσσερις παραγράφους. Οι τρεις πρώτες αποτελούνται από 170 λέξεις και η τελευταία από 85.

²²⁷ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Τριώδιον*, ό.π., σ. η΄.

ήταν δεμένος, αποτελούμενος από 163 σελίδες αριθμημένες σε καλή κατάσταση. Ενδεχομένως να αποτελούσε το πρότυπο, για να παραδοθεί στο τυπογραφείο. Οι διαστάσεις του είναι 20,5X13,5 εκ. και το εξώφυλλο του χρώματος μαύρου. Οι χαρακτήρες ποσότητας και ποιότητας σημειώνονται με μπλε μελάνι. Αντίθετα τα χρονικά σημεία (γοργά, δίγοργα), τα σημεία αλλοιώσεως (φθορές, χρώες), οι σημειώσεις του συγγραφέα που τίθενται πριν τα τροπάρια και η πλειονοψηφία των αρχιγραμμμάτων με κόκκινο. Στην πρώτη του σελίδα φέρει επιγραφή «*Ἰδιόμελα καὶ Δοξαστικά τοῦ Τριωδίου*»²²⁸. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ιδιόχειρες σημειώσεις του με την ημερομηνία συγγραφής μετά τη μελοποίηση κάποιων τροπαρίων.

Το μουσικό κείμενο αντιγράφηκε προκειμένου να εκδοθεί. Πρέπει εδώ να επισημάνουμε ότι όλη η προσπάθεια έγινε με απόλυτο σεβασμό στο χειρόγραφο, χωρίς καμία παρέμβαση, που θα μπορούσε έστω και λίγο να αλλοιώσει κάτι από αυτά, που ο Ραιδεστηνός μελοποίησε. Το ποιητικό κείμενο δεν διορθώθηκε. Προτιμήθηκε να διατηρηθεί αυτό που χρησιμοποιούσαν την εποχή εκείνη στον Πατριαρχικό Ναό²²⁹. Επιπλέον μεταγράφηκαν οι συνθέσεις με σεβασμό στη γραφή του και τα συγκεκριμένα ορθογραφικά ιδιώματα που μεταχειριζόταν. Ειδική αναφορά γίνεται για τα θέματα αυτά στην *Αγία και Μεγάλη Εβδομάδα* από τον ίδιο τον εκδότη²³⁰. Και στο πόνημα αυτό διατηρήθηκε ο φθόγγος Κε ως βάση του β' ήχου της εκκλησιαστικής μουσικής, χαρακτηριστικό της γραφής του Άρχοντος.

Πολύ μικρός ήταν ο αριθμός των παρεμβάσεων. Στόχος των εκδοτών ήταν να παρουσιάσουν ένα βιβλίο, το οποίο να είναι πλήρες και λειτουργικό, ώστε να χρησιμοποιείται στο αναλόγιο. Με βάση αυτή τη λογική συμπληρώθηκε μία φράση του ιδιόμελου «*Ἡ τῶν ἀγαθῶν πρόξενος νηστεία*», η οποία δεν βρέθηκε στο χειρόγραφο. Το συγκεκριμένο ιδιόμελο ψάλλεται την Τετάρτη της Δ' Εβδομάδος των Νηστειῶν. Για τη συμπλήρωση προτιμήθηκε το «*Δοξαστάριο*» του Πέτρου Λαμπαδαρίου του Πελοποννησίου²³¹. Επιπλέον ορισμένες σελίδες, που περιείχαν ιδιόμελα και δοξαστικά και βρισκόταν σε λάθος θέση, μεταφέρθηκαν στη θέση τους²³². Η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε και για δύο προσόμοια, τα οποία μελοποιήθηκαν στο εσώφυλλο²³³.

Και στο *Τριώδιον* βλέπουμε ότι ο Ραιδεστηνός μελοποιεί σύμφωνα με το νόημα του ποιητικού κειμένου και οι μουσικές του γραμμές επιχειρούν να αποδώσουν τους νοηματικούς άξονες των ψαλλομένων. Το μέλος υπηρετεί τον λόγο, αποτελεί το ένδυσμά του και τον αναδεικνύει δίχως να τον καλύπτει. Οι γραμμές του ακολουθούν το παραδοσιακό ψαλτικό ύφος, ενώ ακόμη και οι μελισματικότερες

²²⁸ Ραιδεστηνός Γεώργιος, ό.π., σ. ιβ'-ιγ'.

²²⁹ Αν και το ποιητικό κείμενο έχει ορισμένες διαφορές σε σχέση με το νυν εν χρήσει κείμενο που εκδίδει η Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, προτιμήθηκε από τα μέλη του Συλλόγου να διατηρηθεί το κείμενο ως έχει και για ιστορικούς λόγους.

²³⁰ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Η Αγία ...*, ό.π., σ. η'-θ'.

²³¹ Πρόκειται για τον τελευταίο στίχο του ιδιόμελου «...καὶ ἀζΐως σὺν Πατρὶ τε καὶ Πνεύματι δοξάζοντας». Πέτρος Λαμπαδαρίου, *Σύντομον Δοξαστάριον, μεταφρασθέν κατά την νέαν μέθοδον της Μουσικής των Μουσικολογιωτάτων Διδασκάλων του νέου Συστήματος*, Βουκουρέστι 1820, σ. 274.

²³² Προφανώς το λάθος έγινε κατά το δέσιμο του κώδικα.

²³³ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Τριώδιον*, ό.π. σ. ιγ'.

θέσεις του δίνουν την αίσθηση ενός εκκλησιαστικού ακούσματος. Πρέπει δε να προσθέσουμε ότι το βιβλίο γράφτηκε επιμελώς. Τα φθογγόσημα είναι στοιχισμένα και τακτοποιημένα. Οι θέσεις του είναι τονισμένες προσεκτικά, χρησιμοποιεί πολύ λίγους τρίσημους πόδες. Ακόμη και τα αρχιγράμματα, γραμμένα σε μεγαλύτερο μέγεθος με κόκκινο μελάνι, αποδεικνύουν ότι ο μελοποιός εργάστηκε με μεράκι και χωρίς βιασύνη.

Αυτή η επιμέλεια με την οποία ήταν μελοποιημένο το *Τριώδιο*, το γεγονός ότι πηγάζει από την παράδοση και μάλιστα από την πατριαρχική, καθώς και η ανάγκη να ανατροφοδοτηθεί η λατρευτική μουσική με μουσικά κείμενα δοκιμασμένα και ικανά να χρησιμοποιούνται στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας, «υποχρέωσε» τον Σύλλογο Ιεροψαλτών Αλεξανδρουπόλεως να προχωρήσει στην έκδοση του. Ταυτόχρονα ανακοίνωσε ότι προτίθεται να συνεχίσει την προσπάθεια αυτή προσφέροντας στο ευρύ κοινό κι άλλα έργα του Γεωργίου Ραιδεστηνού²³⁴.

ε) Θεία Λειτουργία

Με αφορμή την συμπλήρωση 130 ετών από την κοίμηση του Γεωργίου Ραιδεστηνού, τον Αύγουστο του 2019, ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως κ.κ. Άνθιμος απέστειλε επιστολή προς την Α.Θ.Π. τον Οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίο. Στην επιστολή αυτή ζητούσε την πατριαρχική ευλογία για την έκδοση της *Θείας Λειτουργίας* του Γεωργίου Ραιδεστηνού του Β΄.

Λίγες ημέρες αργότερα, αρχές Σεπτεμβρίου, ο Σύλλογος Ιεροψαλτών Αλεξανδρουπόλεως απέστειλε στην επιτροπή επί της Θείας Λατρίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου υπόμνημα. Σ' αυτό υπήρχε το μουσικό κείμενο του υπό έκδοση έργου και αρκετές φωτογραφίες των χειρογράφων που χρησιμοποιήθηκαν, ώστε με την μέθοδο της αντιπαραβολής να διαπιστωθεί η γνησιότητα των μελών και η ακριβής αντιγραφή του.

Στις 20 Σεπτεμβρίου 2019 ο Σύλλογος ανακοίνωσε την πρόθεση του να παραδώσει στην ιεροψαλτική κοινότητα το παραπάνω πόνημα. Επιπρόσθετα καλούσε τους φιλόμους ιεροψάλτες, μουσικούς και φίλους της εκκλησιαστικής μουσικής να συνδράμουν στην προσπάθεια αυτή²³⁵. Σε σύντομο χρονικό διάστημα καταρτίστηκε πίνακας συνδρομητών και το έργο εστάλη προς εκτύπωση.

Το βιβλίο περιέχει «*ἅπαντα τὰ τῆς Θείας καὶ Ἱερᾶς Λειτουργίας μαθήματα*». Στην αρχή της έκδοσης παρατίθεται πατριαρχικός χαιρετισμός²³⁶, τον οποίο απέστειλε ο Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης και Οικουμενικός

²³⁴ Ραιδεστηνός Γεώργιος, ὀ.π. σ. ἰδ'.

²³⁵ Ολόκληρο το κείμενο της ανακοίνωσης βλ. Σύλλογος Ιεροψαλτών Αλεξανδρουπόλεως, «Έκδοση *Θείας Λειτουργίας* Γεωργίου Ραιδεστηνού», 20 Σεπτεμβρίου 2019, <https://www.facebook.com/pg/sxima2017/posts/>, ημερομηνία πρόσβασης 21 Νοεμβρίου 2019.

²³⁶ Ο πατριαρχικός χαιρετισμός εστάλη προς τον Σεβ. Μητροπολίτη Αλεξανδρουπόλεως την 16^η Νοεμβρίου 2019.

Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαίος, «διά νά συμπεριληφθῆ εἰς τό παρόν ἀξιόλογον πόνημα»²³⁷.

Ο Παναγιώτατος επισημαίνει ότι η εκκλησιαστική μουσική, ως λειτουργική τέχνη και θεολογική γλώσσα, «ἀποτελεῖ πολυτιμότεον κεφάλαιον τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Γένους» και κάθε προσπάθεια «μελέτης καί ἀνάδειξης τῶν μνημείων καί τοῦ πνεύματος τοῦ ὑψηλοῦ τούτου πολιτισμοῦ» επαινείται και επευλογεῖται. Επιπλέον τονίζει ότι το Φανάρι πρωτοστατεῖ στη διαφύλαξη και την καλλιέργεια του πατριαρχικού ὕφους, το οποίο αποτελεί μία παράδοση ψαλμωδίας «εὐμόλπου, ἀρρενωπῆς, ἀνεπιτηδεύτου...». Η τέχνη αυτή είναι εκκλησιαστική και βαθιά θεολογική, η οποία κατανύσσει τους πιστούς και τους οδηγεί στη δοξολογία του Τριαδικού Θεού.

Στο τέλος της επιστολής ο προκαθήμενος της Ορθοδόξου Εκκλησίας εκφράζει την ευαρέσκειάν του προς τον ἅγιον Αλεξανδρουπόλεως, για την πιστότητα προς την παράδοση και τη μέριμνά του, ὥστε να υμνεῖται το ὄνομα του Θεοῦ «διά τῆς δημοσιεύσεως ἀνεκδότων μουσικῶν ἔργων χαρισματικῶν προσωπικοτήτων». Ταυτόχρονα καταστέφει δια της πατριαρχικῆς ευχῆς και ευλογίας τα μέλη του Συλλόγου επικαλούμενος τη χάρη και το ἔλεος του Θεοῦ προς ὅλους.

Το βιβλίο παρουσιάστηκε επίσημα στην Αλεξανδρούπολη την 26^η Ιανουαρίου 2020. Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε εντός του Ιερού Μητροπολιτικού Ναοῦ του Ἁγίου Νικολάου Αλεξανδρουπόλεως. Ο Γενικός Αρχιερατικός Επίτροπος της Ιεράς Μητροπόλεως Αλεξανδρουπόλεως π. Κωνσταντῖνος Κωστάκης μίλησε για τη σημασία της Θείας Λειτουργίας στη ζωή των χριστιανῶν, την αξία της βυζαντινῆς μουσικῆς και ειδικότερα για τη σπουδαιότητα του χειρόγραφου υλικού, που παραδόθηκε ἀπό τον Γεώργιο Ραιδεστηνό. Ακολούθως, ο πρόεδρος του Συλλόγου Ιεροψαλτῶν αναφέρθηκε στη ζωή και το ἔργο του Ραιδεστηνοῦ. Η χορωδία του Συλλόγου πλαισίωσε την εκδήλωση ἀποδίδοντας κατάλληλους ὕμνους²³⁸.

Το πόνημα αυτό αποτελεί τη συνέχεια της πρώτης εκδοτικῆς προσπάθειας του Συλλόγου, της ἐκδοσης δηλαδή του *Τριωδίου* του Γ. Ραιδεστηνοῦ. Στην παρούσα ἐκδοση οι υπεύθυνοι του Συλλόγου ἔκριναν σκόπιμο να παραμείνουν πιστοί στη μεθοδολογία που ἀκολούθησαν και στο *Τριῶδιο*. Ἀπό το πλῆθος των αὐτόγραφων κωδίκων ἐπιλέχθηκαν οι συνθέσεις, οι οποίες ψάλλονται στη Θεία Λειτουργία. Το μουσικό κείμενο, που παρέδωσε ο μελουργός, ἀντιγράφηκε πιστά χωρίς να ἀλλοιωθεῖ. Διατηρήθηκαν οι ιδιόχειρες σημειώσεις του Ραιδεστηνοῦ, το χρώμα των χαρακτήρων που χρησιμοποίησε²³⁹ και η ὀρθογραφία του, η οποία ἀποτελεῖ βασικό συστατικό της μουσικῆς προσωπικότητάς του.

²³⁷ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Θεία Λειτουργία*, ἐκδ. Συλλόγου Ιεροψαλτῶν Ι.Μ. Αλεξανδρουπόλεως, Αλεξανδρούπολη 2019, σ. ε'-στ'.

²³⁸ Η χορωδία του Συλλόγου ἔψαλε στίχους ἀπό τα «Πολίτικα Ανοιξαντάρια», το Κοινωνικό της Δευτέρας «Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους...» σε ἦχο β' και ἓνα «Ἄξιον ἔστιν» σε ἦχο πλ.δ', ἐπιχειρώντας να δείξει ὅτι οι συνθέσεις που ψάλλονται στην Θεία Λειτουργία πρέπει να εἶναι λιτές και ἀπέριττες, σύμφωνα με την παράδοση της Εκκλησίας.

²³⁹ Ο Ραιδεστηνός ἀκολουθώντας τον τύπο ἀντιγραφῆς χειρόγραφων κωδίκων χρησιμοποίησε κόκκινο μελάνι για τις ἐπικεφαλίδες, τα γοργά, τὰ μαρτυρικά σημεῖα και τα ἀρχιγράμματα και μαύρο για τα ὑπόλοιπα.

Ο μελουργός δεν είχε καταρτίσει συγκεκριμένη συλλογή, στην οποία να βρίσκονται συγκεντρωμένα όλα τα μαθήματα που χρησιμοποιούσε κατά τη διακονία του στο αναλόγιο. Όλα τα μέλη, που ψάλλονται στην θεία Λειτουργία, βρίσκονται διάσπαρτα στο αρχείο του. Αφού ψηφιοποιήθηκαν, αντιγράφηκαν και ταξινομήθηκαν σύμφωνα με τη διάταξη που συναντάται σε ανάλογες έντυπες εκδεδομένες συλλογές. Μοναδική εξαίρεση στον κανόνα αυτό αποτελεί η μεταφορά των τριπλών «Κύριε ἐλέησον» στην αρχή του βιβλίου²⁴⁰.

Σκοπός του Συλλόγου είναι να παρουσιάσουν ένα βιβλίο πλήρες, ώστε να είναι χρηστικό στο αναλόγιο. Για τον λόγο αυτό προστέθηκαν τα παρακάτω μέλη:

- Τα αντίφωνα και το Εισοδικόν της Κυριακής «*Δεῦτε προσκυνήσωμεν*» από τον Πέτρο Λαμπαδάριο²⁴¹.
- Ο αντί του «*Ἄξιον ἔστιν*» ψαλλόμενος ύμνος εις την εορτήν της Μεταμορφώσεως «*Νῦν τὰ ἀνήκουστα ἠκούσθη*».
- και το Μεγαλυνάριον της εορτῆς των Εισοδίων της Θεοτόκου «*Ἄγγελοι τὴν εἴσοδον τῆς Παναγνους*» από την *Μουσική Συλλογή* του Γ. Πρωγάκη²⁴².

Ο ψαλλόμενος κατά την απόλυσιν ύμνος «*Τὸν Δεσπότην καὶ Ἀρχιερέα ἡμῶν*» ελήφθη από το χειρόγραφο αρχείο του Νικολάου Ραιδεστηνού, υιού του Γεωργίου. Ο Νικόλαος το καταγράφει «*ὡς ἐψάλλετο ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου μοι πατρός*» σύμφωνα με την αυτόγραφο σημείωση του.

Στο βιβλίο περιλαμβάνονται δύο σειρές χερουβικών πλήρεις. Σύμφωνα με ιδιόχειρη σημείωση του μελοποιού «*μελοποιήθηκαν κατ' ἐκλογήν συνοπτισμοῦ*»²⁴³. Δηλαδή ερανίζεται και προχωρά στη σύντμηση μελικῶν θέσεων παλαιότερων μελωδῶν. Η τρίτη σειρά αποτελείται από πέντε χερουβικά. Δύο ἐξ' αὐτῶν σε ἦχο γ'. Το πρώτο μελοποιήθηκε κατ' αἴτησιν μαθητοῦ του και το τελευταίον χερουβικό της σειράς είναι οκτάηχο²⁴⁴.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στη *Θεία Λειτουργία* περιλαμβάνονται και πέντε χερουβικά αρχαίων διδασκάλων. Πρόκειται για τις συνθέσεις του Ιωάννου Κλαδά σε ἦχο α', του Μανουήλ Αγαλλιανού σε ἦχο β', το φερόμενο ως σύνθεση του Ιωάννου Δαμασκηνού σε ἦχο πλ.β', του Παναγιώτη Χρυσάφη του νέου και του Δούκα Συρόπουλου σε πλ.δ'. Τα μαθήματα αυτά δίδασκε ο Ραιδεστηνός στην Πατριαρχική Μουσική Σχολή, στην οποία διετέλεσε καθηγητής, την περίοδο που διακόνησε ως λαμπαδάριος του πατριαρχικού ναού, αλλά και σε ὅλη την διδακτική του πορεία ἕως το τέλος της ζωῆς του.

²⁴⁰ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Θεία Λειτουργία...*, ὁ.π., σ. θ'.

²⁴¹ Ἰωάννου Λαμπ. και Στεφάνου α' δομ., *Πανδέκτη της Ιεράς Εκκλησιαστικῆς Ὑμνωδίας*, τ. Δ' Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1851, σ. 26-27.

²⁴² Πρωγάκη Γεωργίου, *Μουσική Συλλογή*, τ. Γ', Κωνσταντινούπολη 1909, σ. 256, 268.

²⁴³ Ο Ραιδεστηνός αποστήθισε τα χερουβικά και τα κοινωνικά παλαιότερων διδασκάλων και τα ἔψαλλε χωρίς να χρησιμοποιεῖ μουσικό κείμενο, προσθέτοντας τις δικές του μουσικές θέσεις. Βλ. Βουδούρης Ἄγγελος, *Πρωτοψαλτικά ...*, ὁ.π., § 593, σ. 353.

²⁴⁴ Το χερουβικό, αφού κινεῖται αριστοτεχνικά και στους οκτῶ ἦχους, ολοκληρώνεται στη λέξη «*προσάδοντες*». Για να μη μείνει ἡμιτελές, συμπληρώθηκε το υπόλοιπο του ὕμνου «*πᾶσαν τὴν βιωτικὴν ἀποθώμεθα μέριμναν*» από ἄλλο χειρόγραφο. Αξίζει να σημειωθεί ότι μελοποιήθηκε από τον Ραιδεστηνό σε ἓνα φύλλο χαρτιοῦ του Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, με το οποίο ως πρόεδρος αὐτοῦ καλεῖ τα μέλη του να παραστούν στο μνημόσυνο του «*ἀειμνήστου μουσικοδιδασκάλου Στεφάνου Βυζαντίου*».

Μετά την απομάκρυνσή του από τον πατριαρχικό ναό ο Ραιδεστηνός μελοποίησε και ορισμένα λειτουργικά. Τα πιο γνωστά είναι τονισμένα σε ήχο β', ενώ στο αρχείο του βρέθηκαν και ορισμένα σε άλλους ήχους. Φαίνεται ότι παρακινήθηκε στην μελοποίησή τους από τους φίλους του, τον δημοσιογράφο και εκδότη Σταύρο Βουτυρά και τον δικηγόρο Βασίλειο Πανοικίδη. Είναι γνωστό ότι ο ίδιος ποτέ δεν έψαλλε αυτές τις συνθέσεις, μένοντας πιστός στην πατριαρχική παράδοση, που επιβάλλει τη «χύμα» ψαλμώδησή τους. Όταν οι δομέστικοι και οι κανονάρχες τα έψαλλαν, αυτός παρέμενε στο στασίδι του ακίνητος, έχοντας κλειστό το στόμα²⁴⁵.

Μεγάλη είναι η ποικιλία των συνθέσεων του θεομητορικού ύμνου «*Ἄξιον ἔστιν*»²⁴⁶. Ο άρχοντας ακολουθεί τον τρόπο μελοποίησης προγενεστέρων μουσικοδιδασκάλων, χωρίς να απομακρύνεται από το παραδοσιακό πατριαρχικό ύφος. Μελοποιεί σε όλους τους ήχους, σύμφωνα με την παράδοση των μελοποιήσεων που ξεκινά από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, τρία σε ήχο δ' (λέγετο, άγια και εκ του φθόγγου Πα) και στον πλ.α', έξι σε βαρύ και από δύο στον πλ.β' και πλ.δ'.

Στα πλαίσια των εξηγητικών του προσπαθειών, μας παραδίδει το «*άργον βυζαντινόν*» σε δύο μελοποιήσεις²⁴⁷. Επιπλέον από το ίδιο «*Ἄξιον ἔστιν*» μελοποιεί και ένα «*συντετμημένο*» και ένα ακόμη συντομότερο. Στο βιβλίο περιλαμβάνονται και τρεις συνθέσεις του ύμνου, που φέρουν την ένδειξη του ήχου και με την αραβοπερσική του ονομασία, τρία «*μελοποιηθέντα χάριν συντομίας*», ένα με την ονομασία «*Βλάχικον*» και ένα του Γεωργίου Σαρανταεκκλησιώτου.

Ειδική αναφορά πρέπει να γίνει στα οκτάηχα «*Ἄξιον ἔστιν*». Συνθέσεις οκτάηχες, έξοχα δείγματα καλοφωνίας, συναντώνται στα Στιχηράρια ήδη από τον 13^ο αι. και φθάνουν μέχρι την εποχή του Ραιδεστηνού, με ιδιαίτερη προτίμηση των μελουργών σε θεοτοκία μαθήματα.

Ο άρχων πρωτοψάλτης, δεινός μελοποιός, μάς παραδίδει συνθέσεις αυτού του είδους²⁴⁸. Οι πέντε από αυτές αφορούν τον συγκεκριμένο ύμνο. Πιθανότατα είναι και οι αρχαιότερες, μαζί με τις αντίστοιχες συνθέσεις του αρχidiaκόνου Ανθίμου και του Αντωνίου Δεναζά του Θηραίου²⁴⁹. Στην πρώτη εξ' αυτών ο ήχος που ακολουθεί σηματοδοτείται με την αρκτική του μαρτυρία, ενώ σε άλλη βρίσκουμε ιδιόχειρη σημείωση του μελουργού με τη φράση «*δρόμος Πέτρου Λαμπαδαρίου και Ιακώβου*

²⁴⁵ Βουδούρης Άγγελος, *Πρωτοψαλτικά...*, ό.π., § 431, σ. 300.

²⁴⁶ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Θεία Λειτουργία...*, ό.π., σ. 247-294.

²⁴⁷ Στρομπάκης Μιχαήλ, «Η μελοποίηση του “Ἄξιον ἔστιν” στις ελληνόφωνες έντυπες εκδόσεις του 19^{ου} αι. Μουσικολογικές παρατηρήσεις», *Θεωρία και Πράξη της Ψαλτικής Τέχνης*, Εισήγηση στο Ζ' Διεθνές Συνέδριο I.B.M., Αθήνα 18-20 Οκτωβρίου 2018. Η σύνθεση μας παραδίδεται από τον Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα στις εξηγήσεις του (Ε.Β.Ε.-Μ.Τ.Π. 705, φ. 778) και έχει εκδοθεί στο έργο: Κυριαζίδης Αγαθάγγελος, *Εν άνθος της καθ' ημάς Εκκλησιαστικής μουσικής*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1896, σ. 323. Η σύγκριση των δύο γραφών αποδεικνύεται πολύ χρήσιμη για την κατανόηση της ενέργειας συγκεκριμένων σημοδόφωνων της βυζαντινής σημειογραφίας.

²⁴⁸ Εκτός από το χερουβικό και τα «*Ἄξιον ἔστιν*» στο χειρόγραφο του αρχείο υπάρχει μελοποιημένο αργό δοξαστικό της εορτής του Αγίου Γερασίμου, κατά μίμησην του δοξαστικού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου «*Θεαρχίω νεύματι*».

²⁴⁹ Δημήτριος Μπαλαγεώργος, «Τα οκτάηχα μέλη της Ψαλτικής στη χειρόγραφη παράδοση», *Θεωρία και Πράξη της Ψαλτικής Τέχνης*, Εισήγηση στο Ζ' Διεθνές Συνέδριο I.B.M., Αθήνα 18-20 Οκτωβρίου 2018, σ. 487-507. Ο Ραιδεστηνός τονίζει τα «*Ἄξιον ἔστιν*» σύμφωνα με τη φυσική εναλλαγή των ήχων, αλλά και σε ζεύγη κυρίων και πλαγίων. Όλα επανέρχονται και καταλήγουν στον αρχικό α' ήχο.

Πρωτοψάλτου». Η φράση αποτελεί απόδειξη της προσκόλλησής του στις παραδεδομένες θέσεις των προκατόχων του στον πάνσεπτο πατριαρχικό ναό.

Στη Συλλογή αυτή περιλαμβάνονται και μία σειρά Κοινωνικών της Εβδομάδος²⁵⁰. Στο χειρόγραφο φέρουν την επιγραφή «*ἀρχαῖα*». Πρόκειται για συνθέσεις του Πέτρου Μπερεκέτου. Ο Ραιδεστηνός πιθανότατα έχει υπ' όψιν του τις εξηγήσεις του Χουρμουζίου²⁵¹, δεν πρέπει όμως να αποκλείσουμε και την πιθανότητα να αντιγράφει από άλλο αντιγραφέα ή να εξηγεί από την παλαιά γραφή. Είναι άξιο προσοχής ότι μελοποιούνται σε ήχο αντίστοιχο με την ημέρα. Για τη Δευτέρα, ήχος β', για την Τρίτη, ήχος γ' κ.ο.κ.²⁵².

Στην συλλογή βρίσκουμε μελοποιημένο και το ευαγγελικό ανάγνωσμα της Θ' Κυριακής του Λουκά²⁵³. Η καταγραφή αυτή μπορεί να μας βοηθήσει να εξάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα για την εμμελή απαγγελία του ευαγγελίου κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνας και να προχωρήσουμε σε σύγκριση με τον τρόπο που απαγγέλλεται σήμερα στους ναούς.

Ειδική αναφορά πρέπει να γίνει και στη μελοποίηση των λειτουργικών της Θείας Λειτουργίας του Μεγάλου Βασιλείου. Εκτός από τα γνωστά μέλη «*μελοποιηθέντα παρά Ιωάννου Πρωτοψάλτου τοῦ Γλυκέως, συντηθέντα δὲ παρά Ιωάννου Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας τοῦ Τραπεζουντίου*», μας παραδίδει και ένα «*Σὲ ὕμνοῦμεν*» συντετημημένο²⁵⁴. Ακολουθώντας το παράδειγμα μεγάλων μουσικοδιδασκάλων, οι οποίοι μετά την Άλωση προχωρούν στη σύντηψη και τον καλλωπισμό παλαιότερων συνθέσεων, προσφέρει στην Εκκλησία μία σύνθεση, η οποία καλύπτει συγκεκριμένες λειτουργικές ανάγκες. Το μέλος ακολουθεί τις παλαιότερες παραδεδομένες θέσεις και η μετάβαση από τη μία μελική φράση στην επόμενη γίνεται ομαλά χωρίς να καταστρέφεται ο ρυθμός και να διασπάται η ενότητά του.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι και με την έκδοση αυτή αναδεικνύεται η μουσική προσωπικότητα του Αρχοντος και έχουμε τη δυνατότητα να κατανοήσουμε καλύτερα την εποχή στην οποία έζησε, δραστηριοποιήθηκε και μεγαλούργησε. Πολύ σημαντικό επίσης είναι το γεγονός ότι ο Σύλλογος Ιεροσαλτών Αλεξανδρουπόλεως εξέφρασε και πάλι την πρόθεσή του να συνεχίσει την προσπάθεια ανάδειξης του έργου αυτού και να το παρουσιάσει στο ευρύ κοινό²⁵⁵.

²⁵⁰ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *ό.π.*, σ. 320-339.

²⁵¹ Τα κοινωνικά αυτά δημοσιεύθηκαν στο: Πέτρος Μπερεκέτης, *Άπαντα*, Βυζαντινή Ποταμιής τ. Γ', Αθήνα 1996, που εξέδωσε ο κ. Χαράλαμπος Καρακατσάνης. Στα δύο πρώτα κοινωνικά παρατηρούνται αρκετές διαφορές, συμπίπτουν όμως με την εξήγηση που έχει κάνει ο κ. Ιωάννης Αρβανίτης.

²⁵² Στο βιβλίο υπάρχει και ένα κοινωνικό «*Αίνείτε*», τονισμένο στον πλάγιο του δευτέρου ήχο. Φέρει την παρακάτω επιγραφή: «*Τὸ παρὸν διορθωθὲν παρὰ Γεωργίου Πρωτοψάλτου τοῦ Ραιδεστηνοῦ τοῦ Β' κατ' αἴτησιν τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Χ. Πασχάλη. Τῆ 15ῃ Σεπτεμβρίου 1883*», Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Θεία Λειτουργία...*, *ό.π.*, σ. 340.

²⁵³ Λκ. ιβ' 16-21, η' 8.

²⁵⁴ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *ό.π.*, σ. 230-231.

²⁵⁵ *Ο.π.*, σ. ιβ'.

2. Εκδεδομένες συνθέσεις του Γεωργίου Ραιδεστηνού.

Εκτός από τα τυπωμένα βιβλία του Ραιδεστηνού υπάρχουν και πολλά άλλα μελουργήματά του, τα οποία δημοσιεύτηκαν σε βιβλία διαφόρων εκδοτών²⁵⁶. Στο *Μουσικόν Απάνθισμα* του Δημητρίου Κυφιώτου, στην έκδοση του 1894, και συγκεκριμένα στο μουσικό του μέρος, που περιλαμβάνεται στο β' τεύχος του βιβλίου, βρίσκουμε τα παρακάτω μέλη: Αργά «*Κύριε ἐλέησον*» σε ήχο γ', Λειτουργικά σε ήχο β' εκ του φθόγγου Γα ως Βου, «*Ἄξιον ἔστιν*» σε ήχο βαρύ εναρμόνιο, ύμνος εις τον Αγ. Ιωάννη τον Δαμασκηνό μελοποιηθείς παρά Γ. Ραιδεστηνού, ποίημα Γ. Νιάγκα και ύμνος προς την Α.Θ.Π. πρώην Οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ. Ιωακείμ Γ' επίσης «*μελοποιηθείς παρά Γ. Ραιδεστηνοῦ*»²⁵⁷ και ποίημα του Μητροπολίτου Δράμας κ. Γερμανού.

Στην έκδοση του 1901 ο Δ. Κυφιώτης δημοσιεύει περισσότερα μέλη του Ραιδεστηνού: το γνωστό «*Εἰς πολλὰ ἔτη*», το τρίτο «*Ἀλληλούια*» από τα «*Ἀνοιξαντάρια*», τα αργά «*Κύριε ἐλέησον*» του γ' ήχου, το «*Δόξα σοι Κύριε*» και το «*Εἰς πολλὰ*» του Ευαγγελίου. Επιπρόσθετα, χερουβικά κατά μίμησιν Γεωργίου Βιολάκη και Γεωργίου Ραιδεστηνού ψαλλόμενα παρά Πολυχρονίου Παχειδου, λειτουργικά σε ήχο β' και το «*Νῦν αἱ δυνάμεις*», το οποίο υπάρχει στην Μεγ. Εβδομάδα²⁵⁸.

Ο Αγαθάγγελος Κυριαζίδης στο πόνημά του *Ἐν Ἄνθος της καθ' ημάς Εκκλησιαστικῆς Μουσικῆς* δημοσιεύει τα παρακάτω μέλη²⁵⁹: τα «*πολίτικα*» Ἀνοιξαντάρια που προδημοσιεύτηκαν στο Πεντηκοστάριον, το δοξαστικό της Θ' ώρας των Μεγάλων Ωρών των Χριστουγέννων «*Σήμερον γεννᾶται*» αργόν, το «*Φῶς ἰλαρόν*» που υπάρχει και στην Μεγ. Εβδομάδα, ο πεντηκοστός (ν') ψαλμός σε ήχο β' και βαρύ, τα δοξαστικά των Κυριακῶν προ και μετά της Χριστού Γεννήσεως «*Τῶν νομικῶν διδαγμάτων*» και «*Αἶμα καὶ πῦρ*». Επιπλέον, το Ασματικόν της δοξολογίας του Σταυρού σε ήχο δ' (άγια) και την αργή δοξολογία σε ήχο πλ. β'. Ακόμη, στο ίδιο βιβλίο υπάρχει το «*Ὅσοι εἰς Χριστόν*», το «*Δόξα σοι Κύριε*» και το «*Εἰς πολλὰ*» του Ευαγγελίου (δημοσιευμένα στην Μ. Εβδομάδα και στο Απάνθισμα αντίστοιχα), και

²⁵⁶ Για το ενδιαφέρον του ιεροναυαλικού κόσμου για τα δημοσιευμένα έργα του Ραιδεστηνού βλ. Μπουλιμπουτζής Ιωάννης, «*Δημοσιευμένες συνθέσεις του Γεωργίου Ραιδεστηνού*», Ιούλιος 2013, <https://analogion.com/forum/index.php?threads/%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%83%CE%B9%CE%B5%CF%85%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CF%82-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B8%CE%AD%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%93%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CE%A1%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B5%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD%CE%BF%CF%8D.28306/>, ημερομηνία πρόσβασης 5 Νοεμβρίου 2019.

²⁵⁷ Κυφιώτης Δημήτριος, *Μουσικόν Απάνθισμα*, Τεύχος β' Μέρος Μουσικόν, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1894, σ. 76, 84, 98, 124 και 129.

²⁵⁸ Κυφιώτης Δημήτριος, *Μουσικόν Απάνθισμα*, Τεύχος β' Μέρος Μουσικόν, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1901, σ. 5, 16, 55, 72, 73, 74, 116 και 209.

²⁵⁹ Κυριαζίδης Αγαθάγγελος, *Ἐν Ἄνθος της καθ' ημάς Εκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Κωνσταντινούπολη 1896, σ. 24, 56, 95, 149, 153, 160, 163, 187, 198, 231, 242, 243 και 323.

το αρχαίον «Ἄξιον ἔστιν». Ο Χαράλαμπος Παπανικολάου δημοσιεύει ένα «Ἄξιόν ἔστιν» σε ήχο β' με τον φθόγγο Γα ως Βου²⁶⁰.

Μέλη του Ραιδεστηνού επίσης δημοσιεύτηκαν στο Παράρτημα της Φόρμιγγος²⁶¹: ο Πολυέλεος της εορτής του Τιμίου Σταυρού «Δίκασον Κύριε»²⁶² σε ήχο δ' (λέγετο) και η Εκλογή σε βασιλικές εορτές «Ὁ Θεὸς τὸ κρίμα σου» σε ήχο βαρύ²⁶³. Και εδώ δημοσιεύονται ο ύμνος προς τον Ἅγιο Ἰωάννη τον Δαμασκηνό²⁶⁴, τα γνωστά πεντηκοστάρια τονισμένα σε ήχο βαρύ και το «Ἄξιόν ἔστιν» σε ήχο βαρύ εναρμόνιο που βρίσκουμε και στη *Μουσική Συλλογή* του Πρωγάκη²⁶⁵. Τέλος βρίσκουμε και το δοξαστικό που ψάλλεται στα απόστιχα της εορτής της Ζωοδόχου Πηγής²⁶⁶.

Στη *Μουσική Συλλογή* του Γεωργίου Πρωγάκη δημοσιεύονται ορισμένα έργα του πρωτοψάλτου. Το γνωστό «Εἰς πολλὰ ἔτη» κατά την είσοδο του αρχιερέως στον ναό και το σύντομο δοξαστικό των αποστίχων της Μεγ. Τετάρτης (το γνωστό τροπάριο της Κασσιανής) στον πρώτο τόμο²⁶⁷. Στον δεύτερο τόμο υπάρχει ο ν' ψαλμός σε ήχο β' και βαρύ, το ασματικόν του Σταυρού σε ήχο δ' «συντημηθὲν παρὰ Γεωργίου Ραιδεστηνοῦ» και μία σύντομη δοξολογία σε ήχο πλ.δ'²⁶⁸. Στον τρίτο τόμο, ο οποίος περιέχει τα μαθήματα της Θείας Λειτουργίας, βρίσκουμε το «Ὅσοι εἰς Χριστόν» που υπάρχει και στην Μεγάλη Εβδομάδα του και το «Δόξα σοι Κύριε» του Ευαγγελίου²⁶⁹.

Στο πρώτο τεύχος του μουσικού περιοδικού *Νέος Κόσμος*, που εκδίδεται τον Οκτώβριο του 1929 βρίσκουμε δύο ανέκδοτα μέλη του Ραιδεστηνού. Ο εκδότης Θεόδωρος Θωϊδης παραθέτει το «Δύναμις. Τὸν Σταυρὸν σου» σε ήχο β' και ένα «Ἄξιόν ἔστιν» σε ήχο πλ.β'²⁷⁰.

Ένα χερουβικό σε ήχο α' βρίσκουμε στον Αβραάμ Ευθυμιάδη²⁷¹ και ένα «Ἄξιόν ἔστιν» σε ήχο πλ. β' στην *Ανθολογία Λειτουργικῶν* (1967) του Ἀρχοντος Πρωτοψάλτου της Μ.Χ.Ε., Βασιλείου Νικολαΐδη. Δέκα χερουβικά του Ἀρχοντος δημοσιεύονται από τον κ. Φώτη Θεοδωρακόπουλο μαζί με τα γνωστά χερουβικά της Προηγιασμένης και της Μεγ. Πέμπτης²⁷². Δύο μελουργήματά του «εἰς τὴν Γέννησιν

²⁶⁰ Παπανικολάου Χαράλαμπος, *Ανθοδέσμη Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Κωνσταντινούπολη 1905, σ. 193.

²⁶¹ Ενδεικτική καταγραφή των μελών του Ραιδεστηνού βλ. Χαλδαιάκης Αχιλλεύς, «Ψαλτικές “οικογένειες”, Α: Οι Ραιδεστηνοί», *Βυζαντινομουσικολογικά*, Αθήνα 2010, σ. 533-587.

²⁶² Οι πρώτοι στίχοι του Πολυελέου παρατίθενται από αυτόγραφο του Ραιδεστηνού στο παράρτημα, εικ. 5, σ. 89.

²⁶³ *Μουσικὸν παράρτημα Φόρμιγγος Α'*, σ. 3-15, 124-128 καὶ 129-134.

²⁶⁴ *Μουσικὸν παράρτημα Φόρμιγγος Β'*, σ. 93-96.

²⁶⁵ *Μουσικὸν παράρτημα Φόρμιγγος Γ'*, σ. 63-66 καὶ 99-100.

²⁶⁶ *Μουσικὸν παράρτημα Φόρμιγγος Η'*, σ. 4-7.

²⁶⁷ Πρωγάκης Γεώργιος, *Μουσική Συλλογή*, τ. Α', Εν Κωνσταντινουπόλει, 1909, σ.1, 212.

²⁶⁸ Πρωγάκης Γεώργιος, *Μουσική Συλλογή*, τ. Β', Εν Κωνσταντινουπόλει, 1909, σ. 149, 161, 260, 297, 212.

²⁶⁹ Πρωγάκης Γεώργιος, *Μουσική Συλλογή*, τ. Γ', Εν Κωνσταντινουπόλει, 1911, σ. 44, 60.

²⁷⁰ *Μουσικός Κόσμος*, ἔτος 1^ο, τεύχος 1, σ. 23-25.

²⁷¹ Ευθυμιάδης Αβραάμ, *Υμνολόγιον Φωναῖς αἰσῆς*, τ. Γ', Θεσσαλονίκη 1978, σ.129.

²⁷² Θεοδωρακόπουλος Φώτης, *Χερουβικάριον*, Αίγιον 2010.

τοῦ Κυρίου» και «εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου» περιλαμβάνονται σε μουσικό βιβλίο του κ. Νικολάου Μάννη²⁷³.

Στην διπλωματική εργασία του κ. Αντωνίου Χατζόπουλου υπάρχουν φωτογραφημένα τα εσπέρια στιχηρά προσόμοια της εορτής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου από αυτόγραφο του Γ. Ραιδεστηνού²⁷⁴. Στο περιοδικό *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* δημοσιεύτηκε η εργασία του κ. Αντωνίου Κωνσταντινίδη, στην οποία παρουσιάζονται δύο χειρόγραφα. Το πρώτο είναι του Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου. Περιέχει το δοξαστικό «Φαιδρά ἢ παρελθοῦσα ἑορτή» και φέρει ιδιόχειρη επιγραφή του Ραιδεστηνού «Τῆ 2^α Ἰανουαρίου παρὰ τοῦ διδασκάλου μου μελισθὲν καὶ δωρηθὲν μοι παρ' αὐτοῦ. 1850». Το δεύτερο είναι η εξήγηση του ως ἄνω δοξαστικού από τον ίδιο τον Ραιδεστηνό²⁷⁵.

Ασφαλῶς η λίστα αυτή των ἔργων είναι ενδεικτική και μπορεί να υπάρχουν κι ἄλλα μελοποιήματα σε κάποιο βιβλίο ἢ να δημοσιευθῶν στο μέλλον. Ο Γεώργιος Ραιδεστηνός ἦταν πολυγραφότατος και πολλά χειρόγραφα του είναι πολύ πιθανόν να βρίσκονται σε προθήκες βιβλιοθηκών και σε προσωπικά αρχεῖα, αναμένοντας τη στιγμή κατὰ την οποία θα επιλεγῶν για να αποτελέσουν ἕνα σπουδαῖο δημοσίευμα, γιατί ὄχι και μοναδικό στον χώρο της εκκλησιαστικής μουσικής, της ελληνικής ψαλτικής τέχνης²⁷⁶.

²⁷³ Μάννης Νικόλαος, *Φωνή μου προς Κύριον*, Αθήνα 2015.

²⁷⁴ Χατζόπουλος Αντώνιος, *Η εκκλησιαστική μουσική παιδεία...*, ὁ.π., σ. 293-294. Τα χειρόγραφα αυτά του παραχωρήθηκαν από τον ἄρχοντα πρωτοψάλτη της Μ.Χ.Ε. Λεωνίδα Αστέρη. Στο Πατριαρχεῖο υπάρχει ικανός αριθμός χειρογράφων του Γ. Ραιδεστηνού.

²⁷⁵ Κωνσταντινίδης Αντώνιος, «Κωνσταντίνος Βυζάντιος (1777-1862), Πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε.», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, τεύχος 799, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 870-871.

²⁷⁶ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Τριώδιον*, ὁ.π., σ. ια'.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο 19^{ος} αι. αποτελεί σταθμό στην εξέλιξη της εκκλησιαστικής μουσικής της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας. Είναι μία περίοδος γόνιμου προβληματισμού και έντονων ζυμώσεων, οι οποίες οδηγούν στη μεταρρύθμιση του μουσικού συστήματος γραφής, της βυζαντινής σημειογραφίας. Η προσπάθεια αυτή επικρατεί ταχύτατα και αποδίδει καρπούς διότι πέτυχε να απλοποιήσει την ανάγνωση των μουσικών φθόγγων χωρίς να αλλοιώσει τον παραδοσιακό τρόπο του ψάλλειν και μεταφέρθηκε στο νέο σύστημα γραφής μεγάλος αριθμός από τα αρχαία μουσικά μέλη.

Όπως είναι φυσικό η μεταρρύθμιση αυτή δεν επιβλήθηκε χωρίς αντιδράσεις. Πολλοί μουσικοδιδάσκαλοι και ιεροψάλτες επεσήμαναν τα αρνητικά στοιχεία της νέας μεθόδου και παρέμειναν προσηλωμένοι στην παλαιά γραφή. Οι προβληματισμοί αυτοί εκφράζονται ακόμη και από την επίσημη Εκκλησία. Οι προσπάθειες για τη λύση του ζητήματος διαρκούν πολλά χρόνια. Πρέπει να περάσει σχεδόν ολόκληρος αιώνας για την οριστική επικράτηση της γραφής των τριών διδασκάλων.

Στα μέσα του αιώνας έρχεται από την Ραιδεστό στην Πόλη ο Γεώργιος Ευστρατιάδης, περισσότερο γνωστός ως Γεώργιος Ραιδεστηνός ο Β΄. Μαθητεύει δίπλα στον άρχοντα πρωτοψάλτη της Μ.Χ.Ε. Κωνσταντίνο τον Βυζάντιο. Το φωνητικό του τάλαντο τού επιτρέπει να διακονεί σε διάφορους ναούς της Πόλης, ενώ ακόμη είναι έφηβος. Πολύ σύντομα τελειοποιεί το μουσικό του ύφος και δίνει τα πρώτα δείγματα της μελοποιητικής του δεινότητας. Σε ηλικία τριάντα ετών καλείται να αναλάβει την διακονία του αριστερού αναλογίου του πατριαρχικού ναού ως λαμπαδάριος και λίγα έτη αργότερα προβιβάζεται στη θέση του πρωτοψάλτου.

Συνεχίζοντας τη μακραίωνη παράδοση μεγάλων πρωτοψαλτών τίμησε το αξίωμα, που του εμπιστεύθηκε η Μεγάλη Εκκλησία. Η καλλιφωνία του και η απaráμιλλη τέχνη του έκαναν τους πιστούς να συρρέουν στον πατριαρχικό ναό στο Φανάρι για να τον ακούσουν. Παρότι έμεινε στην θέση του μικρό χρονικό διάστημα, από τον Φεβρουάριο του 1871 έως τον Νοέμβριο του 1876, κατάφερε να κερδίσει την αναγνώριση του ιεροψαλτικού κόσμου και η φήμη που απέκτησε τον συνόδευε μέχρι το τέλος της ζωής του.

Ο Γεώργιος Ραιδεστηνός ακολουθώντας το παράδειγμα πατριαρχικών ψαλτών από την εποχή του Ιακώβου (†1800) και έπειτα μελοποιεί «κατ' έννοιαν». Έτσι το μέλος υπηρετεί καλύτερα τον λόγο, τον «ενδύει» και τον αναδεικνύει. Για να το επιτύχει αυτό κάνει συχνή χρήση των φθορών «χρωματίζοντας» λέξεις όπως «αμαρτία», «φθορά», «θάνατος». Επιπρόσθετα με την εναλλαγή τετραχόρδων ή πενταχόρδων μάς ανεβάζει στον ουρανό, μας κατεβάζει στη γη ή ακόμη χαμηλότερα στον Άδη και τα καταχθόνια. Με τον τρόπο αυτό εκπληρώνεται ο βασικός σκοπός της ψαλτικής τέχνης, ο οποίος είναι να βοηθά τους πιστούς να κατανοούν τα τελούμενα και να προσεύχονται.

Το πλήθος των χειρογράφων που άφησε στους απογόνους του αποδεικνύει ότι είχε αφιερώσει την ζωή του στη διακονία της εθνικής μουσικής. Μελοποιούσε σε όλες τις καταστάσεις της ζωής ευχάριστες ή δυσάρεστες, δηλαδή στις χαρές, στον πόνο και για χάρη των φίλων και των μαθητών του. Στη συλλογή του βρίσκουμε

κοσμικά τραγούδια, διάφορα άσματα και πολλούς ύμνους. Οι συνθέσεις ύμνων που μας άφησε αποτελούν καρπό μακροχρόνιας ενασχόλησης με την εκκλησιαστική μουσική και διακρίνονται για τη σεμνότητά τους και την προσκόλληση στην παράδοση. Αν και πέρασαν πολλά έτη από την κοίμησή του, πολλοί πιστοί αναζητούν τους ναούς, στους οποίους ψάλλονται οι μελωδίες του²⁷⁷.

Πέρα από την τεράστια παραγωγή δικών του συνθέσεων, ιδιαίτερη σημασία έχουν και οι εξηγήσεις, που μας άφησε. Η γνώση της αρχαίας σημειογραφίας της βυζαντινής μουσικής τον ώθησε να αναλάβει ένα πολύ σημαντικό έργο, την αντιπαραβολή των εκδεδομένων συνθέσεων με αυτές από την γραφή του Πέτρου και την ακόμη παλαιότερη. Η πρώτη οργανωμένη προσπάθεια, που ξεκίνησε στα πλαίσια της ΣΤ΄ Πατριαρχικής Σχολής, έληξε άδοξα. Όμως στα βιβλία του Ραιδεστηνού που κυκλοφόρησαν υπάρχουν αρκετές εξηγήσεις, οι οποίες βοηθούν τη μουσικολογική έρευνα να αποκρυπτογραφήσει την παλαιά παρασημαντική και να αποκαλύψει τη μέθοδο με την οποία εργάζονταν οι εξηγητές. Ικανός αριθμός μαθημάτων από το αρχείο του παραμένει ακόμη ανέκδοτος²⁷⁸.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι ο Ραιδεστηνός, εκτός από συνθέτης και εξηγητής, ήταν και εξαιρετικός μουσικοδιδάσκαλος. Αναπτύσσει πολύπλευρη δραστηριότητα διδάσκοντας στις Πατριαρχικές Σχολές και αναλαμβάνοντας πρωταγωνιστικό ρόλο στους Μουσικούς Συλλόγους της Πόλης. Την αξία και την προσφορά του αναγνώριζαν όλοι οι σύγχρονοί του. Αγωνιούσε για την πρόοδο της μουσικής και τη διαφύλαξη του εκκλησιαστικού ύφους. Χρησιμοποίησε την ευφυΐα του και την επινοητικότητα του, εισάγοντας πρωτοποριακές για την εποχή του ιδέες στην διδασκαλία. Η παρουσία και η προσφορά του στις Πατριαρχικές Μουσικές Σχολές και τις αντίστοιχες των Μουσικών Συλλόγων αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τις σχολές που ιδρύθηκαν τα επόμενα χρόνια.

Μέσα από την μελέτη της ζωής του, του έργου και της πορείας που διέγραψε, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι ο Ραιδεστηνός κυρίως ήταν ένας χαρισματικός και «ζωντανός» άνθρωπος. Ο Θεός τον προίκισε με μεγάλα προτερήματα και χαρίσματα αλλά ταυτόχρονα, όπως όλοι μας, είχε και πάθη και αδυναμίες. Διέθετε ανεπτυγμένη αίσθηση του χιούμορ, δεν έχανε την διάθεση να αστειευτεί ακόμη και όταν βρισκόταν μπροστά σε πολύ δύσκολες καταστάσεις. Έπινε κρασί, διασκεδάζε με τους φίλους του στις ταβέρνες της Πόλης, ήταν πολύ κοινωνικός και αγαπητός.

Έδινε την εντύπωση ότι είναι κάπως τραχύς και χοντροκομμένος, όμως ήταν πανέξυπνος και ευθύς. Δεν φοβόταν να εκφράσει και να υπερασπιστεί τις απόψεις του. Αγάπησε την οικογένειά του και φρόντιζε να της προσφέρει ό,τι καλύτερο μπορούσε. Μύησε στην ψαλτική τέχνη τους υιούς του Νικόλαο και Άγγελο και πάντρεψε τις κόρες του με ιεροψάλτες. Αγαπήθηκε πολύ από μαθητές, φίλους και συναδέλφους ανταποδίδοντας την αγάπη αυτή.

²⁷⁷ «Όσοι όμως ... είναι καλά πληροφορημένοι, πηγαίνουν στις εκκλησίες εκείνες, όπου υπάρχουν καλοί ψάλτες, που έκτελούν με ακρίβεια τις μελωδικές θέσεις του Γεωργίου Ραιδεστηνού», Ερανιστής, «Ο αναμορφωτής της Βυζαντινής Μουσικής», ΧειρΑΡΣΙΜΑ.

²⁷⁸ Στο ΧειρΑΡΣΙΜΑ υπάρχει ικανός αριθμός στιχηρών από το Παλαιόν Στιχηράριον, καλοφωνικοί ειρμοί, πολυέλεοι παλαιών διδασκάλων και πολλά μαθήματα της Παπαδικής. Πολλά δοξαστικά του μελοποιήθηκαν από την αρχαία γραφή.

Ταυτόχρονα ήταν «ανήρ εκκλησιαστικός». Αφιέρωσε ολόκληρη τη ζωή του στη διακονία της Εκκλησίας. Ο τρόπος που έψαλλε ήταν μυσταγωγικός. Κατένυσε τους πιστούς, ανάγοντάς τους προς τον ουρανό. Ασφαλώς ζούσε τα τελούμενα στη θεία λατρεία, τηρώντας ευλαβικά το τυπικό²⁷⁹. Ακόμη και το σώμα του παρέμενε ακίνητο, σε στάση ιεροπρεπή, αποτελώντας ζωντανό παράδειγμα για τους εκκλησιαζόμενους ορθοδόξους.

Ο Ραιδεστηνός πρόλαβε και εξέδωσε δύο μουσικά βιβλία, την *Αγία και Μεγάλη Εβδομάδα* και το *Πεντηκοστάριον*. Τα βιβλία του γνώρισαν μεγάλη διάδοση και αποτέλεσαν πρότυπο για πολλές άλλες εκδόσεις άλλων μελοποιών του 20^{ου} αι. Ήταν στις προθέσεις του να προχωρήσει στην έκδοση όλης της ενιαυσίας Ακολουθίας²⁸⁰ και γι' αυτόν τον λόγο μελοποιούσε συνεχώς. Δυστυχώς τον πρόλαβε ο θάνατος και το αρχείο του δια των υιών του πέρασε στους απογόνους του. Το μεγαλύτερο μέρος του σήμερα βρίσκεται στην Ιερά Μητρόπολη Αλεξανδρουπόλεως.

Τα τελευταία έτη έχουν εκδοθεί τρία ακόμη βιβλία, τα οποία περιέχουν αποκλειστικά δικές του συνθέσεις. Πρόκειται για το *Αναστασιματάριον*, το *Τριώδιον* και την *Θεία Λειτουργία* του. Οι εκδόσεις αυτές έχουν πολύ μεγάλη αξία και συμβάλλουν στην προσπάθεια για την ανάδειξη του πλούσιου συνθετικού του έργου. Ταυτόχρονα παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για την εποχή που έζησε και τις ζυμώσεις που παρατηρούνται στο μουσικό γίνεσθαι του 19^{ου} αι. και τον πρωταγωνιστικό ρόλο που διαδραμάτισε ο Ραιδεστηνός.

Αρκετά μελουργήματά του έχουν εκδοθεί από πολλούς εκδότες και ερευνητές της εκκλησιαστικής μουσικής και επειδή ο όγκος των συνθέσεών του είναι τεράστιος, είναι πιθανό ότι και άλλα μελοποιήματά του θα δουν το φως της δημοσιότητας. Ιεροψαλτικοί Σύλλογοι φέρουν το όνομά του ως τίτλο και οι συνθέσεις του χρησιμοποιούνται ανελλιπώς στις Ακολουθίες και ηχογραφούνται σε ψηφιακούς δίσκους ακτίνας. Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι τα έργα του μελετώνται διεξοδικά από ιεροψάλτες και μουσικολόγους και θεωρούνται κλασικά και σύμφωνα με το σεμνοπρεπές αρχαίο εκκλησιαστικό ύφος, το οποίο κατ' εξοχήν καλλιεργείται στον χώρο της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας. Για τη διάσωση και διάδοση του ύφους αυτού, άλλωστε κατέβαλε άοκνες προσπάθειες, αφήνοντάς μας πολύτιμη κληρονομιά το τεράστιο έργο του.

Η παρακαταθήκη του Ραιδεστηνού αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία στις ημέρες μας. Σε μία εποχή που όλοι έχουν την δυνατότητα να μελοποιήσουν και να εκδώσουν μουσικά βιβλία, υπάρχει ο κίνδυνος να επικρατήσουν μελωδίες μη εκκλησιαστικές, ακατάλληλες για τη λατρεία μας. Έχουμε όλοι μας χρέος να επιλέξουμε και να αναδείξουμε τις συνθέσεις, οι οποίες βοηθούν τους πιστούς να προσεύχονται. Για τον λόγο αυτό πρέπει να επιστρέψουμε στην πηγή και να

²⁷⁹ Ο τρόπος που έψαλλε και η τήρηση του τυπικού και της τάξεως αποδεικνύει ότι ο Ραιδεστηνός τηρούσε την παραγγελία της Εκκλησίας προς τους ιεροψάλτες: «μήτε βοαῖς ἀτάκτοις κεχρηῆσθαι τὴν φύσιν πρὸς κραυγὴν ἐκβιάζεσθαι, μήτε τι ἐπιλέγειν τῶν μὴ τῇ ἐκκλησίᾳ ἁρμολίῳ τε καὶ οἰκείῳ· ἀλλὰ μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ κατανύξεως τὰς ψαλμωδίας προσάγειν τῷ τῶν κρυπτῶν ἐφόρῳ Θεῷ», ΟΕ' κανὼν της Πενθέκτης «ἐν Τρούλλῳ» Οικουμενικῆς Συνόδου, βλ. Νικόδημος Ἀγιορείτης, *Πηδάλιον*, εκδ. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 285-286.

²⁸⁰ Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Πεντηκοστάριον*, ὁ.π., σ. η'.

αντλήσουμε από τα κρυστάλλινα νερά της παραδόσεως. Το μελοποιητικό έργο του Ραιδεστηνού πηγάζει απευθείας από την πηγή αυτή και φιλοδοξεί να προσφέρει σε όλους τους φιλόμους υδωρ ζων, διαυγές και ικανό να ξεδιψάσει τους εκκλησιαζομένους και τους λάτρεις της ψαλτικής τέχνης.

SUMMARY

The 19th century is a milestone in the music evolution of the Eastern Orthodox Church. It is a period of productive and intense fermentation of the byzantine music notation which leads to the reform of the musical writing system. It is a fact that there have been several reactions and concerns, even expressed by the official Church. However, this effort prevails rapidly and bears results and also because it managed to simplify the music notation reading and a large number of ancient musical hymns were transferred to the new notation system.

In the middle of 19th century Georgios Efstratiades, widely known as Georgios Rhaedestinos the second, moved from Rhaedestus to Constantinople. He learns close to Konstantinos Byzantios, Archon Protopsaltes of the Ecumenical Patriarchate. He serves in various churches in Constantinople and at the age of thirty he is called to serve in the left analogion of the patriarchal church as lampadarios (1863) and a few years later as protopsaltes (1871-1876). He honored his position and the fame he gained accompanied him until the end of his life.

Georgios Rhaedestinos, following the example of the patriarchal chanters from the time of Iakovos (+1800) and in the upcoming years, sets music according to the poetic texts. As a result, melody serves better the words. In addition, the main purpose of the psaltic art, which is to help the faithful to understand what is happening and to pray, is fulfilled.

Along with his own compositions, he transcribed several lessons from Petros's writing and the even older one. These transcriptions support the musicological research to decipher the old notation and reveal the method by which the transcribers worked.

As a music teacher, he develops versatile activity, teaching at the Patriarchal Conservatories and taking a leading role in the Music Associations of Constantinople. He was anxious for the progress of music and the preservation of the ecclesiastical style. He used his intelligence and ingenuity, introducing innovative teaching ideas. His presence and contribution was a point of reference for the conservatories that were established in the following years.

Rhaedestinos was a charismatic and lively man. God endowed him with great advantages and gifts, but at the same time, like all of us, he had passions and weaknesses. He was very smart and straightforward. He was not afraid to express and defend his views. He had an advanced sense of humor; he was very sociable and lovable. He loved his family and was much loved by students, friends and colleagues.

He devoted his entire life to serving the Church. The way he chanted was sacramental. He moved the faithful, raising their hearts to heaven. He certainly lived in divine worship while his body remained motionless, in a solemn manner, setting a living example for the faithful orthodox.

Rhaedestinos published two music books, "Hagia kai Megali Evdomas" and "Pentecostarion". He intended to publish book about the services of the entire year. Unfortunately, death overtook him and his files passed on to his descendants through his sons. Most of his files are now in the possession of the Holy Diocese of

Alexandroupolis. In his collection we find secular songs, various chants and many hymns.

In recent years, three more books, which contain exclusively his own compositions, have been published. These are his “Anastasimatarion”, “Triodion” and “Hymns from the Divine Liturgy”. In addition, several of his compositions have been published by many publishers. What is particularly important is that his works are thoroughly studied by cantors and musicologists and are considered classics and according to the modest ancient church style, for which, after all, he made tireless efforts for the rescue and dissemination.

Rhaedestinos’s legacy is even more important nowadays. At a time when everyone has the opportunity to set to music and publish music books, there is a danger that non-ecclesiastical melodies, inappropriate for our worship, will prevail. Rhaedestinos’s music work originates directly from the crystal-clear waters of tradition and aspires to offer to all music lovers “living water”, clear and able to quench the thirst of the churchgoers and lovers of the psaltic art.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΑΝΕΚΛΟΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Άδεια του υπουργείου της δημοσίας Εκπαιδύσεως της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην έκδοση του Πεντηκοσταρίου του Γ. Ραιδεστηνού.*
- Σχέδιον Κανονισμού για την ανασύσταση της Πατριαρχικής Σχολής της Εκκλησιαστικής Μουσικής, Εν Κωνσταντινουπόλει Φεβρουάριος 1873.*
- Αριστοκλής Θεόδωρος, Ανέκδοτη επιστολή προς τον Γ. Ραιδεστηνόν, Ταταύλα, 26 Μαΐου 1873.*
- Άσμα εις την Αυτού μεγαλειότητα Σουλτάν Μετζίτ Χαν, ποιηθέν μεν υπό του Γ. Νιάγκα, μελισθέν υπό Γ. Ραιδεστηνού, 1857.*
- Γεώργιος Πήληλης, Επιστολή προς τον Γ. Ραιδεστηνόν, Ιωάννινα, 12 Φεβρουαρίου 1870.*
- _____ *Επιστολή προς τον Γ. Ραιδεστηνόν, Ιωάννινα, 26 Φεβρουαρίου 1871.*
- Ραιδεστηνός Γεώργιος, Προσχέδιο επιστολής-πληρεξουσίου προς την Οικονομική Πατριαρχική Επιτροπή (περ. 1871-1876).*
- Σταύρος Βρυώνης, Επιστολή προς τον Γ. Ραιδεστηνόν, 19 Αυγούστου 1887.*
- Χειρόγραφο τετράδιο, μέλη του Ιακώβου Πρωτοψάλτου.*
- Χειρόγραφα τετράδια, μέλη της Μεγάλης Εβδομάδος, αγνώστου αντιγραφέως, (αρχές 19^{ου} αι.).*

Β. ΕΚΔΕΔΟΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Γρηγόριος Νύσσης, Εις την επιγραφήν των Ψαλμών, PG 44, σ. 432-608.*
- Κανονισμός της Πατριαρχικής Σχολής της Εκκλησιαστικής Μουσικής, Εν Κωνσταντινουπόλει 1866.*
- Κανονισμός της Πατριαρχικής Σχολής της Εκκλησιαστικής Μουσικής, Εν Κωνσταντινουπόλει 1868.*
- Κανονισμός του εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Μουσικού Συλλόγου, Εν Κωνσταντινουπόλει 1881.*
- Κανονισμός του εν Φαναρίω Μουσικού Συλλόγου "Ορφέως", Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Ε. Μισαηλίδου, 1888.*
- Στοιχειώδης διδασκαλία της Εκκλησιαστικής Μουσικής εκπονηθείσα επί τη βάσει του ψαλτηρίου υπό της μουσικής Επιτροπής του Οικουμενικού Πατριαρχείου εν έτει 1883, Εν Κωνσταντινουπόλει 1888.*

Γ. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Αγγελινάρας Γεώργιος, «Γεώργιος Ραιδεστηνός ο Β΄», εφημ. Νέα Σάμος, 18-2-2008.*
- Αλυγιζάκης Αντώνιος, Θέματα Εκκλησιαστικής Μουσικής, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1991.*
- _____ *Μελωδήματα Ασκήσεων Λειτουργικής, εκδ. Δεδούση, Θεσσαλονίκη 1992.*
- Ανώνυμο Σημείωμα, Νέα Εφημερίς, Κωνσταντινούπολη, 13.1.1899.*

- Ανώνυμος, *Η καθ' ημάς εκκλησιαστική Μουσική (Εκθεσις της Μουσικής Επιτροπής 1877-1888)*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1888.
- Ανώνυμος, «*Η Επέτειος Πανήγυρις του Ελληνικού Μουσικού Συλλόγου*», *Γραφικός Κόσμος*, Κωνσταντινούπολη, 15.2.1882.
- Ανώνυμος, «*Ειδήσεις, Τα κατά τον Μουσικόν Σύλλογον*», *Εκκλησιαστική Αλήθεια Κωνσταντινουπόλεως*, τ. Γ', 1881-1882.
- Βαμβουδάκης Εμμανουήλ, *Συμβολή εις την σπουδήν της Παρασημαντικής των Βυζαντινών μουσικών*, τ. Α', Σάμος 1938.
- Βαφείδης Φιλάρετος, μητροπολίτης Διδυμοτείχου, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Γ', μέρος Β', Εν Αλεξανδρεία 1928.
- Βουδούρης Άγγελος, *Οι Μουσικοί Χοροί της Μ.Χ.Ε. κατά τους κάτω χρόνους*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1935.
- _____ *Οι Μουσικοί Χοροί της Μ.Χ.Ε. κατά τους κάτω χρόνους*, μέρος Β', Εν Κωνσταντινουπόλει 1937.
- _____ *Μουσικολογικά Α', ήτοι σημειώματα αναφερόμενα εις εκκλησιαστικούς μουσικούς διδασκάλους μάλιστα δε της Μεγάλης Εκκλησίας από της Αλώσεως και εξής μέχρι του νυν χρόνου ακμάσσαντας*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1940, *Μουσικοκριτικά*, τ. 17, εκδ. Ευρωπαϊκού Κέντρου Τέχνης, Αθήνα 1998, σ. 159-316.
- _____ *Μουσικολογικόν Ημερολόγιον*, Έν Κωνσταντινουπόλει 1940, *Μουσικοκριτικά*, τ. 17, εκδ. Ευρωπαϊκού Κέντρου Τέχνης, Αθήνα 1998, σ. 43-158.
- _____ *Πρωτομαλτικά*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1940, *Μουσικολογικά Απομνημονεύματα*, τ.18, εκδ. Ευρωπαϊκού Κέντρου Τέχνης, Αθήνα 1998, σ. 155-385.
- _____ *Μουσικοκριτικά ήτοι σημειώματα αναφερόμενα εις την μουσικήν δράσιν εκκλησιαστικών μουσικών διδασκάλων της μεγάλης εκκλησίας μετά την Αλωσιν ακμασάντων*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1943, *Μουσικοκριτικά*, τ. 17, εκδ. Ευρωπαϊκού Κέντρου Τέχνης, Αθήνα 1998, σ. 15-42.
- _____ *Μουσικολογικά Β', ήτοι σημειώματα αναφερόμενα εις εκκλησιαστικούς μουσικούς διδασκάλους εξωτερικούς από του δεκάτου ενάτου αιώνας εν τε Κωνσταντινουπόλει και αλλαχού συνταχθείσα παρά Αγγέλου δομειστικού της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας του εκ Χερρονήσου*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1943, *Μουσικοκριτικά*, τ. 17, έκδ. Ευρωπαϊκού Κέντρου Τέχνης, Αθήνα 1998, σ. 317-484.
- Γεδεών Μανουήλ, *Αποσημειώματα χρονογράφου 1800-1913*, Εν Αθήναις 1932.
- Γεωργιάδης Τριαντάφυλλος, άρχων πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε., «*Η Καθ' ημάς Εκκλησιαστική Μουσική κατ' αναφοράν προς την Ευρωπαϊκήν Τετράφωνον*», *Μουσικός Κόσμος*, έτος 1^ο, Αθήναι 1929.
- Διδάσκοντες Πατριαρχικής Σχολής της Εκκλησιαστικής Μουσικής, *Μουσική Βιβλιοθήκη*, Πρόλογος, Εν Κωνσταντινουπόλει, 1869.
- Εκκλησιαστική Αλήθεια Κωνσταντινουπόλεως* (εφημερίδα), Έτος Β', τ. Γ' και Ι', Κωνσταντινούπολη 1881.

- Ευλόγιος Κουρίλας, μητροπολίτης Κορυτσάς, «Επίσκοποι, Λόγιοι και Επίσημοι άνδρες και Ευεργέται της επαρχίας Ηρακλείας», *Θρακικά*, τ. 36, Εν Αθήναις 1963.
- Ευστρατιάδης Σωφρόνιος, πρ. Λεοντοπόλεως, «Θράκες Μουσικοί», *Ε.Ε.Β.Σ.* τ. 12, Αθήνα 1936, σ. 46-75.
- Καραγκούνης Κωνσταντίνος, «Η διδασκαλία της Ψαλτικής Τέχνης στην Ι.Μ. Δημητριάδος», *Πληροφόρηση*, μηνιαία έκδοση της Ιεράς Μητροπόλεως Δημητριάδος, Βόλος, Αύγουστος 2010, σ. 2-12.
- Κωνσταντινίδης Αντώνιος, «Κωνσταντίνος Βυζάντιος (1777-1862), Πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε.», «*Γρηγόριος ο Παλαμάς*», τεύχος 799, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 821-872.
- Κωνσταντίνος Γεώργιος - Ταμβάκος Θωμάς - Τρικούπης Αθανάσιος, *Μουσουργοί της Θράκης*, εκδ. Π.Α.Μ.Θ.- Π.Ε. Έβρου-Δνση Δημ. Υγείας και Κοιν. Μέριμνας, Αλεξανδρούπολη 2013.
- Μαγκαφάς Βοσπόριος, διάκονος, «Μουσικοί Σύλλογοι εις την Κωνσταντινούπολιν και η εμφάνισις των Συνδέσμων», *Σύνδεσμος Μουσικοφίλων Πέραν, 1948-2018 Εβδομήντα Έτη ζωής και δράσεως*, Πέραν 2018.
- Μπαλαγεώργος Δημητρίου, «Τα οκτάηχα μέλη της Ψαλτικής στη χειρόγραφη παράδοση», *Θεωρία και Πράξη της Ψαλτικής Τέχνης-Η Οκταηχία*, Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Ι.Β.Μ., επιμ. Στάθης Γρηγόριος, Αθήνα 2010, σ. 487-507.
- Μελισσηνός επίσκοπος Παμφίλου, «Ο ρυθμός εν σχέσει προς τον χρόνον και την παρασημαντικήν της ημετέρας μουσικής», *Π.Ε.Α.*, τ. Γ', Κωνσταντινούπολη 1900, σ. 61-87.
- Νικόδημος Αγιορείτης, *Πηδάλιον*, εκδ. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1991.
- Παπαδόπουλος Γεώργιος. *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν εκκλησιαστικής μουσικής*, Εν Αθήναις 1890.
- _____, *Ιστορική Επισκόπησις της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής από των Αποστολικών χρόνων μέχρι των καθ' ημάς. (1-1900 μ. Χ.)*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1990.
- Πλεμμένος Ιωάννης, «Χουζάμ ή Χιτζάζ, διαλέξτε! (ή περί του ομοουσίου του χρωματικού γένους στην Εκκλησιαστική Μουσική)», *Θεωρία και Πράξη της Ψαλτικής Τέχνης, Η Οκταηχία*, Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Μουσικολογικού και Ψαλτικού Ι.Β.Μ., Αθήνα 2010, σ. 165-182.
- _____, «Φιλοφρόνως και εντέχνως: Άσματα εγκωμιαστικά σε Οικουμενικούς Πατριάρχες από τη χειρόγραφη παράδοση της Φαναριώτικης περιόδου», *Ανατολικόν Μέλος*, Ημερίδα για την κοινή μουσική παράδοση Τουρκίας και Ελλάδος, εκδ. Ιεράς Θεολογικής Σχολής Χάλκης, Κωνσταντινούπολις 2014, σ. 75-97.
- Ράλλη Κωνσταντίνου, «Περί του αξιώματος του Πρωτοψάλτου», *Π.Α.Α.*, Αθήνα 1936, σ. 66-70.
- Στάθης Γρηγόριος, «Η Παλαιά Βυζαντινή Σημειογραφία και το πρόβλημα μεταγραφής της εις το πεντάγραμμον», *Βυζαντινά* 7, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 193-221.

- _____ *Τα χειρόγραφα βυζαντινής μουσικής, Άγιον Όρος, κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων κωδίκων βυζαντινής μουσικής των αποκειμένων εν ταις βιβλιοθήκαις των ιερών Μονών και Σκητών του Αγίου Όρους, τ. Α΄, Αθήνα 1975.*
- _____ *Μορφολογία και έκφραση της Βυζαντινής Μουσικής, εκδ. Ι.Μ. Μεγάρων και Σαλαμίνας, Αθήνα 1980.*
- _____ Πρόλογος στο Πέτρος Πελοποννήσιος και Πέτρος Βυζάντιος, *Ειρμολόγιον των καταβασίων Πέτρου του Πελοποννησίου μετά του συντόμου Ειρμολογίου Πέτρου Πρωτομάλτου του Βυζαντίου: Εξηγημένα κατά την νέαν της μουσικής μέθοδον μετά προσθήκης ικανών μαθημάτων, ων εστερούντο εις το παλαιόν. επιθεωρηθέντα ήδη, και ακριβώς διορθωθέντα παρά του Διδασκάλου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, Κωνσταντινούπολις 1825, αναστατική έκδοση, εκδ. Κουλτούρα, Αθήνα 2005.*
- _____ *Η εξήγησις της Παλαιάς Βυζαντινής Σημειογραφίας, εκδ. Ι.Β.Μ., Αθήνα 2006.*
- Σταυρίδης Βασίλειος, *Ο Συνοδικός θεσμός εις το Οικουμενικόν Πατριαρχείον, εκδ. αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1986.*
- _____ *Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1453- σήμερα), εκδ. αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1987.*
- Στεφανίδης Βασίλειος, «Σχεδιάσμα περί μουσικής, ιδιαίτερον εκκλησιαστικής», *Παράρτημα Εκκλησιαστικής Αλήθειας, τ. Ε΄, Κωνσταντινούπολις 1902, σ. 207-279.*
- Στρουμπάκης Μιχαήλ, «Οι μουσικές καταγραφές εκκλησιαστικών μελών στο έργο του Μιχαήλ Παυλίδη Β΄ Δομεστίκου της Μ.Χ.Ε. (1872-1881) και η σημασία τους για την ψαλτική παράδοση του ΙΘ΄ αι.», *Πρακτικά Β΄ Επιστημονικού Συμποσίου Νεοελληνικής Εκκλησιαστικής Τέχνης, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο 26-27 Νοεμβρίου 2010, επιμ. Ιωάννα Στουφή-Πουλημένου και Σταύρος Μαμαλούκος, εκδ. Ε.Κ.Π.Α.-Θεολογική Σχολή, Αθήνα 2012, σ. 815-835.*
- _____ «Η μελοποίηση του “Αξιόν ἐστιν” στις ελληνόφωνες έντυπες εκδόσεις του 19^{ου} αι. Μουσικολογικές παρατηρήσεις», *Θεωρία καί Πράξις της Ψαλτικής Τέχνης, Εισήγηση στο Ζ΄ Διεθνές Συνέδριο Ι.Β.Μ., Αθήνα 18-20 Οκτωβρίου 2018.*
- Τερζόπουλος Κωνσταντίνος, πρεσβύτερος Οικονόμος, *Ο Πρωτομάλτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Κωνσταντίνος Βυζάντιος († 30 Ιουνίου 1862), η συμβολή του στην Ψαλτική Τέχνη, Μελέται, τ. 9, ΙΒΜ, εκδ. Στάθης Γρηγόριος, Αθήνα 2004.*
- Φιλοξένους Κυριάκος, *Λεξικόν της Ελληνικής Εκκλησιαστικής Μουσικής, Εν Κωνσταντινουπόλει 1868.*
- Χαλδαϊάκης Αχιλλεύς, «Ψαλτικές “οικογένειες”, Α: Οι Ραιδεστηνοί», *Βυζαντινομουσικολογικά, Αθήνα 2010, σ. 533-587.*
- Χατζηγιακουμής Μανόλης, *Χειρόγραφα Εκκλησιαστικής Μουσικής 1453-1820, εκδ. Ε.Τ.Ε., Αθήνα 1980.*

- Χατζόπουλος Αντώνιος, *Η εκκλησιαστική μουσική παιδεία στην Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως κατά το 19ο και 20ο αιώνα*, Α.Π.Θ. 2000.
- Χρυσανθος ο εκ Μαδύτων, *Θεωρητικόν Μέγα της Μουσικής*, Τεργέστη 1832.
- Ψαριανός Διονύσιος, Μητροπολίτης Σερβίων και Κοζάνης, *183 Εκκλησιαστικοί Ύμνοι εις βυζαντινήν και ευρωπαϊκήν παρασημαντικήν*, επιμ. Γρηγόριος Στάθης, εκδ. I.B.M., Αθήνα 2004.

Δ. ΜΟΥΣΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

- Αρβανίτης Σωτήριος, *Η Αγία και μεγάλη Εβδομάς*, εκδ. Δ', Κοζάνη 2009.
- Ζαφειρόπουλος Ζαφείριος, *Αναστασιματάριον Νέον, τονισθέν το πρώτον υπό Πέτρου Λαμπαδαρίου, περιέχον τα Κεκραγάρια τα Αναστάσιμα κλπ υπό Ζ.Α. Ζαφειροπούλου Καθηγητού της Εκκλησιαστικής Μουσικής και Πρωτοψάλτου της Καθεδρικής Εκκλησίας*, Αθήνησιν εκ του Τυπογραφείου Χ.Ν. Φιλαδελφέως 1853.
- Ευθυμιάδης Αβραάμ, *Υμνολόγιον Φωναίς αισίαις*, τ. Γ', Θεσσαλονίκη 1978.
- Θεοδωρακόπουλος Φώτης, *Χερουβικάριον*, Αίγιον 2010.
- Ιωάννης Λαμπαδάριος και Στέφανος α' δομέστικος, *Πανδέκτη της Ιεράς Εκκλησιαστικής Γυμωδίας*, τ. Δ', Εν Κωνσταντινουπόλει 1851.
- Ιωάσαφ Διονυσιάτης ιερομόναχος, *Διονυσιάτικη Μουσική Ανθολογία*, εκδ. I.M. Αγ. Διονυσίου Αγίου Όρους, Άγιον Όρος 2009.
- Κυφιώτης Δημήτριος, *Μουσικόν Απάνθισμα*, Τεύχος β' Μέρος Μουσικόν, Εν Κωνσταντινουπόλει 1894 και 1901.
- Κυριαζίδης Αγαθάγγελος, *Εν Άνθος της καθ' ημάς Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Κωνσταντινούπολη 1896.
- Μάννης Νικόλαος, *Φωνή μου προς Κύριον*, Αθήνα 2015.
- Πανάς Κωνσταντίνος, *Το χαρμόσυνον Πεντηκοστάριον*, εκδ. Πολυχρονάκη, Νεάπολις Κρήτης 1964.
- Παπανικολάου Χαράλαμπος, *Ανθοδέσμη Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Κωνσταντινούπολη 1905.
- Πέτρος Μπερεκέτης, *Άπαντα*, Βυζαντινή Ποταμηΐς τ. Γ', εκδ. Καρακατσάνης Χαράλαμπος, Αθήνα 1996.
- Πέτρος Πελοποννήσιος και Πέτρος Βυζάντιος, *Ειρμολόγιον των καταβασιών Πέτρου του Πελοποννησίου μετά του συντόμου Ειρμολογίου Πέτρου Πρωτοψάλτου του Βυζαντίου: Εξηγημένα κατά την νέαν της μουσικής μέθοδον μετά προσθήκης ικανών μαθημάτων, ων εστερούντο εις το παλαιόν. επιθεωρηθέντα ήδη, και ακριβώς διορθωθέντα παρά του Διδασκάλου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος*, Κωνσταντινούπολις 1825.
- Πέτρος Λαμπαδάριος, *Σύντομον Δοξαστάριον, μεταφρασθέν κατά την νέαν μέθοδον της Μουσικής των Μουσικολογιωτάτων Διδασκάλων του νέου Συστήματος*, Βουκουρέστι 1820.
- Πρίγγος Κωνσταντίνος, *Η Αγία και μεγάλη Εβδομάς*, εκδ. Αποστολικής διακονίας, Αθήνα 2006.
- Πρωγάκης Γεώργιος, *Μουσική Συλλογή*, τ. Α', Εν Κωνσταντινουπόλει, 1909.

- _____ *Μουσική Συλλογή*, τ. Β΄, Εν Κωνσταντινουπόλει, 1909.
- _____ *Μουσική Συλλογή*, τ. Γ΄, Εν Κωνσταντινουπόλει, 1911.
- Ραιδεστηνός Γεώργιος, *Η Αγία και μεγάλη Εβδομάς*, τύποις Βουτυρά, Εν Κωνσταντινουπόλει 1884.
- _____ *Πεντηκοστάριον*, τύποις Βουτυρά, Εν Κωνσταντινουπόλει 1886.
- _____ *Αναστασιματάριον*, Βυζαντινή Ποταμηΐς τ. Ι΄, εκδ. Καρακατσάνης Χαράλαμπος, Αθήνα 2012.
- _____ *Τριώδιον*, εκδ. Συλλόγου Ιεροψαλτών Ι.Μ. Αλεξανδρουπόλεως, Αλεξανδρούπολη 2018.
- _____ *Θεία Λειτουργία*, εκδ. Συλλόγου Ιεροψαλτών Ι.Μ. Αλεξανδρουπόλεως, Αλεξανδρούπολη 2019.
- Σακελλαρίδης Ιωάννης, *Αγιοπολίτης, ήτοι περιέχον τας μελωδίας του Πεντηκοσταρίου*, τεύχος Γ΄, Εν Αθήναις 1903.

Ε. ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

- Ιερά Μητρόπολη Αλεξανδρουπόλεως, Δελτίο Τύπου, «Έκδοση Τριωδίου του Γεωργίου Ραιδεστηνού», 2 Νοεμβρίου 2017, <https://imalexandroupolis.blogspot.com/2017/11/2112017.html>, ημερομηνία πρόσβασης 25 Ιουλίου 2019.
- Ιερά Μητρόπολις Αλεξανδρουπόλεως, «Παρουσίαση του μουσικού βιβλίου *Τριώδιον του Γεωργίου Ραιδεστηνού του Β΄*», 21 Ιανουαρίου 2018, https://imalexandroupolis.blogspot.com/2018/01/2112018_21.html, ημερομηνία πρόσβασης 28 Ιουλίου 2019.
- Ιερά Μητρόπολις Αλεξανδρουπόλεως, «Επίσκεψη στην Κωνσταντινούπολη και επίδοση του *Τριωδίου* στον Οικουμενικό Πατριάρχη», 1 Φεβρουαρίου 2018, <https://imalexandroupolis.blogspot.com/2018/02/122018.html>, ημερομηνία πρόσβασης 28 Ιουλίου 2019.
- Κίσσας Σταμάτιος, «Συνέντευξη στον Ραδιοφωνικό Σταθμό της Εκκλησίας της Ελλάδος, στην εκπομπή του π. Γ. Μεταλληνού και του Κ. Χολέβα “Από την ορθόδοξη Ρωμαϊκή Παράδοση μας”», 24 Σεπτεμβρίου 2000, <http://www.cmkon.org/home.php?action=view6&category=/arthrografia/synenteuxi1&hr=1&language=GR>, ημερομηνία πρόσβασης 8 Νοεμβρίου 2019.
- Σύλλογος Ιεροψαλτών Αλεξανδρουπόλεως, «Έκδοση *Θείας Λειτουργίας* Γεωργίου Ραιδεστηνού», 20 Σεπτεμβρίου 2019, <https://www.facebook.com/pg/sxima2017/posts/>, ημερομηνία πρόσβασης 21 Νοεμβρίου 2019.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ανέκδοτον Σχέδιον Κανονισμού για την ανασύσταση της Πατριαρχικής Σχολής της Εκκλησιαστικής Μουσικής.

«Ἀπὸ πολλοῦ χρόνου συναισθανόμενοι τὸ οἰκτρὸν ἐν ᾧ διατελεῖ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν Μελωδία ἐν πολλαῖς τῶν τῆς ἡμετέρας πόλεως Ἐκκλησιῶν, ὧν ἐκ τῆς ὁσημέραι ἐν αὐτῇ παρεισαγωγῆς ὀθνείου καὶ ἀσέμνου ὕφους, ἀντὶ τοῦ σεμνοῦ καὶ ἱεροπρεποῦς τοῦ ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διαφυλαττομένου ἀπαρράλλακτως, ἀπαραίτητον ἐμαυτῷ καθῆκον σύννοια τὴν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως καὶ διασώσεως τούτου φροντίδα. Προβαίνων ὅθεν ἐκ τῆς σκέψεως εἰς τὸ ἔργον συνέταξα τὸ παραπόδας Σχέδιον, ὅπερ καθυποβάλλων ὑπ' ὄψιν ὑμῶν, ἐυελπίζομαι ὅτι θέλει εὐδοκιμήσει τὴν πρόθεσιν μου ταύτην καὶ προθυμοποιηθεῖ συγχρόνως εἰς πραγματοποίησιν τοῦ ἱεροῦ τούτου σκοποῦ.

Σχέδιον

- Α'. Ἰδρύεται Μουσικὴ Σχολὴ ἐν ἣ θέλει ἐξασκείσθαι Μέθοδος Συνδιδασκτικῆ καὶ Ἀλληλοδιδασκτικῆ.
- Β'. Καθηγηταὶ αὐτῆς ὁ Πρωτοψάλτης καὶ ὁ Λαμπαδάριος ἐπιστατοῦντες εἰς ὅλας τὰς παραδόσεις.
- Γ'. Οἱ Δομεστικοὶ θέλουσι διδάσκει τοὺς Κανονάρχας.
- Δ'. Οἱ Παραδομεστικοὶ, τοὺς Παρακανονάρχας καὶ Λαμπαδούχους.
Ἐκρίνα δὲ εὐλογον, ἵνα τοῖς δυσὶ Δομεστικοῖς, προσληφθῶσι δύο Παραδομεστικοὶ, καὶ τέσσαρσι Κανονάρχαις δύο Παρακανονάρχαι διὰ τὸν ἐξῆς λόγον:
- Ε'. Ἐν περιπτώσει καθ' ἣν θὰ ἐζητεῖτο τις τῶν Δομεστικῶν παρὰ τῶν ἔξω Ἐκκλησιῶν ἐπὶ μισθῷ ἴσῳ εἴτε πλείονι τοῦ ὅσον λαμβάνει, ν' ἀποστέλληται (λίαν καλὸν δὲ τοῦτο πρὸς διάδοσιν καὶ διάσωσιν τοῦ τῆς Μ. Ἐκκλησίας ὕφους) καὶ νὰ διαδέχηται τούτον ὁ ἱκανότερος Παραδομεστικὸς, διότι προτιμότερον εἶναι τὸ προμηθεύεσθαι Δομεστικὸς ἐκ τῶν τῆς Σχολῆς, οἵτινες θέλουσιν εἶναι μεμνημένοι πᾶσαν διάταξιν καὶ ἀκολουθίαν τελουμένην συνωδᾶ τοῖς τῆς Μ. Ἐκκλησίας τύποις, ἢ τὸ προσλαμβάνειν τοιοῦτον ἐκ τῶν ἐχόντων ὕφος διεφθαρμένον καὶ ἀλλότριον.
- ΣΤ'. Ἡ θέσις Παραδομεστικῶν θέλει ἀναπληροῦσθαι ὑπὸ Κανονάρχου, καὶ τούτου ὑπὸ Παρακανονάρχου.
- Ζ'. Ἡ διαδοχὴ αὕτη θέλει τελειῶσθαι ἀφοῦ πρῶτον ἐξετασθῶσιν ὅλαι αἱ τάξεις, καὶ ἐκάστην τούτων ἐκλεχθῆ ὁ ἱκανώτερος, ὅπερ θέλει ἐξεγείρει τὸν ζῆλον καὶ τὴν φιλοτιμίαν αὐτῶν.
- Η'. Οἱ ἐκ τῶν ἔξω φοιτῶντες θέλουσι κατατάττεσθαι εἰς τὰς τῆ ἱκανότητι αὐτῶν ἀνηκούσας τάξεις.
- Θ'. Ἐτήσιοι Μισθοὶ χορηγηθησόμενοι τῇ εἰρημένῃ χορείᾳ, ἔσονται οἱ ἀκόλουθοι.

Τῷ Πρωτοψάλτῃ Α' Καθηγητῇ	Γρόσια	24.000
Τῷ Λαμπαδαρίῳ Β' Καθηγητῇ	»	21.000
Τῷ Α' Δομεστικῷ	»	11.500(;)

<i>Τῷ Β΄ Δομestikῶ</i>	»	10.500(;)
<i>Τῷ Α΄ Παραδομestikῶ</i>	»	4.000
<i>Τῷ Β΄ Παραδομestikῶ</i>	»	3.000
<i>Τῷ Α΄ Κανονάρχῃ</i>	»	2.000
<i>Τῷ Β΄ Κανονάρχῃ</i>	»	1.800
<i>Τῷ Γ΄ Κανονάρχῃ</i>	»	1.600
<i>Τῷ Δ΄ Κανονάρχῃ</i>	»	1.400
<i>Τῷ Α΄ Παρακανονάρχῃ</i>	»	700
<i>Τῷ Β΄ Παρακανονάρχῃ</i>	»	500
<i>Τοῖς 6 λαμπαδούχοις ἐκ τῶν Μηνιαίων φωτισμῶν</i>	»	500
	<i>Τὸ ὅλον</i>	<u>Γρόσια 82.000</u>

Γ΄. Ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου, αἱ 60 χιλ. Γροσ. θέλουσιν ἐπιχορηγεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἐνοριῶν τοῦ Πατριάρχου, τῶν παραλίων ἐνοριῶν τοῦ Χαλκηδόνοσ καὶ Δέρκων καὶ τῶν νήσων αὐτοῦ, εἰσπραττουσῶν αὐτὰς δι' ἀποδεκατίσεως τοῦ ἐτησίου μισθοῦ τῶν ψαλτῶν αὐτῶν, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ὑπὸ τοῦ Παγκαρίου τῆς Μ. Ἐκκλησίας, καὶ οὕτως αὐτὸ θέλει ἀνακουφίζεσθαι οὐκ ὀλίγον.

Τοῦτο ὅθεν τὸ Σχέδιον καθυποβάλλων ὑπὸ τὴν ὀρθὴν κρίσιν ὑμῶν, σπεύδω καὶ αὐθις νὰ παρακαλέσω ὑμᾶς, ὅπως ἐπεξεργασθέντες αὐτό, καὶ ἀποκαταρτίσαντές το δι' ἀνασκευῆς, εἰ τοιαύτης δεῖται, ἐνεργήσαντες τὰ δέοντα, καὶ οὕτως ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπαλλάξωμεν τὸ τερψίνουν καὶ δεινὸν μέλος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς πᾶσης ξενοφωνίας βεβηλούσης τὰς ἀκοὰς τῶν εὐσεβῶν ὀρθοδόξων.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει

Τῇ ... Φεβρουαρίου 1873»

ΑΓΓΕΛΙΑ.

ΚΑΤΑ

Ἐπεξεργασθεὶς κατὰ τὴν γραφὴν καὶ τὸ μέλος ὁμοιόμορφως τὰ ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων μέχρι τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα καὶ τὰ κατὰ τὸν ἑσπερινὸν ψαλλόμενα μετὰ τῆς τυπικῆς διατάξεως αὐτῶν, προτίθεται τὴν ἔκδοσιν αὐτῶν εἰς βιβλίον, ὅπερ ἐπέγραψα **Ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Ἑβδομάς**. Διὰ τοῦ βιβλίου τούτου ἀπλοποιεῖται τὸ ἔργον τῶν ἱεροψαλτῶν, ἀπαλλασσομένων τοῦ λοιποῦ τοῦ κόπου τοῦ καταφεύγειν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας εἰς πλείονα βιβλία· συμπεριέλαβον δ' εἰς αὐτὸ πρὸς τοὺς ἀνωτέρω καὶ διάφορα ἀνεκδότα βυζαντινῶν μουσικῶν ἔργα. Ἀποτελεσθήσεται τὸ βιβλίον ἐξ εἰκοσι (20) περίπου τυπογραφικῶν φύλλων εἰς 8^{ον} σχῆμα, τυπωθήσεται δ' ἐπὶ καλοῦ χάρτου καὶ διὰ καινουργῶν μουσικῶν χαρακτήρων, ἡ δὲ τιμὴ αὐτοῦ ὄρισθη εἰς 1/4 τουρκικῆς λίρας.

Οἱ εὐαρεστηθησόμενοι νὰ ἐγγραφῶσι συνδρομηταὶ παρακαλοῦνται νὰ γράψωσι τ' ὄνομα αὐτῶν εὐαναγνώστως.

Ἐγγράφων δέκα συνδρομητὰς λαμβάνει ἐν ἀντίτυπον δωρεάν.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῆ 14 Ὀκτωβρίου 1883.

Ἐκδότης

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΙΔΕΣΤΗΝΟΣ Ο Β'

Πρ. Πρωτοψάλτης τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Όνομα καὶ Ἐπιτομή.

Διεύθυνσις.

Στοιχία.

Εικόνα 1. Η αγγελία για την έκδοση της *Αγίας και Μεγάλης Εβδομάδος* (Από το χειρ^{ΑΡΣΙΜΑ}).

Εικόνα 2. Η άδεια του υπουργείου της δημοσίας Εκπαιδύσεως της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την έκδοση του *Πεντηκοσταρίου* του Γεωργίου Ραιδεστηνού (Από το χειρΑΡΣΙΜΑ).

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΤΗΣ ΥΠΟΔΟΧΗΣ

ΤΗΣ ΤΙΜΙΑΣ ΖΩΝΗΣ.

Άξιον, χάρων παρασκευῆς, (26 Νοεμβρίου), ὄραν τετάρτην Τουρκιστὶ, θέλει εὐρεθῆ σέμας ὁ Κληρὸς τῆς Πόλεως μετὰ Ἐπαγγελλίων, εἰκόνας, ἐξαπτερίων, καὶ φανερῶν ἐν τῇ ἀποβλήτῳ τοῦ Βαζικαποῦσι: ὅπου θέλει εὐρεθῆ ἡ Α. Θ. Παναγιότης μεθ' ἑλίων τῶν Συνοδικῶν Ἀρχιερέων, καὶ οἱ πρόεδρος καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ὀρθόδοξων Κρατῶν καὶ Ἡγεμονιῶν.

Λίμβος ἐπίτρεξ ἀντιπροσέβην, ἐν ἧ' θέλει ἐπιθῆ εἰς τῶν Ἱερρχῶν μετὰ τῶν Βατοπαϊδινῶν πατέρων, τῶν κομιζόντων τὴν ἀγίαν Ζώνην, θέλει μεταφέρῃ αὐτῆς εἰς Βαζικαποῦσι: ἐκεῖ δὲ, ἀρ' οὗ ὁ Κληρὸς καὶ λαὸς διακρεθῆ εἰς ἐννεα τῆγματα, ἅστων κατόπιν δευγρόνται, θέλει κινήσει ἢ παρατάξῃ διὰ τὰ Πατριαρχεῖα.

Α.

- α. Χωροφύλακας τῆς Κυβερνήσεως.
- β. Οἱ Κεχαγιάδες τῶν ἐνοριῶν ἐν Γαλατῆ.
- γ. Τὰ φανέρια καὶ ἐξαπτερίωγα αὐτῶν.
- δ. Οἱ Ψάλται αὐτῶν.
- ε. Οἱ Ἱερεῖς αὐτῶν.

Β.

- α. Οἱ Κεχαγιάδες τῶν ἐνοριῶν Σαυροδρονίου.
- β. Τὰ φανέρια καὶ ἐξαπτερίωγα αὐτῶν.
- γ. Οἱ Ψάλται αὐτῶν.
- δ. Οἱ Ἱερεῖς καὶ Ἱεροδίακονοὶ αὐτῶν.

Γ.

- α. Οἱ Κεχαγιάδες τῶν ἐνοριῶν Ταταούλων καὶ Χάσκιοι.
- β. Τὰ φανέρια καὶ ἐξαπτερίωγα αὐτῶν.
- γ. Οἱ Ψάλται καὶ Ἱερεῖς αὐτῶν.

Δ.

- α. Οἱ Κεχαγιάδες τῶν ἐνοριῶν Ταξιαρχῶν, Βαλίνου, Σολοκότσκι, Ἐγριακίου, Τεκνίβ-Σερχίου, Σαλταμεμπρουκίου, Ἐξενουκαπίου, Σερματικίου καὶ Τοπκακίου.
- β. Ἐξαπτερίωγα καὶ φανέρια αὐτῶν.
- γ. Οἱ Ψάλται αὐτῶν.
- δ. Οἱ Ἱερεῖς αὐτῶν.

Ε.

- α. Οἱ Κεχαγιάδες τῶν ἐνοριῶν Ἐξ Μαρμαρίων, Βελιγραδίου, καὶ ἄλλων τῶν Ὑψηλοκθειῶν.

- β. Ἐξαπτερίωγα καὶ φανέρια αὐτῶν.
- γ. Ψάλται καὶ Ἱερεῖς αὐτῶν.

Ζ.

- α. Οἱ Κεχαγιάδες τῶν ἐνοριῶν Ὀρτάκιοι, Βοσίτασι, Μ. Ραβ. ματος, Κοουρούτσιμα καὶ Βαδελίου.
- β. Ἐξαπτερίωγα αὐτῶν.
- γ. Ψάλται αὐτῶν.
- δ. Ἱερεῖς αὐτῶν.

Ζ.

- α. Οἱ Κεχαγιάδες τῶν ἐνοριῶν Στένης, Βογιατζίκιοι καὶ Νεοχωρίου.
- β. Φανέρια καὶ ἐξαπτερίωγα αὐτῶν.
- γ. Ψάλται αὐτῶν.
- δ. Ἱερεῖς αὐτῶν.

Η.

- α. Οἱ Κεχαγιάδες τῶν ἐνοριῶν Βλάχκι, Κοντοσκαλίου καὶ Τζιβαλίου.
- β. Φανέρια καὶ ἐξαπτερίωγα αὐτῶν.
- γ. Ψάλται αὐτῶν.
- δ. Ἱερεῖς αὐτῶν.

Θ.

- α. Οἱ Πατριαρχικοὶ Κλητῆρες.
- β. Φανέρια καὶ ἐξαπτερίωγα τοῦ Πατριαρχικοῦ ναοῦ.
- γ. Οἱ Πατριαρχικοὶ Ἱερεῖς.
- δ. Οἱ Ἐπίσκοποι τῶν ἐκκλησιῶν.
- ε. Οἱ Ψάλται καὶ κανονίρχοι τῆς Μ. Ἐκκλησίας μετὰ τῶν Ψαλτῶν Ἀγιοταφτικῶν, Σιναιτικῶν, Κεραμίτ-μαχαλῆ, Βλάχ-Σερχίου καὶ Μουχλίου.
- ς. Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἁγίου Ὄρους, οἱ Βατοπαϊδινοὶ Πατέρες, καὶ ὁ Ἀρχιμανδρίτης τῆς Ῥωσικῆς Πρεσβείας.
- ζ. Τὸ Διδάκτορον.
- η. Οἱ Ἀρχιερεῖς τῆς Συνόδου.
- θ. Οἱ Ἱεροδίακονοὶ τῶν Πατριαρχεῶν.
- ι. Οἱ Πρόεδροι καὶ ἀντιπρόσωποι Ῥωσσίας, Ἑλλάδος, Ρουμανίας καὶ Σερβίας.

Ὁ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ.

Κλητῆρες καὶ χωροφύλακες,

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

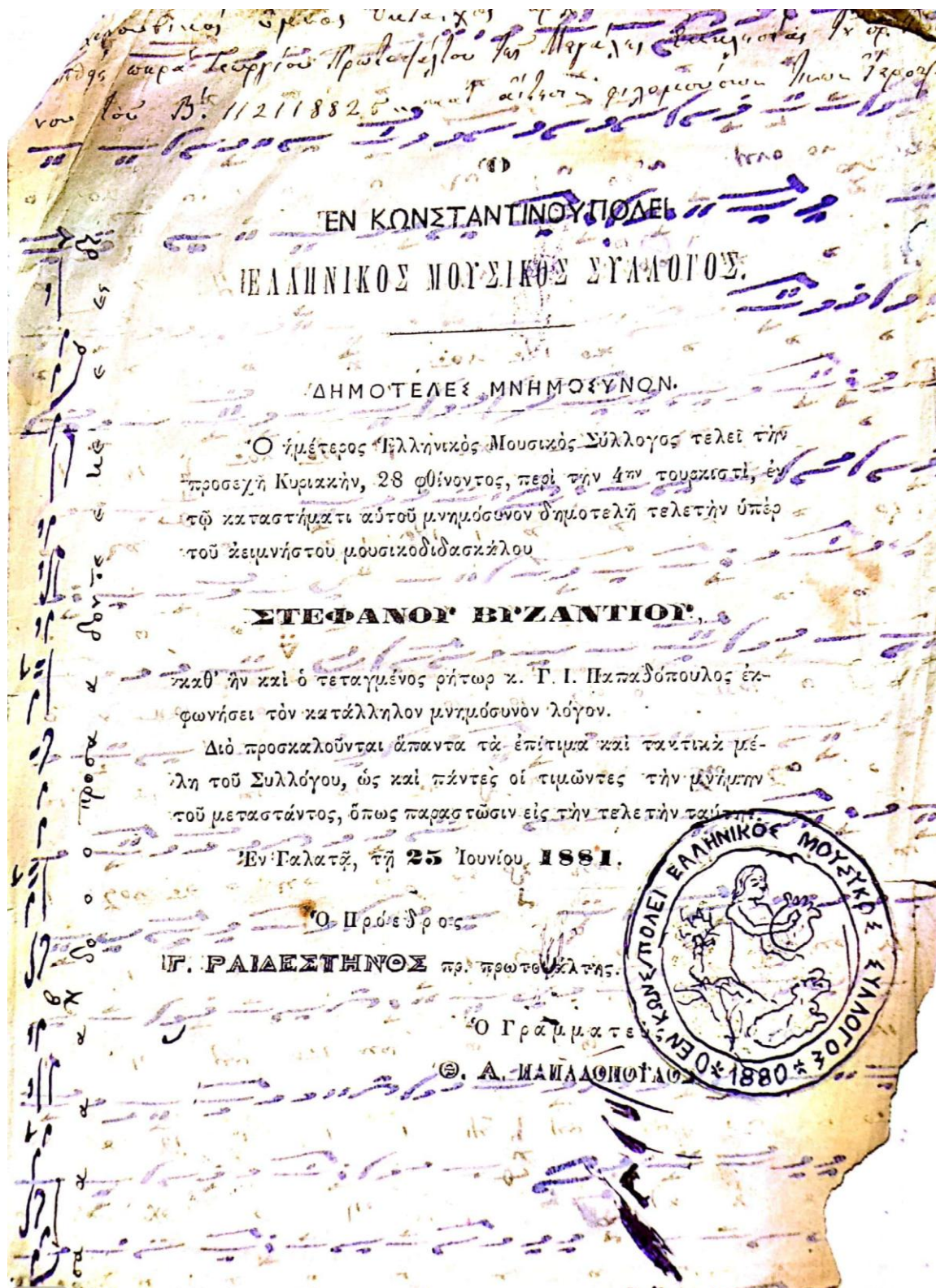
ΤΩΝ ΜΟΙΣΙΚῶΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ.

- Τὸ Α'. τῆμα θέλει φέλλει ἀρχὸν Σιγχαρικόν μέλος Ἰακώβου Πρωτοφίλιου ἐκ τοῦ Δοξασταρίου αὐτοῦ, μαθηματὰ διδασκτικὰ ἀποσῶν τῶν Θεωρητικῶν ἐνοριῶν.
- Τὸ Β'. Εἰρηολογικὸν ἀργὸν μέλος ἐκ τῶν τῆς Θεοτόκου καταστάτων καὶ κανόνων.
- Τὸ Γ'. Ἐκ τοῦ Μεθωματορίου μαθηματὰ Θεωτονία.
- Τὸ Δ'. Εἰρηολογικὸν ἀργὸν μέλος ἐκ τῶν Καθωμάτων ἀποσῶν τῶν Θεωρητικῶν ἐνοριῶν, Ἀπολυτικίων, Κοντακίων καὶ τῶν Σιγχαρῶν Προσμεριῶν.

- Τὸ Ε'. Καθωμανικὸν Εἰρηολογικὸν ἀργὸν μέλος.
- Τὸ Ϛ'. Δογματικὰ ἐκ τοῦ Β. Τόμου τοῦ Δοξασταρίου Ἰακώβου Πρωτοφίλιου.
- Τὸ Ζ'. Ἄπαντα ἐκ τοῦ Μεθωματορίου μαθηματὰ τοῦ Ἀκαθίστου καὶ τῶν ἀγροπινῶν.
- Τὸ Η'. Σιγχαρικόν μέλος σύντομον, ἅπαντα τὰ δοξαστικὰ καὶ ἰδιόμελα τῆς λιτῆς τῶν Θεωρητικῶν ἐνοριῶν.
- Τὸ Θ'. καθὶ θέλει διατάξῃ ἡ Α. Θ. Παναγιότης.

Τῆ 26 Νοεμβρίου, ἐκ τοῦ γραφείου τῆς Μ. Πρωτοσυγκλήτης.

Εικόνα 3. Το πρόγραμμα της υποδοχής της Τιμίας Ζώνης στην Κωνσταντινούπολη την 26^η Νοεμβρίου 1871 (Από το χειρΑΡΣΙΜΑ).

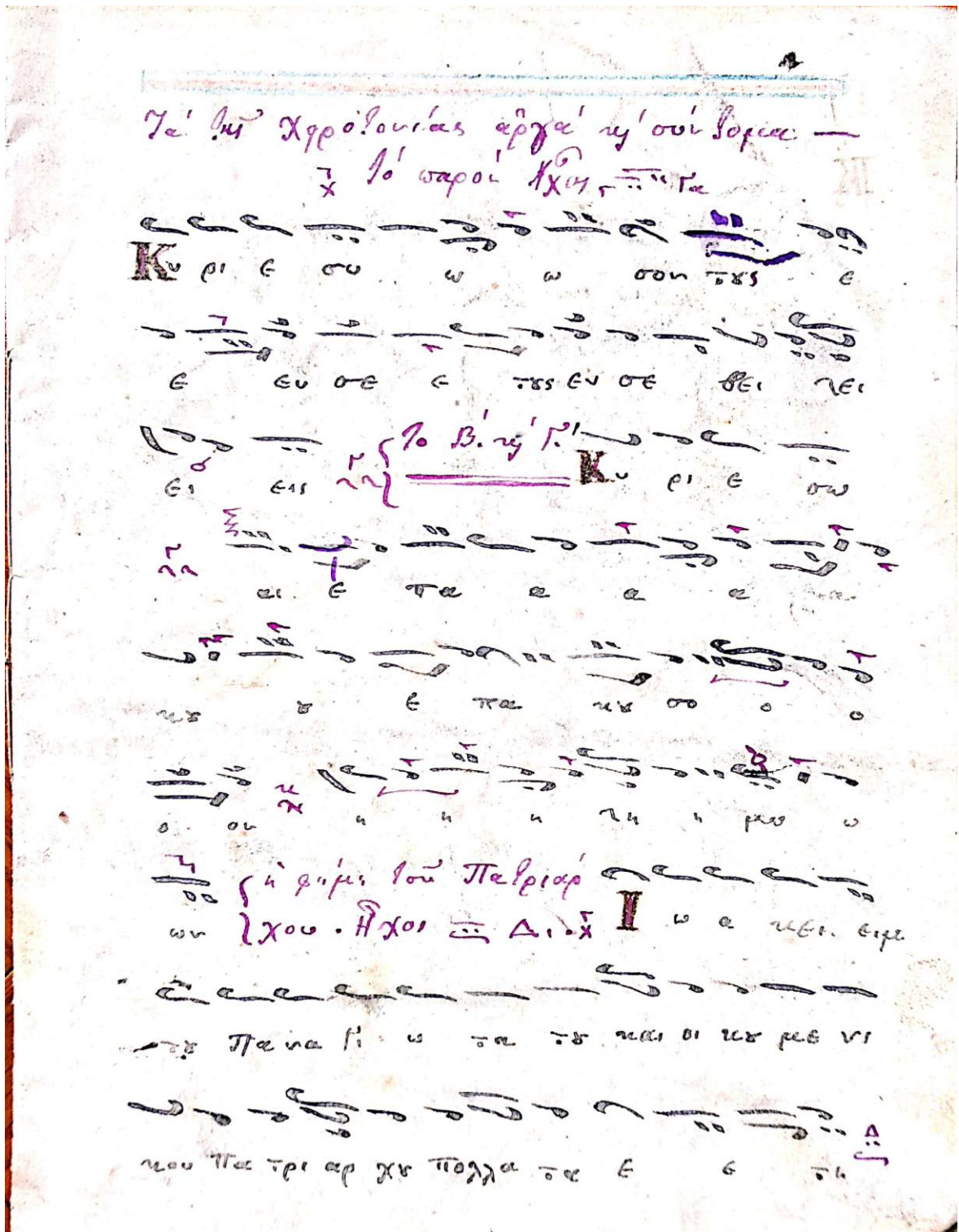

Εικόνα 4. Ανακοίνωση του «Εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Μουσικού Συλλόγου» για την τέλεση μνημοσύνου του Στεφάνου Μωυσιάδη (Κούτρα). Στο χαρτί αυτό ο Ραιδεστηνός μελοποιεί οκτάηχο χερουβικό ύμνο «κατ' αἴτησιν φιλομούσων τινῶν Ἱεροσαλτῶν». Από το χειρ ΑΡΣΙΜΑ

ΠΟΛΥΕΛΕΟΣ

Διὰ τὴν τῆς Γένεσως τοῦ Τιμίου καὶ σωαστοῦ Σταυροῦ,
 ἑορτὴν, μελοποίησθε ἀπὸ Γεωργίου Ραιδεστικοῦ, Ραι-
 δεστικοῦ τοῦ Β' εἰς ἤχον δ' Δι- ~~οῦ~~ Βοῦ.

Εικόνα 5. Αυτόγραφο Γεωργίου Ραιδεστικοῦ. Πολυέλεος εἰς τὴν εορτὴν τοῦ Σταυροῦ, δημοσιευθεὶς στο Μουσικὸν Παράρτημα Φόρμιγγος. Από το χειρᾶΡΣΙΜΑ.

Εικόνα 6: Τροπάρια «τά τῆς χειροτονίας ἀργά καὶ σύντομα» καὶ ἡ φήμη τοῦ Πατριάρχου. Δημοσιεύθηκαν στὴν *Θεῖα Λειτουργία* τοῦ Γεωργίου Ραιδεσθινοῦ. Από το χειρ**ΑΡΣΙΜΑ**